

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ДАРГА
ГОМБОЖАВЫН ЗАНДАНШАТАР
ТАНАА

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН

Цэндийн МӨНХ-ОРГИЛ

14201 Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг,
Жанжин Д.Сүхбаатарын талбай 1, Төрийн ордон,
Утас: 26-29-18, Факс: 32-70-16
E-mail: munkhorgils@parliament.mn
<http://www.parliament.mn>

2024.03.04 № УИХ-03/1604

танай _____-ны № _____-т

Хуулийн төсөл өргөн
мэдүүлэх тухай

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.1-д заасан бүрэн эрхийн хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг санаачлан боловсруулж, Монгол Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж байна.

Иймд хуулийн төслийг Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдаанаар хэлэлцүүлж өгнө үү.

Хүндэтгэсэн,

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН
ГИШҮҮН

Ц.МӨНХ-ОРГИЛ

Н.АЛТАНХУЯГ

Ж.БАТСУУРЬ

С.БЯМБАЦОГТ

Т.ЭНХТҮВШИН

0000043

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ЕРӨНХИЙ
НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА
Д.ЭНХБАТ ТАНАА

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН
Цэндийн МӨНХ-ОРГИЛ

14201 Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг,
Жанжин Д.Сүхбаатарын талбай 1, Төрийн ордон,
Утас: 26-29-18, Факс: 32-70-16
E-mail: munkhorgilts@parliament.mn
<http://www.parliament.mn>

2024.03.04 № 34Х-03/1606

танай _____-ны № _____-т

Хуулийн төсөл өргөн мэдүүлэх
тов тогтоолгох тухай

Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн миний бие Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорин зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.1 дэх заалт, Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1 дэх хэсэгт заасан бүрэн эрхийнхээ хүрээнд Монгол Улсын цэцийн тухай, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн төслийг санаачлан боловсрууллаа.

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 40, 41 дүгээр зүйлд заасны дагуу хянан үзэж, Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх тов тогтоож өгнө үү.

Хуулийн төслийн үзэл баримтлал, хуулийн төсөл, дэлгэрэнгүй болон хураангуй танилцуулга, холбогдох судалгаа, материалыг хавсаргав.

Хүндэтгэсэн,

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН

Ц.МӨНХ-ОРГИЛ

0000051

**МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН
ХЭРЭГ ЭРХЛЭХ ГАЗАР**

Төрийн ордон, Жанжин Д.Сүхбаатарын талбай,
6 дугаар хороо, Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар хот, 14201

Утас: (976-51) 26 08 17, Факс: (976-51) 26 24 08,

Цахим шуудан: info@cabinet.gov.mn,

Цахим хуудас: www.cabinet.gov.mn

додг. од-07 № ХН/242
танай _____-ны № _____-т

**Хуралдааны тэмдэглэл
хүргүүлэх тухай**

Таны бүхний санаачлан боловсруулж, Монгол Улсын Засгийн газрын санал, дүгнэлт авахаар ирүүлсэн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг Засгийн газрын 2024 оны 01 дүгээр сарын 31-ний өдрийн хуралдаанаар хэлэлцсэн тэмдэглэлийг хүргүүлж байна.

Хүлээн авч, танилцана уу.

МОНГОЛ УЛСЫН САЙД,
ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГ
ЭРХЛЭХ ГАЗРЫН ДАРГА

ДАМАРБАЯСГАЛАН

000245001024

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХУРАЛДААНЫ ТЭМДЭГЛЭЛЭЭС

Монгол Улсын Засгийн газрын 2024 оны 01 дүгээр сарын 31-ний өдрийн хуралдааны 5 дугаар тэмдэглэлд:

“7.ХЭЛЭЛЦСЭН нь: Улсын Их Хурлын гишүүн Ц.Мөнх-Оргил нарын санаачлан боловсруулсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл

ШИЙДВЭРЛЭСЭН нь: Улсын Их Хурлын гишүүн Ц.Мөнх-Оргил нарын санаачлан боловсруулсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг хэлэлцээд дараах саналыг хууль санаачлагчдад уламжлахаар тогтов:

Нэг.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд:

1.1.Хуулийн төслийн 3.1-д заасан “тал үл харах” гэсэн зарчмыг хэрхэн ойлгох нь тодорхойгүй, Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 30.4.3-т заасны дагуу шинээр бий болгосон ойлголтод хамаарч байх тул нэр томъёоны тайлбар хийх;

1.2.Хуулийн төслийн 5.1.1-д Цэцийн гишүүн нь хуульч мэргэжилтэй байхаас гадна мэргэжлээрээ 10-аас доошгүй жил ажилласан байх болзлыг хуульчлах, мөн төслийн 5.1.2-т заасан Цэцийн гишүүнээр ажиллах мэдлэг, чадвар, ёс зүйтэй байх болзлыг ямар шалгуураар үнэлж дүгнэхийг нарийвчлан зохицуулах.

Түүнчлэн, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэнийг томилно” гэж заасан тул “улс төрийн өндөр мэргэшилтэй” гэдгийг хуулийн төсөлд тодруулан зохицуулахад анхаарах;

1.3.Хуулийн төслийн 6.5-д “Улсын дээд шүүх хяналтын шатны шүүхийн шүүгчдээс Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг нийт шүүгчдийнхээ олонхын саналаар нууц санал хураалтаар сонгоно. Улсын Их Хурал хяналтын шатны шүүхийн шүүгчийг Цэцийн гишүүнээр томилсноор Улсын дээд шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрх нь дуусгавар болно” гэж тусгасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран тавдугаар зүйлийн 5 дахь хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэлдэхүүнд Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч орж үл болно” гэж заасантай нийцэхгүй тул хасах;

1.4.Хуулийн төслийн 6.7-д Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийн сонсголыг зохион байгуулахаар заасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран тавдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасантай нийцэхгүйн зэрэгцээ Үндсэн хуулийн цэцийн 2023 оны 05 дугаар дүгнэлттэй зөрчилдөж байгааг анхаарах;

1.5.Хуулийн төслийн 6.9-д эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг томилох бүрд түүнийг судлах, ярилцлага хийх олон нийтийн оролцоог хангах нэг удаагийн шинжтэй журам боловсруулж батлах агуулгатай зохицуулалт тусгасан байх тул үйлчлэл нь байнга давтагдах шинжтэй хэм хэмжээ тогтоох байдлаар тусгаж, тус тусын хуулиар зохицуулахад анхаарах;

1.6.Хуулийн төслийн 7.3-т “Цэцийн гишүүнээр томилогдсоноос хойш төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн нь тухайн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох үндэслэл болохгүй” гэж тусгасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна” гэж, хуулийн төслийн 5.2.1-д “төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн иргэнийг Цэцийн гишүүнээр томилохыг хориглоно” гэж тус тус заасантай зөрчилдөж байх тул хасах;

1.7.Хуулийн төслийн 8.2-т заасан Үндсэн хуулийн цэцийн дэгээр Цэцийн гишүүний тангараг өргөх журам, Цэцийн зөвлөгөөний ажиллах журам зэргийг зохицуулахаар тусгасны зэрэгцээ Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн төслийн 2.2-т маргаан хянан шийдвэрлэх нарийвчилсан журмыг мөн дэгээр зохицуулахаар тусгасан нь асуудлын хамрах хүрээг тэлж, зохицуулалтын ойлгомжгүй, уялдаагүй байдлыг үүсгэж болзошгүйг анхаарч, эдгээр журмыг хуулиар тодорхой зохицуулах;

1.8.Хуулийн төслийн 9.2-т Дунд суудал зургаан гишүүнээс бүрдэхээр заасан бөгөөд тэгш тоотой бүрэлдэхүүн санал тэнцсэн тохиолдолд асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх нь ойлгомжгүй байгааг анхаарах;

1.9.Хуулийн төслийн 10.3-т заасан зарим асуудлыг заавал Цэцийн нийт гишүүний бүрэлдэхүүнтэй хэлэлцэн баталдаг байхаар хуульчлах. (Тухайлбал, Цэцийн даргыг сонгох, чөлөөлөх, огцруулах, Цэцийн дэгийг батлах гэх мэт);

1.10.Төрийн албаны тухай хуулийн 12.1.2-т заасны дагуу Цэцийн ажлын албаны удирдах, гүйцэтгэх албан тушаал нь төрийн захиргааны албан тушаалд хамаарах тул Цэцийн ажлын албаны дарга, судалгааны төвийн эрхлэгч, судлаачийг томилох, чөлөөлөхтэй холбоотой хуулийн төслийн 10.3.8, 11.4.5 дахь заалтыг тус хуульд нийцүүлэх, мөн хуулийн төслийн 13.3, 13.4, 16.3 дахь хэсгийг хасах;

1.11.Хуулийн төслийн 15.4-т Цэцийн гишүүнд Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага оногдуулахыг хориглохоор заасан нь Зөрчлийн тухай хуулийн 2.3 дугаар зүйлийн 4-т заасантай нийцэхгүй тул тус хэсгийг хасах;

1.12.Хуулийн төслийн 16.6-д бүрэн эрхийнх нь хугацаа дуусгавар болсон Цэцийн гишүүнийг өмнөх ажилд нь эгүүлэн ажиллуулах, эсхүл өөр ажил эрхлэх хүртэл тэтгэмж олгох, хэрэв бага цалинтай ажил эрхлэх бол цалингийн зөрүүг тооцож олгох зэрэг нийгмийн баталгааг бүрдүүлсэн бөгөөд үүний зэрэгцээ Төрийн албаны тухай хуулийн 60.1-д заасны дагуу нэг удаагийн буцалтгүй тусламж авах боломж нээлттэй байх тул хуулийн төслийн 16.5 дахь хэсгийг хасах;

1.13.Хуулийн төслийн 18.3-т Цэцийн ажлын албаны ажилтнуудын цалингийн хэмжээг итгэлцүүрээр тогтоохоор заасан нь төрийн албан хаагчийн цалин, хөлсний нэгдмэл тогтолцоо, төсвийн бодлоготой нийцэхгүй бөгөөд энэ нь Төрийн албаны тухай хуулийн 4.7-д заасны дагуу тус хуулийн үйлчлэлд хамаарах зохицуулалт болохыг анхаарах;

1.14.Хуулийн төслийн 20.7-д заасан гэмт хэргийн хөөн хэлэлцэх хугацаа зогсох, түүнийг сэргээх, түүнчлэн мөрдөн байцаалтыг түдгэлзүүлэх, сэргээх асуудал нь тус хуулиар зохицуулагдахгүй тул хасах;

1.15.Хуулийн төслийн 21.1-д “Цэцийн гишүүн өргөсөн тангаргаасаа няцсан нь түүнийг эгүүлэн татах үндэслэл болно” гэж тусгасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран тавдугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэцийн дарга, гишүүн хууль зөрчвөл Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр, анх илгээсэн байгууллагын саналыг үндэслэн Улсын Их Хурал эгүүлэн татаж болно” гэж заасантай зөрчилдөж байгааг анхаарах;

1.16.Үндсэн хуулийн цэцийн хяналтын объект хязгаарлагдмал, тухайлбал, гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны шийдвэрээс Ерөнхийлөгч, Засгийн газар болон сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэрийг л хянах эрхтэй байгааг анхаарч, Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих бүрэн эрхийг хэрэгжүүлдэг Цэцийн хяналтын объектод нутаг дэвсгэрийн амьдралын тодорхой асуудлыг Үндсэн хуульд нийцүүлэн бие даан шийдвэрлэх эрхтэй аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийг хянах боломжтой эсэхийг судалж тусгах.

Хоёр.Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд:

2.1.Хуулийн төслийн 4.2-т Цэц бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж байгаа албан тушаалтны акттай холбоотой маргааныг хянан шийдвэрлэхээр заасан байх бөгөөд бүрэн эрх нь дуусгавар болсон ч тухайн албан тушаалтны өмнө нь гаргасан эрх зүйн акт хүчин төгөлдөр хэвээр байх тохиолдолд зөрчил арилахгүй тул уг заалтыг нягтлах;

2.2.Хуулийн төслийн 5.1-д Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хугацааг 90 хоногоор хоёр хүртэл удаа сунгахаар заасныг 30 хүртэл хоногоор хоёр удаа сунгаж болохоор бууруулах, хугацааны хувьд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түргэн, шуурхай явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд анхаарах;

2.3.Онц болон дайны байдал зарласан, эсхүл цэрэг хөдөлгөхтэй холбоотой асуудлыг Онц байдлын тухай хууль, Дайны байдлын тухай хуулиар тус тус тусгайлан зохицуулдаг тул хуулийн төслийн 5.2.1 дэх заалтыг хасах;

2.4.Хуулийн төслийн 16.6.3-т Улсын Их Хурлын гишүүдийн тавны нэгээс доошгүй нь Цэцэд хүсэлт гаргахаар тусгасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэц нь Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай маргааныг ... Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын дээд шүүх, Улсын ерөнхий прокурорын хүсэлтээр хянан шийдвэрлэнэ” гэж заасантай нийцэх эсэхийг нягтлах. Өөрөөр хэлбэл, Улсын Их Хурлын тодорхой тооны гишүүн Улсын Их Хурлыг бүрэн төлөөлөхгүй бөгөөд тэдгээрт Цэцэд хүсэлт гаргах эрх олгосноор Засгийн газрын тогтвортой үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх, шүүхийн бие даасан байдалд халдах үр дагавартай байж болзошгүй байна.

Түүнчлэн, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Гучин тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт Улсын Их Хурлын чуулганд оролцсон нийт гишүүний дийлэнх олонхын саналаар Ерөнхийлөгчийг огцруулахаар, мөн хуулийн Дөчин гуравдугаар зүйлийн

1 дэх хэсэгт Улсын Их Хурлын гишүүдийн дөрөвний нэгээс доошгүй нь Ерөнхий сайдыг огцруулах саналыг албан ёсоор тавибал нийт гишүүний олонхын саналаар Ерөнхий сайдыг огцруулахаар тус тус заасан. Гэтэл Улсын Их Хурлын гишүүдийн тавны нэгээс доошгүй буюу 26-аас доошгүй гишүүний хүсэлтээр эдгээр албан тушаалтныг Үндсэн хууль зөрчсөн, эсхүл эгүүлэн татах асуудлаар Цэцэд хүсэлт гаргахаар тусгасныг эргэж харах;

2.5.Хуулийн төслийн 17.1, 17.2-т Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл, мэдээлэл гаргахад тодорхой хугацаа заасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан иргэний эрхийг хязгаарласан шинжтэй зохицуулалт байх бөгөөд ийнхүү тогтоосон хугацаа өнгөрснөөр Үндсэн хуулийн зөрчил арилахгүй болохыг анхаарах;

2.6.Хуулийн төслийн 22.3-т өргөдөл, хүсэлт гаргагч нь маргаан үүсгэсэн магадлалыг хүлээн авснаас хойш ажлын 10 өдрийн дотор шаардлагаа өөрчлөх, татгалзаж болохоор заасан байна. Гэтэл Үндсэн хуулийн цэцийн хуралдааны үед талууд тайлбар, үндэслэлээ гарган мэтгэлцсэний үндсэн дээр шаардлагаа өөрчлөх, татгалзах эрхээ хэрэгжүүлэх боломжтой болохыг анхаарах;

2.7.Хуулийн төслийн 23.3 дахь хэсгийг “Цэцэд хянан хэлэлцэгдэх маргаанд Засгийн газрыг түүний эрх олгосноор, Ерөнхий сайдыг түүний зөвшөөрснөөр Засгийн газрын аль нэг гишүүн төлөөлнө” гэж өөрчлөх;

2.8.Иргэний хуулийн 64.5-д “Тодорхой хугацаагаар олгох итгэмжлэл гурван жилээс илүүгүй хугацаагаар, хугацаа заагаагүй итгэмжлэл олгосон өдрөөс хойш нэг жил хүчин төгөлдөр байна”, Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 27.6-д “Тодорхой хугацаагаар олгосон итгэмжлэл гурван жилээс илүүгүй хугацаагаар, хугацаа заагаагүй итгэмжлэл олгосон өдрөөс хойш нэг жилийн хугацаанд хүчин төгөлдөр байна” гэж тус тус заасан. Иймд төслийн 23.8-д хугацаа заагаагүй итгэмжлэл маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа дуусах хүртэл хүчин төгөлдөр үйлчлэхээр тусгасныг холбогдох бусад хуулийн нийтлэг зохицуулалтад нийцүүлэх;

2.9.Хуулийн төслийн 33.1, 33.2-т зөвхөн маргаан хянан шийдвэрлэхэд бусад шүүхээс гарах шийдвэр ач холбогдолтой гэж үзвэл Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэхээр зохицуулсан нь бусад зайлшгүй үндэслэлээр маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх боломжийг хязгаарласан агуулгатай байгааг анхаарах;

2.10.Хуулийн төсөлд “ам хуралдаан” гэсэн ойлгомжгүй нэр томъёо хэрэглэсэн байгааг анхаарч бусад хуультай нийцүүлэн хууль зүйн нийтлэг нэр томъёогоор тусгах;

2.11.Хуулийн төслийн 40.1.8, 40.1.9-д заасан “үндсэн хуулийн маргааны шинжийг агуулаагүй”, “үндсэн хуулийн суурь ач холбогдолгүй” гэх мэт ерөнхий байдлаар томъёолсон байгааг анхаарч, үндэслэлийг тодруулах;

2.12.Хуулийн төслийн 51.2-т “Цэцийн дүгнэлт, тогтоол ... цахим хуудсанд байршуулж нийтэлснээр хүчин төгөлдөр болно” гэснийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран долдугаар зүйлд заасантай нийцүүлэн “Цэцийн шийдвэр гармагцаа хүчин төгөлдөр болно” гэж, мөн төслийн 56.1.2-т “...Үндсэн хууль, бусад хуулийг санаатай зөрчсөн ...” гэснийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 3-т заасантай нийцүүлэн “Үндсэн хууль зөрчсөн” гэж тус тус өөрчлөх;

2.13.Хуулийн төслийн 53.1-д маргааныг хянан шийдвэрлэхээс өмнө хууль, бусад шийдвэрийг түр түдгэлзүүлэх асуудлыг тусгасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хорьдугаар зүйл, Хорин тавдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1 дэх заалтад заасан Улсын Их Хурлын хууль батлах онцгой бүрэн эрхэд халдсан агуулгатай байгааг анхаарах;

2.14.Хуулийн төслийн 53.5-д заасан "...Цэцийн гурван гишүүн санал нэгтгэйгээр гаргасан магадлалаар хууль, бусад шийдвэрийг түр түдгэлзүүлэх" зохицуулалтыг хасах;

2.15.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт "Үндсэн хуулийн цэц энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан үндэслэлээр дараах маргаантай асуудлаар дүгнэлт гаргаж Улсын Их Хуралд оруулна: гээд 1/хууль, зарлиг, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, түүнчлэн Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх;... 3/Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх;..." гэж заасан.

Гэтэл хуулийн төслийн 56.1.1-д бие даасан эрх зүйн акт гаргадаггүй Улсын Их Хурлын гишүүний шийдвэр, бусад акт Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргааныг албан тушаалтанд холбогдох маргаантай асуудлын хүрээнд Үндсэн хуулийн цэц хянан шийдвэрлэхээр тусгасан нь Үндсэн хуулийн дээрх заалтуудтай зөрчилдөж байгааг анхаарах;

2.16.Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2 дахь заалтад "ард нийтийн санал асуулга, Улсын Их Хурал, түүний гишүүний ба Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар сонгуулийн төв байгууллагын гаргасан шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх" асуудлыг Цэц хянан шийдвэрлэхээр хуульчилсан. Мөн Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хуулийн 81.3-т "Энэ хуулийн 74 дүгээр зүйлд заасны дагуу санал хураалтын дүнг өргөн мэдүүлсэн Сонгуулийн ерөнхий хорооны шийдвэрт холбогдуулан гаргасан маргааныг Үндсэн хуулийн цэц хянан шийдвэрлэнэ" гэж, 81.4-т "Энэ хуулийн 81.3-т зааснаас бусад Сонгуулийн ерөнхий хорооны шийдвэрт холбогдох маргааныг Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүх анхан шатны журмаар, Улсын дээд шүүх давж заалдах журмаар хянан шийдвэрлэнэ" гэж тус тус заасан.

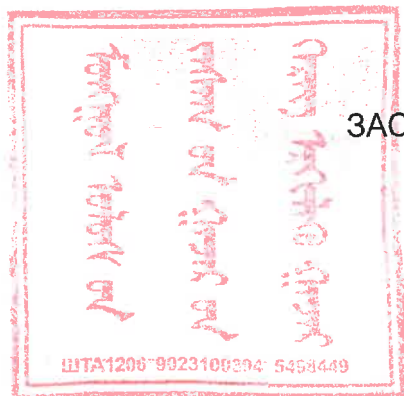
Гэтэл хуулийн төслийн 58.1.2-т "нэр дэвшигчийг, эсхүл намын нэрийн жагсаалтыг бүртгэх эсэх асуудлаарх сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр, бусад акт тухайн иргэний сонгогдох эрхийг зөрчсөн" тухай өргөдлийг, мөн хуулийн төслийн 59.3.1-д "ард нийтийн санал асуулга, эсхүл сонгуулийг бэлтгэх, явуулах, дүнг гаргах явцад нийтээрээ, тэгш чөлөөтэй, шууд сонгох эрхийн үндсэн дээр саналаа нууцаар гаргах, Үндсэн хуулийн зарчмыг зөрчсөн нь Улсын Их Хурлын суудал хуваарилалт, Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн, эсхүл ард нийтийн санал асуулгын дүнд нөлөөлсөн", 59.3.2-т "нэр дэвшигчийг, эсхүл намын нэрийн жагсаалтыг бүртгэхтэй холбогдсон сонгуулийн төв байгууллагын шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн" тухай хүсэлтийг Цэц тус тус хянаж, хуулийн төслийн 58.3, 59.4-т заасны дагуу сонгуулийг хүчингүй болгох дүгнэлт гаргахаар заасан нь Үндсэн хуулийн дээрх зохицуулалтад нийцэж байгаа эсэхийг хянаж, холбогдох бусад хуультай нийцүүлэхэд анхаарах;

2.17.Зөрчлийн тухай хуулийн 1.2 дугаар зүйлийн 2-т “Зөрчил, зөрчил үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдэд оногдуулах шийтгэл, албадлагын арга хэмжээний төрөл, хэмжээг энэ хуулиар тогтооно” гэж заасантай нийцүүлэн хуулийн төсөлд тусгасан зөрчил, хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлагын талаарх зохицуулалтыг Зөрчлийн тухай хуульд тусгах;

2.18.Хуулийн төсөлд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгсэхгүй болгох, хуралдаан хойшлуулах ажиллагааг нарийвчлан тусгасан боловч маргааныг нэгтгэх, тусгаарлах талаар нарийвчлан зохицуулаагүй байгааг анхаарах;

2.19.Хуулийн төслийн 16.2, 57 дугаар зүйлд зааснаар иргэний өргөдлийн дагуу үндсэн эрхийн маргааныг Дунд суудлаар хянан шийдвэрлэхээр заасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Дөчин долдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, Тавьдугаар зүйлийн 1, 2 дахь хэсэг, Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгтэй тус тус нийцэх эсэхийг нягтлах;

2.20.Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 16.3-т “Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулахдаа бусад хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлт, тэдгээрийг дагаж гарах шийдвэрийн төслийг хамт боловсруулж, холбогдох тооцоо, судалгаа хийсэн байна” гэж заасны дагуу хуулийн төслийн бүрдүүлбэрийг хангаж, дагалдах хуулийн төслийг хамт боловсруулах нь зүйтэй байна.” гэжээ.

ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГ ЭРХЛЭХ ГАЗАР

БАТЛАВ.

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН.....Ц.МӨНХОРГИЛ

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ
/ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГА/-ИЙН ТӨСЛИЙН
ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ**

ТУС3764 9023051383 5087184

Нэг. Хуулийн төсөл боловсруулах болсон үндэслэл, шаардлага

Монгол Улс шинэ тогтолцоонд шилжиж анхны ардчилсан Үндсэн хуулиа 1992 онд батлахдаа Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/ нэртэйгээр Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулсан нь Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа болж, ардчилсан, эрх зүйт төртэй улсуудын түгээмэл чиг хандлагад нийцсэн алхам болсон. Цэц нь хууль, эрх бүхий албан тушаалтны шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэж, зөрчсөн тохиолдолд тэдгээрийг хүчингүй болгох, тодорхой албан тушаалтныг огцруулах, эгүүлэн татах эрх мэдлийг буюу Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлдэг.

Монгол Улсын Бага Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /цаашид “Цэцийн тухай хууль” гэх/-ийг баталсан бөгөөд уг хууль нь Цэцийн үйл ажиллагааг зохицуулж, Монгол Улсад Үндсэн хуульт ёсыг төлөвшүүлэхэд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн. Хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд зарим нэмэлт, өөрчлөлт орсныг эс тооцвол Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй байна. Тодруулбал, Цэцийн тухай хуулийг анх 23 зүйлтэй баталж байсан ч 1997 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр уг хууль дахь маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой дийлэнх зохицуулалтыг хасаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд тусгаж баталжээ.

Өнгөрсөн 32 жилд Цэцийн тухай хуульд 1996, 1997, 1999, 2003, 2005 (хоёр удаа), 2015, 2016, 2020, 2021, 2022, 2024 онд тус тус 12 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, өнөөдрийн байдлаар 13 зүйл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байна. Ийнхүү олон нэмэлт, өөрчлөлт орсон нь 1992 оноос өмнө Монгол Улсад Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлж байсан туршлага байгаагүй, энэ талаарх суурь болон харьцуулсан судалгаа хангалттай хийгдэж байгаагүй үед уг хууль батлагдсан учраас хуулиар зохицуулбал зохих зарим харилцааг зохицуулаагүйн зэрэгцээ давхардал, хийдэл, хуулийг хэрэгжүүлэх явцад үүссэн тулгамдсан асуудлыг хуулиар шийдвэрлэх шаардлага тухай бүр гарч байсантай холбоотой.

Монгол Улсын Их Хурал /цаашид “УИХ” гэх/-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 4.4.2 дахь заалтад “Цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэж, УИХ-ийн 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 84 дэх

заалтад Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төслийг боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх, “Үндсэн хуулийн цэцийг хараат бус, бие даасан, мэргэжлийн өндөр ур чадвар бүхий түвшинд ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, Цэцэд хандан гомдол, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хүрээ хязгаарыг тодорхой болгох, Цэцийг олон улсын жишгийн дагуу шүүхийн хэлбэрээр хөгжих эрх зүйн орчныг бий болгох”-оор тус тус заасан.

Мөн УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 1.1.1.2-т “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Үндсэн хуулийн цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно,” гэж, 1.1.3.1.3-т “Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ,” гэж, 1.1.3.2.2-т “Хүний эрхийн Үндэсний комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ” гэж тусгаад 21 жил болж буй ч эдгээр зорилт биеллээ олоогүй байна.

Цэцийн тухай хууль тогтоомж нь Үндсэн хуулийн хяналтыг бүрэн утгаар хэрэгжүүлэх боломжийг хязгаарлаж байна гэж судлаачид, хуульчид шүүмжилж ирсэн. Тухайлбал, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдлыг бүрэн баталгаажуулаагүй, үйл ажиллагаагаа хэвийн, тасралтгүй явуулах бүтэц, хүний нөөц дутмаг, Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг тодорхой хуульчлаагүй, түүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох ажиллагаа, хугацааг нарийвчлан зохицуулаагүй, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоо, зөвшилцлийг хангах механизмыг тусгаагүй, Цэц эрх хэмжээний асуудлаа өөрөө зохицуулж үр нөлөөтэй ажиллах хууль зүйн боломж хаагдмал зэрэг тулгамдсан асуудлыг хуулиар шийдвэрлэх шаардлагатай талаар олон судалгаа, эрх зүйн баримт бичиг, хөтөлбөрт тусгаж ирсэн.

Иймд Цэцийг ардчилсан, эрх зүйт төртэй бусад улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн нийтлэг жишигт ойртуулах, маргааныг Үндсэн хуулийнхаа үзэл баримтлалд нийцүүлэн онолын өндөр түвшинд, хараат бус, шударга, бодитой шийдвэрлэх эрх зүйн орчин, баталгааг бүрдүүлэх үүднээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг шинэчлэн найруулах шаардлага үүсээд байна. Хуулийн төслийг боловсруулахдаа Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, өөрийн орны онцлогт тулгуурлан олон улсын сайн туршлага, дотоод, гадаадын судалгааны санал, зөвлөмжийг харгалзан сүүлийн жилүүдэд шүүх эрх мэдлийн хүрээнд хийгдсэн шинэтгэлтэй уялдуулна. Тодруулбал, Цэц бие дааж, үр нөлөөтэй, мэргэжлийн өндөр түвшинд ажиллах орчин бүрдүүлэх, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдлын баталгаа, хариуцлагыг дээшлүүлэх, Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг тодорхой болгох, түүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох процесст ил тод, нээлттэй, мэргэжлийн болон олон нийтийн оролцоо, улс төрийн зөвшилцлийг хангах, хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлыг дээшлүүлэх, мөн Цэцэд иргэний үндсэн эрхийн маргааныг харьяалуулах, эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдсөн этгээд хандахаар өөрчилж хамаарлын зарчмыг нэвтрүүлэх чиглэлийг баримтална.

Хоёр. Хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийг Цэцийн бүрэн эрх, үндсэн зарчим, зохион байгуулалт, хараат бус байдлын баталгаа, Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахаар боловсруулна.

Нэгдүгээр бүлэгт нийтлэг үндэслэл буюу хуулийн зорилт, Цэц, түүний бүрэн эрх, үйл ажиллагааны үндсэн зарчмын талаар тусгана.

Хоёрдугаар бүлэгт Цэцийн зохион байгуулалт буюу Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлага, түүнийг санал болгох, томилох ажиллагаа, Цэцийн гишүүний бүрэн эрх эхлэх, дуусгавар болох зохицуулалт, Цэцийн гишүүний тангараг, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүн, Цэцийн нийт гишүүний хуралдаан, Цэцийн дарга, түүний бүрэн эрх, ажлын албаны чиг үүрэг, хүний нөөцийн талаар тусгана.

Гуравдугаар бүлэгт Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдал, Цэцийн гишүүний халдашгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн баталгаа, Цэцийн төсөв, санхүүгийн баталгааны талаар тусгана.

Дөрөвдүгээр бүлэгт Цэцийн гишүүний хариуцлага буюу Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйл, Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах, бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх үндэслэл, журмыг тусгана.

Тавдугаар бүлэгт бусад зохицуулалт буюу хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага, хууль хүчин төгөлдөр болох хугацааг тусгана.

Гурав. Хуулийн төсөл батлагдсаны дараа үүсэж болох эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар

Хуулийн төсөл батлагдсанаар Цэц ардчилсан, эрх зүйт төртэй бусад улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн жишигтэй адил болж, хараат бус үйл ажиллагаа явуулах эдийн засаг, нийгэм, улс төр, эрх зүйн баталгаа бүрдэж, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах үүргээ бүрэн дүүрэн, үр нөлөөтэй гүйцэтгэх боломж бүрдэнэ.

Тус хуулийн төслөөр Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн Цэц иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах баталгаа болж, Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ. Үндсэн хуулийн Жаран дөрөв, Жаран зургадугаар зүйлд заасны дагуу Цэц бүрэн эрхийнхээ хүрээнд маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэж дүгнэлт гаргах, дахин хянан үзэж эцсийн шийдвэр гаргах, үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх эрх зүйн орчин бүрдэнэ.

Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн мөн чанарт нийцүүлж буйн хувьд Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хуульд хэт ерөнхий тусгасныг өөрчилж, Цэцийн гишүүний хараат бус, мэргэшсэн, хариуцлагатай байдлыг хангах, улс төрийн болон бусад зүй бус нөлөөллөөс ангид байлгах зорилгоор Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавих шаардлагад дүйцүүлэн тогтооно.

Цэцийн есөн гишүүний гурвыг УИХ, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүх /цаашид “эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан” гэх/-ийн санал болгосноор УИХ зургаан жилийн хугацаагаар томилдог. Одоогийн хуулиар Цэцийн гишүүнээр дахин томилогдох боломж олгож байгаа нь санал болгох, томилох эрх бүхий этгээдэд таалагдахын төлөө ажиллах эрсдэл үүсгэж, хараат бус байдалд харшилдаг. Нөгөө талаар, зургаан жилээр зөвхөн нэг удаа томилох нь хүн ам цөөтэй манай улсад Цэцийн бүрэлдэхүүн, шийдвэрийн үндэслэл тогтворгүй болж, өндөр мэргэшилтэй хүнийг хангалттай хугацаанд ажиллуулж чадахгүй болно. Иймээс, Цэцийн гишүүний хараат бус, мэргэшсэн байдлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор Цэцийн гишүүнийг зургаан жилийн хугацаагаар томилох ч зөвхөн нэг удаа дахин томилж болох олон улсын сайн туршлагыг тусгана.

1992 оны Цэцийн тухай хуулиар Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох хугацааг бүрэн гүйцэд зохицуулаагүйгээс эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэхгүй удаж, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дууссан ч урт хугацаа (заримдаа 1-2 жил хүртэл)-аар үргэлжлүүлэн ажиллах эрх зүйн хийдлийг бий болгосон. Иймд, төсөлд Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох хугацааг нарийвчилж тогтооно. Мөн заримдаа Цэцийн гишүүнийг санал болгосноос хойш маш богино хугацаанд томилж, УИХ-ын гишүүд болон иргэд нэр дэвшигчийг судлах, танилцах боломж олгодоггүй нь олон нийт болон хуульчдын зүгээс шүүмжлэл дагуулдаг. Иймээс, УИХ-д санал болгохоосоо өмнө Цэцэд нэр дэвшигчийн танилцуулгыг тодорхой хугацаанд олон нийтэд мэдэгдэх, нэр дэвшигчийн сонсголд оруулахаар зохицуулна. Түүнчлэн хуулийн төсөлд, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнийг санал болгохдоо түүнд хуулиар тавьсан болзол, шаардлагыг хангах, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах механизмыг тусгана.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд маргаан хянан шийдвэрлэхээс бусад асуудлыг Цэц хэрхэн шийдвэрлэх талаар зохицуулалт байхгүйгээс заримдаа тодорхойгүй байдал үүсгэж, Цэцийн хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулах, Цэцийн даргад хэт өргөн бүрэн эрхийг төвлөрүүлдэг. Иймд олон улсын сайн туршлагын дагуу төсөлд нийт гишүүнээс бүрдсэн Цэцийн нийт гишүүний хуралдааныг ажиллуулах, энэ бүтэц нь Үндсэн хуулийн цэцийн дэгийг батлах, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсхүл түүнийг эгүүлэн татах саналыг Улсын Их Хуралд оруулах зэрэг маргаан хянан шийдвэрлэхээс бусад асуудлыг шийдвэрлэхээр хуульчилна.

Цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг баталгаажуулах мөн, бусад гишүүнийхээ хараат бус байдалд хүндэтгэлтэй хандах үүрэг хүлээлгэж, түүний хараат бус байдлыг хамгаалах механизмыг хуульчилна. Тухайлбал, Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс үзүүлэх аливаа нөлөөллийг хориглох, ийм үйлдэл, эс үйлдэхгүйг баталгаажуулж, хариуцлага хүлээлгэдэг болгох зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтлөх тогтолцоог тусгайлан зохицуулна. Мөн, Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай халдашгүй байдлын баталгааг бий болгоно.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд Цэцийн гишүүний үйл ажиллагааг дэмжих чиг үүрэг албан хаагчийн эрх зүйн байдлыг бүрэн тодорхойлоогүй. Тэгвэл төслөөр Цэц үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх болж, Цэцэд хандах хүрээ өргөжихтэй уялдуулан Цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх бүтэц, хүний нөөцийг бэхжүүлнэ. Жишээлбэл, Улсын дээд шүүхийн шүүгчийн нэгэн адил Цэцийн

гишүүн туслах, судлаачтай байхаар тусгаж, Цэцийн гишүүний үйл ажиллагаанд мэргэжил, арга зүй, техник, зохион байгуулалтын дэмжлэг нэг мөр хангагдана. Мөн, Цэц судалгааны төв, номын сан, төрөлжсөн архивтай болсноор Цэцийн шийдвэрийн чанар, үндэслэл, судалгаа сайжирна.

Цэцийн бүрэн эрхэд хэн ч халдаж үл болох бөгөөд Цэц бие даан ажиллах нөхцөл бүрдсэн байх шаардлагатай. Иймээс, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдалд халдсан, дордуулсан эрх зүйн акт гаргах, Цэцийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох, нөлөөлөхийн эсрэг үр нөлөөтэй зохицуулалтыг хуульчилна. Цэцийг өөрийн байр, бие даасан төсөв, аюулгүй байдлаар хангаж, үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах нөхцөлийг хуулиар бүрдүүлнэ. Цэцийн үйл ажиллагааны эдийн засаг, нийгмийн баталгааг дэвшилтэт туршлагад дүйцүүлэн шинэчилж, Цэцийн төсвийг батлахдаа Цэцийн үйл ажиллагааны төсвийг өмнөх жилийнхээс бууруулахгүй байх, төсвийг Цэцийн санал болгосноор УИХ батлах зэрэг зарчмыг тусгаж, санхүүгийн хувьд бие даасан байх үндсийг бүрдүүлнэ.

Одоогийн хуульд Цэцийн гишүүний хориглох зүйл, хариуцлагыг зохицуулаагүй байснаас практикт зөрчигдөх тохиолдол гардаг. Иймээс, Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйлийг тодорхой зааж, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх болон түүнийг эгүүлэн татах үндэслэл, журмыг нарийвчлан хуульчлах замаар Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлнэ.

Дөрөв. Хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуультай хэрхэн уялдах, түүнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор цаашид шинээр боловсруулах буюу нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, хүчингүй болгох хуулийн талаарх санал

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төсөлтэй холбогдуулан Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн төсөл болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийн нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг боловсруулна.

---oOo---

ТАНИЛЦУУЛГА

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай
хуулийн шинэчилсэн найруулгын
төслийн талаар

Монгол Улсын Бага Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /цаашид “Цэцийн тухай хууль” гэх/-ийг баталсан бөгөөд уг хууль нь Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-ийн үйл ажиллагааг зохицуулж, Монгол Улсад Үндсэн хуульт ёсыг төлөвшүүлэхэд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн. Хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд зарим нэмэлт, өөрчлөлт орсныг эс тооцвол Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй байна. Тодруулбал, Цэцийн тухай хуулийг анх 23 зүйлтэй баталж байсан ч 1997 оны 5 дугаар сарын 1-ний өдөр уг хууль дахь маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой дийлэнх зохицуулалтыг хасаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд тусгаж баталжээ.

Өнгөрсөн 32 жилд Цэцийн тухай хуульд 1996, 1997, 1999, 2003, 2005 (хоёр удаа), 2015, 2016, 2020, 2021, 2022, 2024 онд тус тус 12 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, өнөөдрийн байдлаар 13 зүйл хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байна. Ийнхүү олон нэмэлт, өөрчлөлт орсон нь 1992 оноос өмнө Монгол Улсад Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлж байсан туршлага байгаагүй, энэ талаарх суурь болон харьцуулсан судалгаа хангалттай хийгдэж байгаагүй үед уг хууль батлагдсан учраас хуулиар зохицуулбал зохих зарим харилцааг зохицуулаагүйн зэрэгцээ давхардал, хийдэл, хуулийг хэрэгжүүлэх явцад үүссэн тулгамдсан асуудлыг хуулиар шийдвэрлэх шаардлага тухай бүр гарч байсантай холбоотой.

Монгол Улсын Их Хурал /цаашид “УИХ” гэх/-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 4.4.2 дахь заалтад “Цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэж, УИХ-ийн 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-ийн 84 дэх заалтад Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай /Шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төслийг боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх, “Үндсэн хуулийн цэцийг хараат бус, бие даасан, мэргэжлийн өндөр ур чадвар бүхий түвшинд ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, Цэцэд хандан гомдол, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хүрээ хязгаарыг тодорхой болгох, Цэцийг олон улсын жишгийн дагуу шүүхийн хэлбэрээр хөгжих эрх зүйн орчныг бий болгох”-оор тус тус заасан.

УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолоор баталсан "Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр"-ийн 1.1.1.2-т "Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Үндсэн хуулийн цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно," гэж, 1.1.3.1.3-т "Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ," гэж, 1.1.3.2.2-т "Хүний эрхийн Үндэсний комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ" гэж тусгаад 21 жил болж буй ч эдгээр зорилт биеллээ олоогүй байна.

Ийнхүү УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооноос 2021 оны 09 дүгээр сарын 28-ны өдөр эдгээр хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулах, УИХ-д өргөн мэдүүлэх чиг, үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан. Ажлын хэсэг дэргэдээ хуулийн төслийг боловсруулахад мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх дэд хэсгүүдийг ажиллуулсан.

Ажлын хэсгийн зүгээс санаачилж Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд тулгамдаж буй асуудлыг тодруулж, эрдэмтэн, судлаач, хуульч нартай зөвлөлдөж, хэлэлцүүлгийг өрнүүлэх зорилгоор хэд хэдэн ажил зохион байгуулаад байна. Тухайлбал, "Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь" сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлыг УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Үндсэн хуулийн цэц, Монгол Улсын Их Сургуулийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран 2022 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдөр амжилттай зохион байгуулж, илтгэлийн эмхэтгэлийг хэвлэсэн болно. Энэхүү хуралд манай улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн тэргүүлэх эрдэмтэн, судлаач, хуульчдаас нийт 7 илтгэлийн хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналттай холбоотой тулгамдсан асуудал, шийдлийг танилцуулж, хэлэлцүүлсэн. Тус хуулийн төслийг боловсруулахад энэ хурлаас гарсан санал зөвлөмжийг харгалзан үзсэн. Мөн 2023 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц, УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран "Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчлэл" хэлэлцүүлгийг хуульчдын дунд зохион байгуулж, хуулийн төслийн үзэл баримтлалын хүрээнд санал, шүүмж сонслоо.

Ажлын хэсгийн төлөөлөл 2022 оны 12 дугаар сард Холбооны Бүгд Найрамдах Герман улс /цаашид "ХБНГУ" гэх/-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхэд, 2023 оны 4 дүгээр сард Бүгд Найрамдах Солонгос Улс /цаашид "БНСУ" гэх/-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд тус тус айлчилж туршлага судалсан. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхэд холбогдох сайн туршлагыг хуулийн төсөлд тусгах үүднээс МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнд захиалга өгч, "Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл" болон "Хувь хүний Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх" сэдвээрх Венецийн комиссын хоёр тайлан, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн үндсэн эрхийн маргаан

шийдвэрлэсэн сонгомол шийдвэрийн эмхэтгэлийг тус тус орчуулж, хэвлэсэн болно.

Ажлын дэд хэсгүүдийн зүгээс боловсруулсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн эхний хувилбарыг англи хэл рүү орчуулж, Ардчилсан сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (International Institute for Democracy and Electoral Assistance - IDEA)-ийн шинжээчдээс, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч асан, профессор, доктор Майкл Эйхбергээс санал авч, холбогдох саналыг Монгол Улсын онцлогт тохирох эсэхийг нь шалгуур болгон төсөлд тусгаж сайжруулсан. Ийнхүү хуулийн төслийг 2024 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдөр цахим парламентын нэгдсэн сүлжээнд байршуулж, олон нийтэд мэдээлж, Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын Хуульчдын холбоо, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс зэрэг холбогдох байгууллагад болон эрдэмтэд, судлаач нарт хүргүүлж, саналыг авч, төсөлд тусгаад байна.

Хуулийн төсөлд тусгагдсан зарчмын шинжтэй гол өөрчлөлтийг танилцуулъя.

Тус хуулийн төслийг Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүх болох талаас нь холбогдох зохицуулалтыг тусгасан төдийгүй Цэц нь иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах баталгаа болж, Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ. Үндсэн хуулийн Жаран дөрөв, Жаран зургадугаар зүйлд заасны дагуу Цэц бүрэн эрхийнхээ хүрээнд маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэж дүгнэлт гаргах, дахин хянан үзэж эцсийн шийдвэр гаргах, үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх эрх зүйн орчныг бий болгохоор тусгалаа.

Цэцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн мөн чанарт нийцүүлж буйн хувьд Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хуульд хэт ерөнхий тусгасныг өөрчилж, Цэцийн гишүүний хараат бус, мэргэшсэн, хариуцлагатай байдлыг хангах, улс төрийн болон бусад зүй бус нөлөөллөөс ангид байлгах зорилгоор Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавих шаардлагад ойртуулж тогтоолоо.

Цэцийн есөн гишүүний гурвыг УИХ, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүх /цаашид “эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан” гэх/-ийн санал болгосноор УИХ зургаан жилийн хугацаагаар томилдог. Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Цэцийн тухай хуулиар Цэцийн гишүүнээр дахин томилогдох боломж олгож байгаа нь санал болгох, томилох эрх бүхий этгээдэд таалагдахын төлөө ажиллах эрсдэл үүсгэж, хараат бус байдалд харшилдаг. Нөгөө талаар, зургаан жилээр зөвхөн нэг удаа томилох нь хүн ам цөөтэй манай улсад Цэцийн бүрэлдэхүүн, шийдвэрийн үндэслэл тогтворгүй болж, өндөр мэргэшилтэй хүнийг хангалттай хугацаанд ажиллуулж чадахгүй болно. Иймээс, Цэцийн гишүүний хараат бус, мэргэшсэн байдлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор Цэцийн гишүүнийг зургаан жилийн хугацаагаар томилох ч зөвхөн нэг удаа дахин томилж болох олон улсын сайн туршлагыг тусгав.

1992 оны Цэцийн тухай хуулиар Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох хугацааг бүрэн гүйцэд зохицуулаагүйгээс эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэхгүй удаж, Цэцийн гишүүний бүрэн

эрхийн хугацаа дууссан ч урт хугацаа (заримдаа 1-2 жил хүртэл)-аар үргэлжлүүлэн ажиллах эрх зүйн хийдлийг бий болгосон. Иймд, төсөлд Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох хугацааг Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусах өдрөөс 45-аас доошгүй хоногийн өмнө, эсхүл гишүүний бүрэн эрх хугацаанаасаа өмнө дуусгавар болсон өдрөөс хойш 45 хоногийн дотор эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан нь Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангасан иргэнийг нэр дэвшүүлж, саналаа УИХ-д хүргүүлэхээр нарийвчилж заасан. Мөн Цэцийн гишүүнийг санал болгосноос хойш маш богино хугацаанд томилж, УИХ-ын гишүүд болон иргэд нэр дэвшигчийг судлах, танилцах боломж олгодоггүй тохиолдол гардаг нь олон нийт болон хуульчдын зүгээс шүүмжлэл дагуулдаг. Иймээс, УИХ-д санал болгохоосоо өмнө Цэцэд нэр дэвшигчийн танилцуулгыг таваас доошгүй өдрийн хугацаанд олон нийтэд мэдэгдэх, нэр дэвшигчийн сонголд оруулахаар зохицуулсан. Түүнчлэн хуулийн төсөлд, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнийг санал болгохдоо түүнд хуулиар тавьсан болзол, шаардлагыг хангах, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах журамтай байхаар тусгасан.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд маргаан хянан шийдвэрлэхээс бусад асуудлыг Цэц хэрхэн шийдвэрлэх талаар зохицуулалт байхгүйгээс заримдаа тодорхойгүй байдал үүсгэж, Цэцийн хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулах, Цэцийн даргад хэт өргөн бүрэн эрхийг төвлөрүүлдэг. Иймд олон улсын сайн туршлага, Шүүхийн тухай хуулийн дагуу ердийн шүүхэд ч хэрэгждэг жишгийн дагуу төсөлд нийт гишүүнээс бүрдсэн Цэцийн нийт гишүүний хуралдааныг ажиллуулах, энэ бүтэц нь Үндсэн хуулийн цэцийн дэгийг батлах, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсхүл түүнийг эгүүлэн татах саналыг Улсын Их Хуралд оруулах зэрэг маргаан хянан шийдвэрлэхээс бусад асуудлыг шийдвэрлэхээр зохицууллаа.

Цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг баталгаажуулах, мөн бусад гишүүнийхээ хараат бус байдалд хүндэтгэлтэй хандах үүрэг хүлээлгэж, түүний хараат бус байдлыг хамгаалах механизмыг тусгасан. Тухайлбал, Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс үзүүлэх аливаа нөлөөллийг хориглох, ийм үйлдэл, эс үйлдэхүйг баталгаажуулж, хариуцлага хүлээлгэдэг болгох зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтлөх тогтолцоог тусгайлан зохицуулсан нь манай улсын ердийн шүүхийн хүрээнд хэрэгжиж ирсэн сайн туршлага юм. Мөн, Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай халдашгүй байдлын баталгааг бусад улсын сайн туршлага, манай улсын шүүхийн жишигт нийцүүлэн бий болгохыг зорьсон болно.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд Цэцийн гишүүний үйл ажиллагааг дэмжих чиг үүрэгтэй албан хаагчийн эрх зүйн байдлыг бүрэн тодорхойлоогүй. Тэгвэл төслөөр Цэц үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх болж, Цэцэд хандах хүрээ өргөжихтэй уялдуулан Цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх бүтэц, хүний нөөцийг бэхжүүлнэ. Жишээлбэл, Улсын дээд шүүхийн шүүгчийн нэгэн адил Цэцийн гишүүн туслах, судлаачтай байхаар тусгаж, тэдгээрийг Цэцийн гишүүний саналд үндэслэн томилж, чөлөөлдөг байх, Цэцийн гишүүний үйл ажиллагаанд мэргэжил, арга зүй, техник, зохион байгуулалтын дэмжлэг үзүүлэхээр ажиллах чиг үүрэгтэй ажлын алба байхаар тусгаж, холбогдох чиг, үүргийг зохицуулсан. Мөн, Цэц судалгааны төв, номын сан, төрөлжсөн архивтай болсноор Цэцийн шийдвэрийн чанар, үндэслэл, судалгаа сайжирна.

Цэцийн бүрэн эрхэд хэн ч халдаж үл болох бөгөөд Цэц бие даан ажиллах нөхцөл бүрдсэн байх шаардлагатай. Иймээс, Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдалд халдсан, дордуулсан эрх зүйн акт гаргах, Цэцийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох, нөлөөлөхийн эсрэг үр нөлөөтэй зохицуулалтыг тусгав. Цэцийг өөрийн байр, бие даасан төсөв, аюулгүй байдлаар хангаж, үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах нөхцөлийг хуулиар бүрдүүлэхийг зорьж, Цэцийн үйл ажиллагааны эдийн засаг, нийгмийн баталгааг дэвшилтэт туршлагад дүйцүүлэн шинэчилж, Цэцийн төсвийг батлахдаа Цэцийн үйл ажиллагааны төсвийг өмнөх жилийнхээс бууруулахгүй байх, төсвийг Цэцийн санал болгосноор УИХ батлах зэрэг зарчмыг тусгаж, санхүүгийн хувьд бие даасан байх үндсийг бүрдүүллээ.

Одоогийн хуульд Цэцийн гишүүний хориглох зүйл, хариуцлагыг зохицуулаагүй байснаас практикт зөрчигдөх тохиолдол гардаг. Иймээс, Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйлийг тодорхой зааж, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх болон түүнийг эгүүлэн татах үндэслэл, журмыг нарийвчлан хуульчлах замаар Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэхийг зорилоо.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл нь 5 бүлэг, 23 зүйлээс бүрдэх бөгөөд хуулийн төслийг дагалдаж Хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай болон холбогдох бусад хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг хамтад нь боловсруулсан болно.

Мөн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, шинэчилсэн найруулгын төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ болон зардлын тооцооны судалгааг холбогдох байгууллагаар гүйцэтгүүлж, хавсаргав.

ХУУЛЬ САНААЧЛАГЧ

---oOo---

ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТАНИЛЦУУЛГА

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай
хуулийн шинэчилсэн найруулгын
төслийн талаар

Монгол Улсын өмнөх Үндсэн хуулиудаар үндсэн хуулийн хяналтын байгууллага, эсхүл үндсэн хуулийн хяналттай ижил төстэй механизмыг тогтоож байгаагүй. 1990 оны эхээр батлагдсан 1960 оны Үндсэн хуулийн нэмэлтийн тухай хуульд Үндсэн хуулийн зөвлөл байгуулах тухай заасан боловч энэ нь хэрэгжээгүй юм. Харин 1992 оны Үндсэн хуулиар Монгол Улс түүхэндээ анх удаа Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/ нэртэй үндсэн хуулийн шүүхтэй болсон.¹

Цэц, түүний үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэс болох Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг Монгол Улсын Бага Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр баталсан. Энэ хууль нь Цэцийн үйл ажиллагааг зохицуулж, Монгол Улсад Үндсэн хуульт ёсыг төлөвшүүлэхэд түүхэн үүрэг гүйцэтгэсэн. Гэвч, 1992 оноос өмнө Монгол Улсад Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлж байсан туршлагагүй, энэ талаарх суурь болон харьцуулсан судалгаа хангалттай хийгдэж байгаагүй үед уг хууль батлагдсан учраас хуулиар зохицуулбал зохих зарим харилцааг зохицуулаагүйн зэрэгцээ давхардал, хийдэл ихтэй, хуулийг хэрэгжүүлэх явцад үүссэн тулгамдсан олон асуудлыг шийдвэрлээгүй.

Хууль батлагдсанаас хойших хугацаанд зарим нэмэлт, өөрчлөлт орсныг эс тооцвол Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, суурь зарчим, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явцтай уялдсан дорвитой өөрчлөлт хийгдээгүй байна. Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг анх 23 зүйлтэй баталж байсан ч тус хуульд 1996, 1997, 1999, 2003, 2005 (энэ онд хоёр удаа), 2015, 2016, 2020, 2021, 2022, 2024 онд тус тус 12 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, өнөөдрийн байдлаар 13 зүйл нь хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байна.

Өнгөрсөн 32 жилийн хугацаанд Монгол Улсын улс төр, нийгэм, эдийн засгийн харилцаанд гарч буй өөрчлөлт, хөгжлийн хурдац, нийгмийн хэрэгцээг дагаж шүүх эрх мэдлийн бусад байгууллагын нэгэн адил Цэцийн үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг шинэчлэн боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Мөн Цэцийн үйл ажиллагааны гуч гаруй жилийн алдаа, оноог дүгнэн цэгнэж, дэлхий дахинаа төлөвшин хөгжиж буй Үндсэн хуульт ёс, Үндсэн хуулийн шүүхийн өсөн нэмэгдэж буй үүрэг, хүний эрхийг тодорхой тохиолдолд хэрэглэж хамгаалах хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэн холбогдох хууль тогтоомжийг сайжруулах үндэслэл бүрдээд байгаа билээ.

УИХ-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 4.4.2-д “Цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэжээ. Мөн, УИХ-ын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-

¹ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (2016), 175.

ийн 84-д Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай /шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төслийг боловсруулж УИХ-д өргөн мэдүүлэх, “Үндсэн хуулийн цэцийг хараат бус, бие даасан, мэргэжлийн өндөр ур чадвар бүхий түвшинд ажиллах боломжийг бүрдүүлэх, Цэцэд хандан гомдол, мэдээлэл, хүсэлт гаргах хүрээ хязгаарыг тодорхой болгох, Цэцийг олон улсын жишгийн дагуу шүүхийн хэлбэрээр хөгжих эрх зүйн орчныг бий болгох”-ыг зорьжээ.

УИХ-ын 2003 оны 41 дүгээр тогтоолоор баталсан “Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр”-ийн 1.1.1.2-т “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг судалж, Үндсэн хуульд нийцүүлэх, хууль тогтоох үйл ажиллагаанд хүний эрхийн талаарх Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалыг гуйвалтгүй мөрдлөг болгож, хүний эрхийг зөрчиж байгаа эсэхэд Цэц, бусад шүүхээс тавих хяналтыг хүч, нөлөөтэй болгоно” гэж, 1.1.3.1.3-т “Цэцийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, Үндсэн хуульд заасан хүний эрх зөрчсөн тохиолдлыг шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй ажиллуулах механизм бүрдүүлнэ” гэж, 1.1.3.2.2-т “Хүний эрхийн Үндэсний комисст Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ болон Засгийн газрын гишүүд, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтыг зөрчсөн тухай асуудлаар иргэдээс гомдол гаргахад тэднийг төлөөлөн Цэцэд хүсэлт гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх эдлүүлнэ” гэж тусгаад 21 жил болж буй ч эдгээр зорилт биелээгүй өдийг хүрсэн.

2021 оны 12 дугаар сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн ивээл дор зохион байгуулагдсан “Хүний эрхийн үндэсний форум-2021” гаргасан зөвлөмжид урт хугацаандаа “1.Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад Цэцийн гишүүнд тавигдах шалгуурыг тодруулж зохицуулах, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчөөс Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх хугацааг бодитой тогтоох, нэр дэвшигчийг томилгооны сонсголоор хэлэлцэж томилох, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр дахин томилогдох хязгаарыг тогтоож, институцын хараат бус, мэргэжлийн байдлыг хангах;” “2.Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад Иргэний мэдээллийг Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргаан үүсгэх эх үүсвэр биш, харин нэгэнт үүсгэсэн маргааныг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой үндэслэл, судалгаа гэж үзэх (amicus curiae) нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан ямар асуудлаар хүсэлт гаргахыг хамаарлын зарчмаар тодорхойлох;” “3.Үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийг шүүхээр хянуулсны дараа эрх нь зөрчигдсөн хувь хүн Үндсэн хуулийн цэцэд өргөдөл гаргах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгож, Үндсэн хуулийн цэцийг дэлхийн Үндсэн хуулийн шүүхүүдийн түгээмэл зорилгод илүүтэй нийцсэн, хүний үндсэн эрх зөрчигдсөн тохиолдлыг хянан шийдвэрлэхэд онцгой үүрэгтэй институц болгон хөгжүүлэх эрх зүйн шинэтгэлийг эхлүүлэх;” “4.Үндсэн хуулийн цэцээс хувь хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн эсэх тухай маргааныг шийдвэрлэхэд Хүний эрхийн Үндэсний Комисс өөрийн санаачилгаар буюу Үндсэн хуулийн цэцийн хүсэлтээр хуралдаанд оролцож (amicus curiae), маргаантай эрх зүйн асуудлаар дүгнэлт танилцуулах эрх зүйн зохицуулалтыг судалж үзэх”-ийг УИХ-д зөвлөсөн байна.

Ийнхүү УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооноос 2021 оны 09 дүгээр сарын 28-ны өдөр Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль тогтоомжийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулах, УИХ-д өргөн мэдүүлэх чиг үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан. Ажлын хэсэг дэргэдээ хуулийн төслийг боловсруулахад мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх дэд хэсгүүдийг ажиллуулав.

Ажлын хэсгийн зүгээс санаачилж Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд тулгамдаж буй асуудлыг тодруулж, эрдэмтэн, судлаач, хуульч нартай зөвлөлдөж, хэлэлцүүлэг өрнүүлэх зорилгоор хэд хэдэн ажил зохион байгуулаад байна. Тухайлбал, “Үндсэн хуулийн хяналтыг боловсронгуй болгох нь” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлыг УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Үндсэн хуулийн цэц, Монгол Улсын Их Сургуулийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран 2022 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдөр амжилттай зохион байгуулж, илтгэлийн эмхэтгэл (УБ, 2022)-ийг хэвлэсэн болно. Энэхүү хуралд манай улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн тэргүүлэх эрдэмтэн, судлаач, хуульчдаас танилцуулсан нийт 7 илтгэлийн хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналттай холбоотой тулгамдсан асуудал, шийдлийг хэлэлцүүлсэн. Тус хуулийн төслийг боловсруулахад энэ хурлаас гарсан санал, зөвлөмжийг харгалзан үзсэн. Мөн 2023 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц, УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хороо, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнтэй хамтран “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчлэл” хэлэлцүүлгийг хуульчдын дунд зохион байгуулж, хуулийн төслийн үзэл баримтлалын хүрээнд санал, шүүмж сонслоо.

Ажлын хэсгийн төлөөлөл 2022 оны 12 дугаар сард Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхэд, 2023 оны 4 дүгээр сард Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын Үндсэн хуулийн шүүхэд тус тус айлчилж туршлага судалсан. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхэд холбогдох сайн туршлагыг хуулийн төсөлд тусгах үүднээс МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэнд захиалга өгч, “Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл” (УБ, 2023) болон “Хувь хүний Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх” (УБ, 2023) сэдвээрх Венецийн комиссын хоёр тайлан, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэсэн сонгомол шийдвэрийн эмхэтгэл (УБ, 2023)-ийг тус тус орчуулж, хэвлэсэн болно.

Ажлын дэд хэсгүүдийн зүгээс боловсруулсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн эхний хувилбарыг англи хэл рүү орчуулж, Ардчилсан сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (International Institute for Democracy and Electoral Assistance - IDEA)-ийн шинжээчдээс, мөн ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч асан, профессор, доктор Майкл Эйхбергээс саналыг нь бичгээр авч, холбогдох саналыг Монгол Улсын онцлогт тохирох эсэхийг нь шалгуур болгон төсөлд тусгаж сайжруулсан.

Хуулийн төслийг 2024 оны 01 дүгээр сарын 03-ны өдөр Улсын Их Хурлын цахим хуудаст байршуулж, олон нийтэд танилцуулсан. Мөн Монгол Улсын Засгийн газар, Монголын Хуульчдын холбоо, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс зэрэг холбогдох байгууллагад болон Үндсэн хуулийн эрх зүйгээр мэргэшсэн эрдэмтэн, судлаач, хуульч нарт төслийг хүргүүлсэн. Олон нийт болон мэргэжлийн хүрээнээс ирүүлсэн саналаас тусгаж төслийг боловсруулав.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл нь 5 бүлэг, 23 зүйлтэй байна. Хуулийн төслийг бүлэг тус бүрээр багцлан танилцуулъя.

Нэгдүгээр бүлэг

Нийтлэг үндэслэл

Хуулийн төслийн тус хэсэгт нийтлэг үндэслэл буюу хуулийн зорилт, хууль тогтоомж, Цэц, түүний бүрэн эрх, үйл ажиллагааны үндсэн зарчмын талаар тусгалаа.

Цэцийг үндсэн хуулийн шүүх болох талаас нь холбогдох зохицуулалтыг оруулснаараа онцлогтой. Учир нь Цэцийг үндсэн хуулийн шүүх мөн эсэх талаар судлаач, эрдэмтдийн дунд ихээхэн маргаан дагуулж ирсэн тул тус асуудлыг нэг мөр ойлгох хэрэгцээ шаардлага бий болсон юм. Цэцийн үйл ажиллагааны шалгуурыг авч үзвэл: Цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд хууль-шүүхийн дээд хяналт тавьдаг; энэ үүргээ хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зарчим, журам, арга явцаар хэрэгжүүлдэг; Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг хянаад хууль хэрэглэж эцэслэн шийдвэр гаргадаг; шийдвэр гармагц Үндсэн хуулийн ёсоор хүчин төгөлдөр болдог; түүнийг холбодог байгууллага, албан тушаалтан хэн боловч заавал биелүүлдэг; Цэц, түүний гишүүн нь гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах, аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байх Үндсэн хуулийн зарчим баримтлах ёстой. Эдгээр шалгуур нь Цэцийг шүүх мөнийг нотолдог.²

1992 оны Үндсэн хуулиар бий болгосон Цэц нь урьдчилсан хяналтыг хэрэгжүүлдэггүй, харин хяналт нь ерөнхий тодорхой, хувь хүний гомдолд үндэслэсэн шинжтэй, хяналтын объект нь буюу хамрах хүрээг Үндсэн хуулиар тодорхойлсон, төрийн бусад эрх мэдлийн гадна бие даасан байдлаар оршдог тул Монгол Улсын Үндсэн хуульд дээд хяналтыг хэрэгжүүлдэг тусгай шүүх юм.³ Мөн Цэц нь иргэдийн өргөдөл, мэдээлэл, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтээр Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг хянан шийдвэрлэхдээ Үндсэн хуулийг хэрэглэж, заавал биелэгдэх эцсийн шийдвэр гаргадгийн хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн шинжийг бүрэн хангадаг гэж үзсэн.⁴ Иймд Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /цаашид "ҮХЦТХ" гэх/-ийн төсөлд Цэцийг мөн чанар, чиг үүрэгт нь буюу Үндсэн хуулийн шүүхийн шаардлагад нийцүүлэн зохицуулав.

Хоёрдугаар бүлэг Цэцийн зохион байгуулалт

Хуулийн төслийн тус хэсэгт Цэцийн зохион байгуулалт буюу Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлага, түүнийг санал болгох, томилох ажиллагаа, Цэцийн гишүүний бүрэн эрх эхлэх, дуусгавар болох зохицуулалт, Цэцийн гишүүний тангараг, Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт, Цэцийн нийт гишүүний хуралдаан, Цэцийн дарга, түүний бүрэн эрх, Цэцийн ажлын албаны чиг үүрэг, хүний нөөцийн талаар тусгалаа.

1. Төслөөр Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг тодорхой болгов.

1992 онд Цэц байгуулагдсанаас хойш өндөр мэргэшилтэй олон хүн Цэцийн гишүүнээр томилогдож байсан ч хуульч биш төдийгүй эрх зүйч биш эсхүл хууль зүйн мэргэжлийн туршлага багатай хүн заримдаа томилогдож, шүүмжлэл

² Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 20.

³ Н.Лүндэндорж, *Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар* (2022), 962.

⁴ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 32-37.

дагуулж байв.⁵ Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хуульд ерөнхий тусгаснаас үүдэлтэйгээр Цэц Үндсэн хуулийн шүүхийн дайны бие даасан, үр нөлөөтэй, мэргэжлийн өндөр түвшинд ажиллахад бэрхшээл үүсгэдэг.⁶ Дээр дурдсанчлан Цэц Үндсэн хуулийн шүүх юм бол түүнд ажиллах гишүүн нь шүүгчээр ажиллах наад захын шаардлага хангасан байх ёстой. Цэцийн шийдвэрлэдэг үндсэн хуулийн маргаан бол хууль зүйн маргааны нэг төрөл бөгөөд түүнийг зөв шийдвэрлэхийн тулд хууль зүйн мэдлэг, ур чадвараас гадна үндсэн хуулийн онол, философийн мэддэг байх хэрэгтэй учраас Цэцийн гишүүн хуульч эсхүл ядаж эрх зүйч байх нь зохистой. Хууль зүйн өндөр мэргэшил гэдэг бол хуульч эсхүл эрх зүйч байгаад зогсохгүй тухайн мэргэжлээрээ тодорхой хугацаанд ажиллаж туршлага хуримтлуулж, өндөр мэргэшилтэй гэж хууль зүйн салбартаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн байхыг ойлгоно. Тиймээс, Цэцийн гишүүн ядаж хууль зүйн дээд боловсролтой байх гэсэн үзэл баримтлалыг үндсэн хууль судлаачдын дийлэнх дэмждэг.⁷ Венецийн комиссоос “Үндсэн хуульд байхгүй нэмэлт шаардлага, тэр дундаа нэр дэвшигч нь мэргэжлийн болон ёс суртахууны өндөр чадвартай байх ёстой гэсэн заалт оруулбал үндэслэлтэй”⁸ гэж үзсэн.

Иймд Үндсэн хуулийн 65.2-т заасан болзлоос гадна хуулийн төсөлд “хууль зүйн дээд боловсролтой”, сүүлийн дөрвөн жилийн хугацаанд улс төрийн болон улс төрийн намын удирдах албан тушаал эрхлээгүй байх⁹ зэрэг шаардлагыг тусгайлан оруулсан. Түүнчлэн Улсын дээд шүүхээс санал болгож, томилох нэр дэвшигч нь хяналтын шатны шүүхийн шүүгч байхаар тусгасан нь Цэцийн процессыг Үндсэн хуулийн шүүхийн жишгээр хөгжүүлэх, шийдвэрийн чанар, үндэслэлийг сайжруулахад чухал алхам болно. Ийнхүү Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлага, хориглолтыг нарийвчлан заасан нь Үндсэн хуулийн шүүхтэй бусад улсын сайн туршлага, шүүгчийн ёс зүйн стандарт, зарчимд нийцэв.¹⁰

2. Цэцийн гишүүнийг зөвхөн нэг удаа дахин томилж болохоор хуулийн төсөлд тусгасан.

Үндсэн хууль баталснаас хойш Цэцийн гишүүнийг дахин томилох дээр ямар нэгэн хязгаарлалт хуульчлаагүй учраас дахин томилох замаар түүний бүрэн эрхийн хугацааг сунгаж ирсэн.¹¹ Тухайлбал, 1992 оноос 2021 онд Цэцийн гишүүнээр нийт 37 хүн томилогдсон бөгөөд эдгээрээс зарим нь хоёр, гурав, дөрвөн удаа томилогдож байжээ. Гэтэл, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацааны төгсгөлд гаргах шийдвэрт нөлөөлөх эрсдэлийг бууруулах үүднээс түүнийг дахин томилохыг хориглох хэрэгтэй.¹² Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа хэт урт байх нь хууль зүйн процессыг эвдэх аюултай бол

⁵ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 22.

⁶ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 638.

⁷ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (УБ, 2005), 71-72; Sarantuya Ts., "Abstract of the Thesis for Doctor of Juridical Science: Origin, Development and Urgent Tasks of the Constitutional Procedure Law in Mongolia" (Sc.D National University of Mongolia, 2008), 14-15; Ж.Амарсанаа, "Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц ба захиргааны хэргийн шүүх, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц (өгүүлэл нийтлэлийн эмхтгэл)* дотор, ред. Ж.Амарсанаа, Ц.Сарантуяа (УБ, 2007), 321-22; Б.Чимид, *Үндсэн хуулийн мэдлэг* (УБ, 2008), 402.

⁸ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 27.

⁹ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 31.5-т зааснаар “Сүүлийн зургаан жилд улс төрийн болон улс төрийн намын удирдах албан тушаал эрхэлж байсан хүнийг шүүгчээр томилохыг хориглоно.”

¹⁰ НҮБ-ийн Мансууруулах бодис, гэмт хэргийн асуудал эрхэлсэн алба, *Шүүгчийн ёс зүйн талаарх Бангалорын зарчмууд* (2002).

¹¹ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 225.

¹² О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, *Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: тулгамдсан асуудал, шийдэл* (2005), 419.

хэт богино байх нь тухайн институцийн тогтвортой байдал, нэр хүндэд муугаар нөлөөлж, Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулах аюултай.¹³ Цэцийн гишүүн дахин томилогдох хүлээлтгүй байх нь санал болгосон, томилсон этгээдээс хараат бус, хамааралгүй, түүний нөлөөнд автахааргүй зоримог ажиллах нэг нөхцөл гэж үзнэ.¹⁴

Цэцийн гишүүнд дахин томилогдох боломж хуулиар олгох нь түүний хараат бус байдалд харшилна¹⁵ гэж үздэг боловч Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг зургаан жил байхаар Үндсэн хуульд заасан, хүн ам цөөтэй манай улсад Цэцийн гишүүнээр дахин томилохыг бүрэн хязгаарлах нь Цэц тогтвортой ажиллах, шийдвэрийн үндэслэгээг сайжруулахад бэрхшээл үүсгэж, чадварлаг мэргэжилтнийг хангалттай хугацаанд ажиллуулж чадахгүй байх эрсдэлтэй. Харин дахин томилгоог огт хязгаарлаагүй тохиолдолд Цэцийн гишүүн дахин нэр дэвших, томилогдохын тулд санал болгох, томилох эрх бүхий этгээдэд таалагдах сэдлээр ажиллах эрсдэлтэй.¹⁶ Улмаар, Цэц Үндсэн хуулийг хэрэглэж, маргаан хянан шийдвэрлэдэг болохынхоо хувьд гүйцэтгэх болон хууль тогтоох эрх мэдлээс бүрэн хараат бус байх зарчим зөрчигдөх нөхцөлийг бий болгоно. Венецийн комиссын зүгээс Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг нэг удаа урт хугацаагаар томилох эсхүл зөвхөн нэг удаа дахин томилох боломжтой байх ёстой гэж зөвлөдөг.¹⁷

Дээрх үндэслэлээр Цэцийн гишүүнийг нэгээс илүү удаа улируулан томилохыг хориглож хуульчлах хэрэгтэй гэж үздэг учраас ийм зохицуулалтыг Үндсэн хуульд нийцүүлэн тусгах шаардлагатай юм. Үүний дагуу Цэц, түүний гишүүний хараат бус, тогтвортой байдлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор хуулийн төслийн 6.1-т "... зургаан жилийн хугацаагаар томилно. Цэцийн гишүүнээр зөвхөн нэг удаа дахин томилж болно." гэж олон улсын сайн туршлагыг тусгав. Мөн Цэцийн гишүүнийг хуульд заасан тодорхой хугацаатай ч олон дахин томилогдохооргүй байх нь түүний хараат бус байдлын баталгаа болно.

3. Цэцийн гишүүнийг санал болгох, томилох хугацааг тусгайлан хуулийн төслийн энэ хэсэгт зохицуулав.

Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон тохиолдолд эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас түүний оронд дараагийн гишүүнд хэзээ санал болгох, Улсын Их Хурал хэдий хугацаанд томилох зохицуулалт бүрэн гүйцэд хуульчлагдаагүй явж ирсэн. Бүрэн эрхийн хугацаа нь дуусгавар болсон Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ 6 жилээс илүү урт хугацаагаар хэрэгжүүлэх нөхцөлийг үүсгэдэг.¹⁸ Үндсэн хуулийн дагуу 6 жилийн хугацаагаар томилогдсон ч түүнээс илүү урт, тухайлбал 7 жил орчим ажиллах үзэгдэл заримдаа гардаг бөгөөд дахин дахин томилогдсон гишүүний хувьд 2 жил шахуу хугацаагаар илүү ажиллаж байжээ. 2021 онд Шүүхийн тухай хууль /цаашид "ШТХ" гэх/-ийн 25.8.7-д Улсын дээд шүүх "Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх, эгүүлэн татах хуульд заасан үндэслэл бий болсноос хойш 30 хоногийн дотор санал гаргах"-аар анх удаа хугацаажуулж, сайн туршлагыг нэвтрүүлсэн. Гэвч, Ерөнхийлөгч болон УИХ-аас Цэцийн гишүүнд санал болгох хугацаа хуульчлагдаагүй хэвээр байна.

¹³ Арне Мавчич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (орчуулсан Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар, 2014), 84.

¹⁴ Н.Лүндэндорж, *Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар* (2022), 969-970.

¹⁵ Ц.Сарантуяа, *Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал* (2005), 74.

¹⁶ О.Мөнхсайхан, *Үндсэн хуулийн хяналт ба тайлбар: үндсэн эрх* (2022), 638.

¹⁷ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 46.

¹⁸ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 16.

Эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас Цэцийн гишүүнд санал болгох болон УИХ-аас томилох хоорондын завсрын хугацааг тодорхой хуульчлаагүйгээс болж Цэцийн гишүүний талаар олон нийт хангалттай хэмжээнд шүүн хэлэлцэх боломж олгогдохгүйгээр УИХ дээр мэдээлэлгүй санал хураахад хүрч байна.¹⁹ Мөн Венецийн комиссоос “нэр дэвшигчдийн жагсаалтыг санал оруулагч нар өөрсдийн цахим хуудсаараа нийтэлж, арав хоногоос доошгүй хугацаанд олон нийтэд нээлттэй байлгах хэрэгтэй”²⁰ гэж зөвлөжээ.

Иймд, хуулийн төсөлд Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох хугацааг нарийвчилж тогтоосон. Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусах өдрөөс 45-аас доошгүй хоногийн өмнө, эсхүл гишүүний бүрэн эрх хугацаанаасаа өмнө дуусгавар болсон өдрөөс хойш 45 хоногийн дотор эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан нь Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангасан иргэнийг нэр дэвшүүлж, саналаа УИХ-д хүргүүлэхээр заасан. Мөн Венецийн комиссын дээрх зөвлөмжийн дагуу УИХ-д санал болгохоосоо өмнө нэр дэвшигчийн танилцуулгыг таваас доошгүй ажлын өдөр цахим хуудсандаа байршуулж олон нийтэд мэдээлэх, саналыг нь авахаар зохицуулав. Ийнхүү Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох хугацааг ойлгомжтой болгож, зүй бус нөлөөллөөс хамгаалах, олон нийтийн оролцоог хангах зохицуулалтыг ҮХЦХ-ийн төсөлд тусгасан.

4. Хуулийн төсөлд Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлэх, томилох журмыг тодорхой тогтоов.

1992 оны ҮХЦХ-д Цэцийн гишүүнийг УИХ-аас томилдог ч одоогоор тус томилгоо хэрхэн явагдах тухай бүрэн, оновчтой хуульчлаагүй, байгаа зохицуулалт нь үр нөлөө муутай гэж судалгаагаар дүгнэжээ.²¹ Венецийн комиссоос тодорхой шалгуур, журам тавилгүйгээр Ерөнхийлөгч, парламентыг Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн томилгоонд оролцуулах нь тухайн томилгоог хэт улс төржүүлэх аюултай гэж үзжээ.²² 2021 оноос Улсын дээд шүүхээс Цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх асуудлыг ШТХ²³ болон холбогдох журам²⁴-аар зохицуулж ирсэн сайн туршлага бий. Тухайлбал, нэр дэвшигчийг хуульд заасан шаардлага хангасан эсэхийг шалгаж, хангасан тохиолдолд нэр дэвшигчийн танилцуулгыг олон нийтэд цахим хуудсаар дамжуулан мэдээлэх, нийт гишүүний олонхын саналаар нууц санал хураалтаар сонгох²⁵ зэргээр олон нийтийн оролцоо, ил тод байдлыг хангадаг. Гэтэл, УИХ болон Ерөнхийлөгчөөс Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох журмыг нарийвчлан зохицуулаагүй нь заримдаа үзэмжээрээ халдах нөхцөлийг бий болгох талтай.

Хуулийн төсөлд УИХ, Улсын дээд шүүх болон Ерөнхийлөгч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн байгууллагын оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг тус бүртээ баталж, цахим

¹⁹ О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, *Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: тулгамдсан асуудал, шийдэл* (2005), 417.

²⁰ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 33-35.

²¹ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 16.

²² Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 33-35.

²³ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 25 дугаар зүйлийн 25.8.7 дахь заалт.

²⁴ Улсын дээд шүүх, *Монгол Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн хуралдаанаар хэлэлцэх зарим асуудлын бэлтгэл хангах журам*, Тамгын газрын даргын 2021 оны А/01 дугаар тушаалын хавсралт (2021)

²⁵ Мөн тэнд.

хуудастаа байршуулахаар төсөлд тусгав. Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульд заасан болон энэ журмын дагуу Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох тухай зарлиг гаргахаар тусгасан. Мөн, Улсын дээд шүүх хяналтын шатны шүүхийн шүүгчдээс Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг нийт шүүгчийнхээ олонхын саналаар нууц санал хураалтаар сонгохоор одоо байгаа журмынх нь гол зарчмыг хуульчилж баталгаажуулсан.

УИХ-ын хувьд олонх шийдэж байсныг олонх, цөөнхийн оролцоог хангасан хэлбэрээр тусгайлан хуульчилсан. Учир нь “Үндсэн хуулийн шүүх нэг байгууллага эсхүл фракцын ноёрхлоос ангид байх хэрэгтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг парламентаас сонгож байгаа тохиолдолд нэг талын сонголт биш, улс төрийн үзэл бодлын өргөн хүрээнд хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц байх баталгааг хангах ёстой”.²⁶ Ингэхдээ УИХ дахь олонх, цөөнхийг тэнцвэртэйгээр, хэрэв аль ч нам, эвсэл олонх болоогүй бол УИХ-д суудал авсан нам, эвслийг авсан суудлын тоогоор нь хувь тэнцүүлж бүрдүүлсэн 9 гишүүн бүхий ажлын хэсэг байгуулж, ажлын хэсэг нэр дэвшигчийг нийт гишүүнийхээ гуравны хоёрын саналаар сонгох, нэр дэвшигчийн танилцуулгыг олон нийтэд нээлттэй зарлах зэргээр тусгасан нь УИХ-н гишүүдийн олонх, цөөнхийн хүлээн зөвшөөрөгдсөн нэр дэвшигчийг сонгох бусад улсын сайн туршлагад нийцсэн зохицуулалт юм.

5. Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанаар маргаанаас бусад асуудлыг шийдвэрлэхээр зохицуулсан.

Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд маргаан хянан шийдвэрлэхээс бусад асуудлыг Цэц хэрхэн шийдвэрлэх талаар хангалттай зохицуулалт байхгүйгээс тодорхойгүй байдал үүсгэдэг. Түүнчлэн Цэцийн даргад хэт олон асуудлыг шийдвэрлэх бүрэн эрхийг төвлөрүүлж, тогтоол, тушаал гаргаж дангаараа шийдвэрлэхийг зөвшөөрдөг. Венецийн комисс “Үндсэн хуулийн шүүхийн даргад хэт их эрх мэдлийг өгөх нь зохимжгүй. Үүний нэг тод жишээ бол маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дэг зэрэг норматив актыг гаргах эрх мэдлийг Үндсэн хуулийн шүүхийн даргад өгсөн бөгөөд үүнийг Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт гишүүний хуралдаанд үлдээх хэрэгтэй”²⁷ гэж зөвлөдөг. Мөн, Улсын дээд шүүхийн нийт шүүгчийн хуралдаанаар шүүн таслах ажиллагаанаас бусад асуудлыг шийдвэрлэдэг сайн туршлага бий.²⁸

Энэ мэт олон улсын туршлагад нийцүүлж хуулийн төсөлд нийт гишүүнээс бүрдсэн Цэцийн нийт гишүүний хуралдааныг ажиллуулж Цэцийн дэгийг батлах зэрэг маргаан хянан шийдвэрлэхээс бусад асуудлыг шийдвэрлэхээр анх удаа зохицуулсан. Уг хуралдаан нь Цэцийн үйл ажиллагааг Цэцийн даргын хэт төвлөрсөн удирдлагаас салгаж, Цэцийн хамтын удирдлагын зохион байгуулалт руу шилжих, Цэцийн гишүүдийн эрх тэгш, хараат бус байдлыг хангах, хамтын зарчмыг хэрэгжүүлэх ач холбогдолтой.²⁹

6. Цэцийн ажлын албаны чиг үүрэг, Цэц ажиллах нөхцөлийг хангахад шаардлагатай зохион байгуулалтын нэгж, хүний нөөцийг илүү тодорхой заав.

1992 оны Цэцийн тухай хууль нь ажлын алба болон түүний даргатай холбоотой эрх зүйн хэт ерөнхий, цөөн заалттай бөгөөд Цэцийн ажлын албаны

²⁶ P.N.Bhagwati and Reed Brody, *Assistance to the Government of Mongolia relating to the draft Constitution*, (1991) 41, CD-ROM 1.0 дотор.

²⁷ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 64.

²⁸ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 26 дугаар зүйл.

²⁹ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 17.

гүйцэтгэх чиг үүрэг, түүний даргын бүрэн эрх хуулийн зохицуулалтгүй явж ирсэн. Иймд Цэцийн тухай хуулийн төслийн холбогдох эдгээр асуудлыг шийдвэрлэж Цэцийн ажлын албаны гүйцэтгэх чиг үүргийг тодорхойлон, хэрэгжилтийг нийт гишүүний хуралдаанд тогтмол тайлагнахаар зохицуулсан. Энэ нь Үндсэн хуулийн шүүхийн түвшинд ажиллах нөхцөл бүрдэхэд хувь нэмэр оруулна.³⁰

Одоогийн хуульд Цэцийн гишүүний туслах, судлаач, дэмжих чиг үүрэг бүхий бусад этгээдийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлоогүй байдаг. Цэц үндсэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх болж, Цэцэд хандах хүрээ нэмэгдэхтэй уялдуулан Цэцийн маргаан хянан шийдвэрлэх бүтэц, хүний нөөцийг бэхжүүлэх хэрэгцээ, шаардлага үүсэх юм. Венецийн комисс “Үндсэн хуулийн иж бүрэн гомдлын хувьд ачаалал нэмэгдэх магадлалтай, Үндсэн хуулийн шүүхийн маргааны ихэнх хэсгийг буюу зарим тохиолдолд ачааллын 90 гаруй хувийг эзэлдэг. Иймд Үндсэн хуулийн шүүхийн зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, шүүгчид хангалттай тооны хууль зүйн туслахуудтай байх шаардлагатай”³¹ гэж тайлбарласан. Иймд, Улсын дээд шүүхийн шүүгчийн³² нэгэн адил Цэцийн гишүүн туслах, судлаачтай байх, тэдгээрийг гишүүний саналыг үндэслэн томилж, чөлөөлөх олон улсын сайн туршлагад нийцүүлж, чиг үүргийг нь Шүүхийн тухай хуультай уялдуулан тодорхойлсон. Мөн, Цэц судалгааны төв, номын сантай байхаар заасан нь Цэцийн шийдвэрийн чанар, үндэслэл, судалгааг сайжруулахад чиглэсэн чухал шинэчлэл юм.

Гуравдугаар бүлэг

Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдал

Хуулийн төслийн тус хэсэгт Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдал, Цэцийн гишүүний халдашгүй байдал, эдийн засаг, нийгмийн баталгаа, Цэцийн төсөв, санхүүгийн баталгааны талаар тусгалаа.

1. Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааг дээшлүүлэв.

Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааг бүрдүүлэх нь Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдлыг хангахад чухал байр суурь эзэлдэг. Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүний цалин хөлсний хэмжээг УИХ-аар батлуулахад танах эсхүл инфляцтай уялдуулахгүй байх асуудал гардаг. Иймээс, Цэц, түүний гишүүний эдийн засгийн баталгааг нарийвчлан хуульчлах шаардлагатай.³³

Энэ төсөл нь Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааг хангах зорилгоор Шүүхийн тухай хуулийн зохицуулалтыг жишиг болгож, Цэцийн гишүүний цалингийн хэмжээ нь эдийн засгийн хувьд бусдаас хараат бусаар ажиллах, амьдрахад хүрэлцээтэй, баталгаатай байх; Цэцийн цалин хөлсний бүтцийг оновчтой тодорхойлох; төсвийг батлахдаа цалин хөлсний хэмжээг өмнөх жилээс бууруулахгүй; бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон зардлыг Цэцийн төсвөөс санхүүжүүлэх; Цэцийн гишүүнд олгох тэтгэмж, тэтгэлэг, Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэж үедээ эрүүл мэнд хохирсон бол эдлэх баталгаа зэргийг шинээр нарийвчлан тусгасан. Эдгээр нь Цэцийн гишүүн аливаа байгууллага,

³⁰ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан (2023), 34.

³¹ Венецийн комисс, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 88.

³² Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 45 дугаар зүйл.

³³ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан (2023), 35.

албан тушаалтнаас хараат бус байж, үйл ажиллагаагаа тасралтгүй хэвийн явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд ач холбогдолтой.

2.Цэцийн гишүүнийн хараат бус байдлыг хамгаалах үүднээс нөлөөллийн мэдүүлэг хөтлөхөөр болов.

Хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын судалгаагаар Цэцийн гишүүний эрх хэмжээний гол заалтууд болох ҮХЦТХ-ийн 5 дугаар зүйл “Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа” хэт ерөнхий байдлаар зохицуулсан нь эргээд Цэцийн гишүүний хараат бус байдалд халдах эрсдэлийг бий болгож байгааг тэмдэглэжээ. Бусад улсын жишгийг харахад Цэцийн гишүүдийн эдийн засгийн баталгаа, эрх зүйн байдлыг тусгайлан тодорхой зохицуулах замаар хараат бус байдлыг нь бэхжүүлдэг. Иймд Цэцийн хараат бус байдлыг хангахын тулд гадаад улсын сайн жишгийг судлан Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг нарийвчлан тодорхойлж өгөх хэрэгтэй.³⁴

Үндсэн хуулийн шүүх бол Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэх онцгой бүрэн эрх бүхий шүүх учраас ердийн шүүхийн тогтолцооноос тусдаа оршиж, төрийн бусад байгууллагын салаа мөчрөөс бүрэн бие даасан байна.³⁵ Хараат бус байх гэдэг нь төрийн болон бусад аливаа байгууллага, албан тушаалтан, маргааны талуудаас хараат бус байхыг ойлгох³⁶ бөгөөд НҮБ-ын 1985 оны Шүүхийн бие даасан байдлын суурь зарчмуудад шүүгчийн хараат бус байдлыг Үндсэн хууль болон бусад хуульд тусгаж баталгаажуулах хэрэгтэй гэж заасан.³⁷ Мөн Цэц харьяаллын хувьд ихэвчлэн улс төрийн үр дагавартай маргааныг хянан шийдвэрлэдэг, цаашлаад Цэцийн гишүүнийг УИХ, Ерөнхийлөгч, Улсын дээд шүүхээс санал болгосноор УИХ томилдог, дахин томилохыг хуулиар хязгаарлаагүй учраас зүй бусаар нөлөөлөхийг оролдох эрсдэл харьцангуй өндөр. Иймээс Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөхийг оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхүйтэй холбоотой эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлагатай.³⁸ Энэ хүрээнд Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс үзүүлэх аливаа нөлөөллийг хориглох, ийм үйлдэл, эс үйлдэхүйг баталгаажуулж, хариуцлага тооцдог болгох зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтлөх тогтолцоог тусгайлан зохицуулав. Нөлөөллийн мэдүүлэг нь Шүүхийн тухай хуульд орж сүүлийн 10 гаран жил хэрэгжсэн сайн туршлага юм.³⁹

3.Цэцийн төсөв, санхүүгийн баталгааны үндсийг бүрдүүлэв.

Үндсэн хуулийн шүүх нь шүүх эрх мэдэлд багтдаг төдийгүй Үндсэн хуулийн байгууллага болохын хувьд Засгийн газрын хөндлөнгийн оролцоогүйгээр төсвөө парламентад шууд танилцуулах бүрэн эрхтэй байх хэрэгтэй.⁴⁰ Үүний дагуу Цэцийн үйл ажиллагааны эдийн засаг, нийгмийн баталгааг ШТХ-д аль хэдийн туссан дэвшилтэт зохицуулалтад⁴¹ дүйцүүлж, Цэцийн төсвийг Цэцийн санал

³⁴ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврын үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 38.

³⁵ Арне Мавич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (орчуулсан Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар, 2014), 21.

³⁶ Венецийн комисс, *Хувь хүний үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх Шинэчилсэн тайлан*, CDL-AD(2021) 001 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 76.

³⁷ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл*, 2022CDL-PI(2020) 004 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 67.

³⁸ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 34.

³⁹ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 89.2.

⁴⁰ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл*, 2022CDL-PI(2020) 004 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 59.

⁴¹ Шүүхийн тухай хууль (2021)-ийн 46 дугаар зүйлийн 46.8.

болгосноор УИХ батлах, батлахдаа Цэцийн үйл ажиллагааны төсвийг өмнөх жилийнхээс бууруулахгүй байх зарчмыг тусгаснаар санхүүгийн хувьд төрийн байгууллагаас хараат бус байх үндсийг бүрдүүлсэн.

Дөрөвдүгээр бүлэг Цэцийн гишүүний хариуцлага

Хуулийн төсөлд тус бүлэгт Цэцийн гишүүний хариуцлага буюу Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйл, Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах, бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх үндэслэл, журмыг тусгаж, Цэцийн гишүүний хариуцлагыг тусгайлан бүлэг болгон зохицуулав.

1. Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйл

1992 оны ҮХЦТХ-д Цэцийн гишүүний хориглох зүйл, хариуцлагыг зохицуулаагүй байснаас хараат бус байх, төвийг сахих зарчим практикт зөрчигдөх тохиолдол гардаг гэжээ.⁴² Иймээс, Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ хууль дээдлэх, төвийг сахих, хараат бус, бодитой, үндэслэлтэй хандах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс ангид байх зарчмыг чанд баримтлахаар заасан. Мөн, Цэцийн гишүүн төрийн албан тушаалтны хувьд Төрийн албаны тухай хууль, Авлигын эсрэг хууль болон Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд заасан холбогдох үүрэг, хориглолт, хязгаарлалтыг дагаж мөрдөнө гэдгийг тодруулсан.

Дээрх ерөнхий зохицуулалтаас гадна Цэцийн гишүүнд хориглох зүйлийг тодорхой жагсаасан. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан тушаалын онцлог нь зарим тодорхой ажил, алба хавсран эрхлэхгүй байх явдал юм. Венецийн комисс “Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдэд ихэвчлэн өөр ажил, албан тушаал хавсарч хийхийг зөвшөөрдөггүй. Энэ нь шүүгчийг нөлөөллөөс хамгаалах зорилготой”⁴³ гэж тайлбарладаг. Иймээс, хуулийн төслөөр Цэцийн гишүүн багшлах болон судалгааны ажил гүйцэтгэхээс бусад албан үүрэгт нь үл хамаарах ажил, албан тушаал хавсарч болохгүй. Түүнчлэн, улс төрийн намын гишүүн байхыг шууд хориглох, тодорхой хугацаанд намын гишүүнээс түдгэлдэх, намын дэргэдэх төрийн бус байгууллагын гишүүн байхыг хориглох зэрэг олон төрлийн хязгаарлалт Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид үйлчилдэг.⁴⁴ Тийм ч учраас хуулийн төсөл нь улс төрийн, бизнес, худалдааны, эсхүл хараат бус, төвийг сахих байдалд нь харшлах бусад үйл ажиллагаа эрхлэх, оролцохыг Цэцийн гишүүнд хориглосон. Энэ мэтээр одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд тусгагдаагүй хязгаарлалтыг тус хуулийн төсөлд нарийвчлан тусгаж Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэхийг зорьж байна.

2. Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, эгүүлэн татах үндэслэл, журмыг нарийвчлан тусгав.

Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэх тухай ҮХЦТХ-ийн 5-р зүйлд хэт ерөнхий зохицуулсан нь Цэцийн гишүүний хараат бус байдалд

⁴² Ц.Сарантуяа, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй: суурь ойлголт, тулгамдсан асуудал (2005), 75.

⁴³ Венецийн комисс, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004 (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 29.

⁴⁴ Арне Мавчич, Үндсэн хуулийн хяналт (орчуулсан Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар, 2014), 38-39.

халдах эрсдэлийг бий болгодог. Цэц, түүний гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг дээшлүүлэх, ялангуяа бүрэн эрхэд нь зүй бусаар халдахаас хамгаалахад чиглэгдсэн эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхой болгохыг зөвлөжээ. Тухайлбал, Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах, хууль зөрчсөн эсэхийг тогтооход Цэц шийдвэрлэх үүрэгтэй оролцох зохицуулалт оруулснаар Цэцийг улс төрийн дур зоргоос хамгаалах ач холбогдолтой гэжээ.⁴⁵

Цэцийн гишүүний халдашгүй байдлыг хуулиар тогтоох, Цэцийн гишүүнийг огцруулах, чөлөөлөх, тэтгэвэрт гаргах зэрэг нөхцөлийг аливаа дур зоргоос хамгаалах механизмыг хуульчилсан байх, иргэний эрхээ хязгаарлуулсан байдалтай нь дүйцэхүйц байдлаар амьдралын баталгааг бүрдүүлэх нь хараат бус байдлын баталгаа болдог.⁴⁶ Ихэнх улсад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн халдашгүй байдлыг хүлээн зөвшөөрч, тодорхой тогтолцоонд Парламентын гишүүний халдашгүй байдалтай адилтган авч үздэг.⁴⁷ Иймд, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид эрүүгийн хэрэг үүсгэж бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх бол тухайн шүүгчийн оролцоогүйгээр нийт шүүгчийн дийлэнх олонхын саналаар хэрэгтэй.⁴⁸ Иймд, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэхийг Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанаар нийт гишүүний гуравны хоёрын саналаар шийдвэрлэдэг байхаар олон улсын улсын сайн туршлагыг тусгав.

Тавдугаар бүлэг Бусад зүйл

Хуулийн төслийн тус хэсэгт бусад зохицуулалт буюу хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага, хууль хүчин төгөлдөр болох хугацааг тус тус тусгалаа.

Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдалд халдсан иргэн, албан тушаалтан, хуулийн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг холбогдох хуульд тусгаагүй орхигдуулсан байгааг тодорхой болгон холбогдох хуульд тусгах шаардлагатай байна.⁴⁹ Иймд, хуулийн төслийн тус хэсэгт хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага, авах арга хэмжээг зохицууллаа.

⁴⁵ Ч.Энхбаатар, Том Гинсбург, П.Амаржаргал, М.Батчимэг, Ц.Даваадулам, О.Мөнхсайхан, Д.Солонго, *Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ* (2016), 186.

⁴⁶ Н.Лүндэндорж, *Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар* (2022), 970.

⁴⁷ Арне Мавчич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (орчуулсан Г.Баясгалан, Д.Одбаяр, Д.Сугар, 2014), 49.

⁴⁸ Венецийн комисс, *Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, 2022CDL-PI(2020) 004* (МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, 2023), 54.

⁴⁹ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх үнэлгээ, Судалгааны тайлан* (2023), 68.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар
сарын ...-ны өдөр

Улаанбаатар
хот

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ /шинэчилсэн найруулга/

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ НИЙТЛЭГ ҮНДЭСЛЭЛ

1 дүгээр зүйл.Хуулийн зорилт

1.1.Энэ хуулийн зорилт нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-ийн бүрэн эрх, үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, зохион байгуулалт, хараат бус байдлын баталгаа, Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

2 дугаар зүйл.Хууль тогтоомж

2.1.Цэцийн тухай хууль тогтоомж нь Монгол Улсын Үндсэн хууль¹ /цаашид “Үндсэн хууль” гэх/, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль, энэ хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ.

2.2.Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хянан шийдвэрлэнэ.

3 дугаар зүйл.Цэцийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим

3.1.Цэц үйл ажиллагаандаа гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах, хууль дээдлэх, төвийг сахих, судалгаанд үндэслэх, хараат бус, ил тод байх үндсэн зарчмыг баримтална.

4 дүгээр зүйл.Үндсэн хуулийн цэц, түүний бүрэн эрх

4.1.Цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн.

4.2.Цэц дараах маргааныг хянан шийдвэрлэж дүгнэлт гаргах замаар энэ хуулийн 4.1-д заасан бүрэн эрхээ хэрэгжүүлнэ:

---

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1992 оны 01 дугаарт хэвлэгдсэн.

4.2.1.хууль, зарлиг, Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчийн бусад шийдвэр, Засгийн газрын шийдвэр, Монгол Улсын олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх;

4.2.2.ард нийтийн санал асуулга, Улсын Их Хурал, түүний гишүүний ба Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн талаар сонгуулийн төв байгууллагын гаргасан шийдвэр Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх;

4.2.3.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх;

4.2.4.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайдыг огцруулах, Улсын Их Хурлын гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэх;

4.2.5.иргэний үндсэн эрхийн маргаан.

4.3.Энэ хуулийн 4.2.1, 4.2.2-т заасан маргааныг хянан шийдвэрлэсэн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй бол Цэц дахин хянан үзэж эцсийн шийдвэр гаргана.

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ ЦЭЦИЙН ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

5 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлага

5.1.Цэцийн гишүүнээр хууль зүйн дээд боловсролтой, хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэнийг томилно.

5.2.Дараах иргэнийг Цэцийн гишүүнээр томилохыг хориглоно:

5.2.1.төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн;

5.2.2.сүүлийн дөрвөн жилийн хугацаанд улс төрийн болон улс төрийн намын удирдах албан тушаал эрхэлсэн;

5.2.3.санаатай гэмт хэрэг үйлдэж эрүүгийн хариуцлага хүлээж байсан.

6 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүнийг томилох

6.1.Цэц есөн гишүүнээс бүрдэх бөгөөд тэдгээрийн гурвыг Улсын Их Хурал, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүх /цаашид “эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан” гэх/-ийн санал болгосноор Улсын Их Хурал зургаан жилийн хугацаагаар томилно. Цэцийн гишүүнээр зөвхөн нэг удаа дахин томилж болно.

6.2.Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусах өдрөөс 45-аас доошгүй хоногийн өмнө, эсхүл гишүүний бүрэн эрх хугацаанаасаа өмнө дуусгавар болсон өдрөөс хойш 45 хоногийн дотор эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангасан иргэнийг нэр дэвшүүлж, саналаа Улсын

Их Хуралд энэ хуулийн 6.6-д заасан танилцуулга, холбогдох баримт бичгийн хамт хүргүүлнэ.

6.3.Улсын Их Хурал Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгохдоо Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 101¹ дүгээр зүйлд заасныг баримтална.

6.4.Ерөнхийлөгч Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгохдоо Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай хуулийн 14¹ дүгээр зүйлд заасныг баримтална.

6.5.Улсын дээд шүүх Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгохдоо Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 26 дугаар зүйлд заасныг баримтална.

6.6.Эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлэхээс өмнө тухайн нэр дэвшигч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангасан тухай танилцуулгыг таваас доошгүй ажлын өдөр цахим хуудастаа байршуулна.

6.7.Энэ хуулийн 6.2-т заасны дагуу санал болгосон нэр дэвшигчийн сонсголыг Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд заасны дагуу зохион байгуулж томилно. Цэцийн гишүүнээр дахин томилох тохиолдолд нэр дэвшигчийн сонсголыг зохион байгуулахгүй.

6.8.Энэ хуулийн 6.2-т заасны дагуу санал болгосон нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурал томилохоос татгалзсан бол санал гаргасан байгууллага, албан тушаалтан 30 хоногийн дотор энэ зүйлд заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг санал болгоно.

6.9.Эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн байгууллагын оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг энэ хуульд нийцүүлэн баталж, цахим хуудастаа байршуулна.

7 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүний бүрэн эрх эхлэх, дуусгавар болох

7.1.Цэцийн гишүүний бүрэн эрх томилогдсон өдрөөс эхэлж энэ хуулийн 7.2-т заасан үндэслэлээр дуусгавар болох хүртэл үргэлжилнэ.

7.2.Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дараах үндэслэлээр дуусгавар болно:

7.2.1.нас барсан;

7.2.2.бүрэн эрхийн хугацаа дуусаж дараагийн гишүүн томилогдсон;

7.2.3.чөлөөлөгдөх хүсэлт гаргасныг Улсын Их Хурал хүлээн авсан;

7.2.4.Монгол Улсын иргэний харьяаллаас гарсан;

7.2.5.энэ хуулийн 21 дүгээр зүйлд заасны дагуу Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах тухай Улсын Их Хурлын шийдвэр гарсан;

7.2.6.гэмт хэрэг үйлдсэн талаар шүүхийн шийдвэр хуулийн хүчин төгөлдөр болсон.

7.3.Цэцийн гишүүнээр томилогдсоноос хойш төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн нь тухайн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох үндэслэл болохгүй.

8 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүний тангараг

8.1.Цэцийн гишүүн томилогдсоноос хойш 30 хоногийн дотор “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн би Монгол Улсын Үндсэн хуулийг чин үнэнчээр хамгаалж, маргааныг гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдан төвийг сахиж, хараат бус, шударгаар хянан шийдвэрлэж, Цэцийн гишүүний үүргээ чандлан биелүүлэхээ тангараглая” хэмээн Цэцийн хуралдааны танхимд Үндсэн хуульд тангараг өргөнө.

8.2.Цэцийн гишүүний тангараг өргөх журмыг Үндсэн хуулийн цэцийн дэг /цаашид “Дэг” гэх/-ээр зохицуулна.

9 дүгээр зүйл.Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх зохион байгуулалт

9.1.Цэцэд маргааныг Бага, Дунд, Их суудлаар хянан шийдвэрлэнэ.

9.2.Бага суудал гурван гишүүнээс, Дунд суудал зургаан гишүүнээс, Их суудал нийт гишүүнээс тус тус бүрдэнэ.

9.3.Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 35.3-д заасан тохиолдолд Их суудлыг долоогоос доошгүй гишүүний бүрэлдэхүүнтэй явуулж болно.

10 дугаар зүйл.Цэцийн нийт гишүүний хуралдаан

10.1.Цэцийн нийт гишүүнээс бүрдсэн Цэцийн нийт гишүүний хуралдаан /цаашид “Нийт гишүүний хуралдаан” гэх/ ажиллана.

10.2.Хүндэтгэн үзэх шалтгаантайгаас бусад Цэцийн гишүүн Нийт гишүүний хуралдаанд оролцох, саналаа өгөх үүрэгтэй. Уг хуралдааныг долоогоос доошгүй гишүүн хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд тооцох бөгөөд энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхын саналаар асуудлаа шийдвэрлэнэ.

10.3.Нийт гишүүний хуралдаан дараах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ:

10.3.1.Цэцийн даргыг сонгох, чөлөөлөх, огцруулах;

10.3.2.Үндсэн хуулийн цэцийн дэгийг батлах;

10.3.3.Цэцийн төсвийн талаар санал гаргах, төсвийн гүйцэтгэлтэй танилцах;

10.3.4.Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсэхийг шийдвэрлэх;

10.3.5.Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэхийг тогтоох, энэ тухай шийдвэрээ Улсын Их Хуралд хүргүүлэх;

10.3.6.Цэцийн ажлын алба /цаашид “ажлын алба” гэх/-ны бүтэц, орон тоо, дүрмийг батлах;

10.3.7.Цэцийн даргын саналаар ажлын албаны дарга, Цэцийн судалгааны төвийн эрхлэгчийг томилох, чөлөөлөх;

10.3.8.Ажлын албаны үйл ажиллагааны тайлан, мэдээлэл сонсох, чиглэл өгөх;

10.3.9.Цэцийн гишүүдийн гуравны нэгээс доошгүйн санал болгосон асуудал.

10.4.Нийт гишүүний хуралдаанаас хэлэлцсэн асуудлаараа хууль тогтоомжид нийцүүлэн тогтоол гаргана.

10.5.Нийт гишүүний хуралдааны тэмдэглэлийг хөтлөн баримтжуулж, Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн тухай хуульд² заасны дагуу хадгална.

10.6.Дэгийг Цэцийн цахим хуудаст байршуулна.

10.7.Нийт гишүүний хуралдаан ээлжит болон ээлжит бус хэлбэртэй байна. Ээлжит хуралдааныг улиралд нэгээс доошгүй удаа, ээлжит бус хуралдааныг энэ хуульд заасан хугацаанд, эсхүл Цэцийн гишүүдийн гуравны нэгээс доошгүй нь, эсхүл Цэцийн даргын саналаар хуралдуулна.

10.8.Цэцийн гишүүн Нийт гишүүний хуралдаанаар хэлэлцэх асуудалтай гурваас доошгүй ажлын өдрийн өмнө урьдчилан танилцаж, хуралдаанд оролцох, санал гаргах, өгөх тэгш боломжоор хангагдана.

10.9.Нийт гишүүний хуралдааны журмыг Дэгээр зохицуулна.

11 дүгээр зүйл.Цэцийн дарга, түүний бүрэн эрх

11.1.Цэцийн даргыг гурван жилийн хугацаагаар сонгох бөгөөд нэг удаа улируулан сонгож болно.

11.2.Цэцийн даргын бүрэн эрх дуусгавар болсон бол 14 хоногийн дотор даргыг сонгоно.

11.3.Цэцийн гишүүд дотроосоо нэр дэвшүүлэн нууцаар санал хурааж нийт гишүүний олонхын санал авсан гишүүнийг Цэцийн даргаар сонгоно. Цэцийн даргад гурав буюу түүнээс дээш гишүүн нэр дэвшиж, анхны санал хураалтаар хэн нь ч нийт гишүүний олонхын санал авч чадаагүй бол хамгийн олон санал авсан хоёр гишүүний талаар дахин санал хурааж нийт гишүүний олонхын санал авсан хүнийг Цэцийн даргаар сонгоно.

11.4.Цэцийн дарга нь гишүүний бүрэн эрхээс гадна дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

---

² Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн тухай хууль "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн 2020 оны 29 дугаарт нийтлэгдсэн.

11.4.1.Цэцийг дотоод, гадаадад төлөөлөх;
11.4.2.Нийт гишүүний хуралдааныг хуралдуулах, даргалах;
11.4.3.төрийн бусад байгууллагатай харилцахдаа Цэцийн хараат бус байдлыг сахин хамгаалах;

11.4.4.Цэцийн төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх;

11.4.5.хуульд заасан бусад.

11.5.Цэцийн дарга бүрэн эрхийнхээ хүрээнд тушаал гаргана.

11.6.Цэцийн тамгыг Цэцийн дарга барина.

11.7.Цэцийн даргын түр эзгүйд Цэцийн гишүүнээр хамгийн удаан ажилласан гишүүн даргын үүргийг түр орлон гүйцэтгэнэ.

Тайлбар:Энэ зүйлд заасан “Цэцийн гишүүнээр хамгийн удаан ажилласан” гэдгийг Цэцийн гишүүнээр томилогдсон өдрөөс эхэлж тооцох бөгөөд хэрэв Цэцийн гишүүд нэг өдөр томилогдсон бол эдгээрээс хамгийн ахмадыг нь ойлгоно.

Энэ зүйлд заасан “нийт гишүүний олонх” гэж Цэцийн таваас доошгүй гишүүнийг ойлгоно.

12 дугаар зүйл.Цэцийн ажлын алба

12.1.Цэц нь Цэцийн үйл ажиллагааг хэвийн, тасралтгүй, аюулгүй явуулах, ажиллах нөхцөлөөр хангах, санхүү, аж ахуй, техник, зохион байгуулалтын туслалцаа үзүүлэх чиг үүрэг бүхий мэргэшсэн ажлын албатай байна.

12.2.Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасны дагуу өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг шаардлага хангасан эсэхийг нягтлан үзэх чиг үүрэг бүхий Ерөнхий бүртгэгч, мөн энэ чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд туслах чиг үүрэг бүхий бүртгэгч ажиллана.

12.3.Ерөнхий бүртгэгч долоогоос доошгүй жил, бүртгэгч гурваас доошгүй жил эрх зүйч мэргэжлээр ажилласан, хуульчийн мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөлтэй байна.

12.4.Цэцийн үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх зорилго бүхий судалгааны төв, номын сан, тусгай архив болон зохион байгуулалтын бусад нэгж ажиллана.

13 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүний туслах, судлаач

13.1.Цэцийн гишүүн туслахтай байна.

13.2.Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой судалгаа хийх чиг үүрэг бүхий судлаачтай байна. Судлаач нь харьцуулсан эрх зүйн судалгаа хийх чадвартай эрх зүйч байна.

13.3.Цэцийн гишүүний туслах, судлаачийг томилох, чөлөөлөхөд тухайн гишүүний саналыг үндэслэнэ.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ ЦЭЦ, ТҮҮНИЙ ГИШҮҮНИЙ ХАРААТ БУС БАЙДАЛ

14 дүгээр зүйл.Цэцийн гишүүний хараат бус байдал

14.1.Цэцийн дарга, гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ хараат бус, эрх тэгш байна.

14.2.Цэцийн дарга, гишүүн бусад гишүүнийхээ үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох, тухайлсан маргаан хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой заавар өгөх, удирдамжаар хангах зэргээр хараат бус байдалд нь халдахыг хориглоно.

14.3.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайд, Улсын Их Хурлын болон Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч, шүүгч, Улсын ерөнхий прокурор, төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага, бусад аливаа байгууллага, албан тушаалтан, иргэн хэн боловч Цэцийн гишүүнийг бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгөөс оролцох, шууд болон шууд бусаар нөлөөлөх, нөлөөлөхөөр оролдохыг хориглоно.

14.4.Цэцийн гишүүний амь бие, орон байр, ажлын байр, унаа, холбооны хэрэгсэл, захидал харилцаа халдашгүй байна.

14.5.Албан үүргээ хэрэгжүүлэхэд нь шаардлагатай материал, унаа, техник, хэрэгслээр Цэцийн гишүүнийг хангана.

14.6.Энэ хуульд зааснаас бусад тохиолдолд Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, дуусгавар болгох, эсхүл түүнийг эгүүлэн татахыг хориглоно.

14.7.Цэцийн гишүүнийг гэмт хэрэг үйлдэж байхад нь буюу хэргийн газарт гэмт үйлдлийнх нь нотлох баримттайгаар баривчилснаас бусад тохиолдолд Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэхгүйгээр түүнийг баривчлах, саатуулах, цагдан хорих, эрүүгийн хариуцлагад татах, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага оногдуулах, орон байр, ажлын байр, унаа, холбооны хэрэгсэл, захидал харилцаа, биед нь үзлэг, нэгжлэг хийх, баримт бичиг, эд зүйлийг нь хураан авахыг хориглоно.

14.8.Цэцийн гишүүн, эсхүл түүний гэр бүлийн гишүүний амь нас, аюулгүй байдалд аюул занал учрах нөхцөл үүссэн бол цагдаагийн байгууллага таслан зогсооход чиглэсэн арга хэмжээг нэн даруй авна.

14.9.Цэцийн гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд аливаа албан дайчилгаанаас чөлөөлөгдөнө.

14.10.Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийнхээ хүрээнд илэрхийлсэн санал, гаргасан шийдвэрийнх нь төлөө Цэцийн гишүүн болон Цэцийн гишүүнээр ажиллаж байсан хүнийг аливаа хариуцлагад татахыг хориглоно.

15 дугаар зүйл.Нөлөөллийн мэдүүлэг

15.1.Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхгүйг тэмдэглэн баталгаажуулах зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлнө.

15.2.Нөлөөллийн мэдүүлгийн зорилго, хууль зөрчсөнөөс үүсэх үр дагаврын талаар маргаан үүсгэсэн даруйд тухайн маргааны оролцогчид тайлбарлан, энэ тухай баримтжуулна.

15.3.Цэцийн гишүүн нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлсөн бол маргааны материалд хавсаргаж, хувийг Цэцийн даргад хүргүүлнэ.

15.4.Цэцийн дарга нөлөөллийн мэдүүлэгт тэмдэглэн баталгаажуулсан үйлдэл, эс үйлдэхгүйг шалгуулахаар зохих байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлнэ.

15.5.Энэ хуулийн 15.4-д заасны дагуу шилжүүлсэн баримт бичгийг хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор тухайн байгууллага, албан тушаалтан шийдвэрлэж, нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлсөн Цэцийн гишүүн болон Цэцийн даргад хариу мэдэгдэнэ.

15.6.Ажлын алба энэ хуулийн 15.5-д заасны дагуу ирүүлсэн шийдвэрийг тухай бүр нийтэд мэдээлнэ.

16 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгаа

16.1.Цэцийн гишүүний албан тушаалын цалингийн хэмжээ нь бусдаас хараат бус ажиллах, амьдрахад хүрэлцээтэй, баталгаатай байна.

16.2.Цэцийн гишүүний цалин хөлс нь албан тушаалын цалин болон албан ажлын онцгой нөхцөлийн, төрийн алба хаасан хугацааны, докторын зэргийн нэмэгдлээс бүрдэнэ.

16.3.Цэцийн төсвийг батлахдаа гишүүний цалин хөлсний хэмжээг өмнөх жилийнхээс бууруулж болохгүй.

16.4.Цэцийн гишүүний бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон зардлыг Цэцийн төсвөөс санхүүжүүлнэ.

16.5.Энэ хуулийн 7.2.2-т заасан үндэслэлээр Цэцийн гишүүнээс чөлөөлөгдвөл гишүүнээр томилогдохын өмнөх ажилд нь эгүүлэн ажиллуулах, тийм боломжгүй бол түүнтэй тэнцэх цалин хангамж бүхий ажлаар хангана. Хэрэв тийм боломжгүй бол ажил эрхлэх хүртэлх 6 сарын хугацаанд Цэцийн гишүүн байсан үеийн авч байсан цалингийн хэмжээнээс бууруулахгүйгээр тэтгэмж, хэрэв бага цалинтай ажил эрхэлж байгаа бол цалингийн зөрүүтэй тэнцэх хэмжээний тэтгэмж улсын төсвөөс мөн хугацаанд олгоно.

16.6.Энэ хуулийн 6.5-д заасны дагуу томилогдсон Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон хүн шүүгчийн өндөр насны тэтгэвэрт гарах насны дээд хязгаарт хүрээгүй бол Шүүхийн ерөнхий зөвлөл түүнийг хяналтын шатны шүүхийн шүүгчээр томилуулах тухай саналыг Ерөнхийлөгчид хүргүүлэх бөгөөд энэ тохиолдолд шүүгчид нэр дэвшигчийн шалгалт авахгүй.

16.7.Цэцийн гишүүнээр ажиллаж байсан хүний өндөр насны тэтгэврийг тэтгэвэр тогтоох үеийн Цэцийн гишүүний цалин хөлсний 60-аас доошгүй хувиар бодож тогтооно.

16.8.Цэцийн гишүүний амь нас, эрүүл мэндийн даатгалын хураамжийг улсын төсвөөс хариуцна.

16.9.Цэцийн гишүүний амь нас, эрүүл мэндийн даатгал дараах хэлбэр, хэмжээтэй байна:

16.9.1.Цэцийн гишүүн үүргээ гүйцэтгэх явцад эрүүл мэндэд нь хохирол учирснаас амь насаа алдсан бол даатгалын нөхөн төлбөрийг түүний авч байсан сүүлийн 15 жилийн цалинтай тэнцэх хэмжээгээр Цэцийн гишүүний гэр бүлд олгох;

16.9.2.Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэх явцад эрүүл мэндэд нь хохирол учирснаас цаашид мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх боломжгүй болсон бол даатгалын нөхөн төлбөрийн хэмжээ нь тухайн гишүүний сүүлийн гурван жилийн цалинтай тэнцэх;

16.9.3.Цэцийн гишүүний эрүүл мэндэд хохирол учирсан нь түүний хөдөлмөрийн чадварыг алдагдуулаагүй, мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэхэд саад болохооргүй бол даатгалын нөхөн төлбөрийн хэмжээ нь тухайн гишүүний сүүлийн нэг жилийн цалинтай тэнцэх.

16.10.Энэ хуулийн 16.9-т заасан даатгалыг даатгалын байгууллагаас төлнө.

16.11.Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэх явцад эрүүл мэндэд нь хохирол учирснаас цаашид мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх боломжгүйгээр хөдөлмөрийн чадвараа алдсан бол түүнд Цэцийн гишүүнээр ажиллаж байхдаа авч байсан цалингийн 70 хувьтай тэнцэх хэмжээний нөхөх олговрыг сар бүр олгоно.

16.12.Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэх явцад амь насаа алдвал түүний асрамжид байсан хүүхдийг 18 нас хүртэл, гэр бүлийн хөдөлмөрийн чадваргүй гишүүнд тухайн гишүүний авч байсан албан тушаалын цалингаас ногдох хэмжээгээр тэтгэмж /нөхөх төлбөр/-ийг сар бүр олгох бөгөөд түүнд улсын төсвөөс төлсөн даатгалын төлбөр, тэжээгчээ алдсаны болон бусад төрлийн тэтгэвэр, цалин, тэтгэлгийг оруулан тооцохгүй.

16.13.Цэцийн гишүүний тэтгэвэртэй холбогдсон харилцаа болон ээлжийн амралтын үндсэн болон нэмэгдэл амралтын хугацааг холбогдох хуулиар зохицуулна.

~~16.14.Цэцийн гишүүн буюу гишүүнээр ажиллаж байсан хүнийг өндөр насны тэтгэвэрт гарахад түүний авч байсан сарын дундаж цалингийн хэмжээгээр 36 сарын хугацаагаар тооцож нэг удаагийн тэтгэмж олгоно.~~

17 дугаар зүйл.Цэцийн хараат бус байдал

17.1.Цэцийн бүрэн эрх, хараат бус байдалд хэн ч халдаж үл болно.

17.2.Цэц аливаа байгууллага, албан тушаалтнаас хараат бус байж, үйл ажиллагаагаа тасралтгүй, хэвийн явуулах нөхцөлөөр хангагдана.

17.3.Цэц, түүний гишүүний хараат бус байдлыг алдагдуулсан хууль тогтоомж болон хэм хэмжээний акт гаргахыг хориглоно.

17.4.Аливаа байгууллага, албан тушаалтан, иргэн Цэцийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох, нөлөөлөхийг хориглоно.

17.5.Цэц тогтоосон журмын дагуу үйлдсэн тамга, хэвлэмэл хуудастай байна.

17.6.Цэц өөрийн бэлгэдэл, Цэцийн гишүүн өмсгөл, энгэрийн тэмдэгтэй байх бөгөөд тэдгээрийн загвар, хэрэглэх журмыг Дэгээр зохицуулна.

17.7.Цэцийн бэлгэдэл, оноосон нэртэй адил хэлбэр, агуулгатай бэлгэдэл, нэршлийг зөвшөөрөлгүй ашиглахыг хориглоно.

17.8.Цэц үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах нөхцөлийг хангасан өөрийн байртай байна.

17.9.Цэцийн байрны аюулгүй байдлыг төрийн тусгай хамгаалалтын байгууллага хариуцна.

17.10.Цэц, түүний гишүүний болон хуралдаанд оролцогчийн аюулгүй байдлыг хангах, хуралдааны дэг сахиулах үүргийг төрийн тусгай хамгаалалтын байгууллага гүйцэтгэх бөгөөд холбогдох журмыг Цэцийн дарга, төрийн тусгай хамгаалалтын байгууллагын дарга хамтран батална.

18 дугаар зүйл.Цэцийн төсөв, санхүүгийн баталгаа

18.1.Цэц бие даасан төсөвтэй байх бөгөөд төсөв нь үйл ажиллагаагаа явуулахад хангалттай хүрэлцэхүйц байна.

18.2.Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалин хөлсний хэмжээг Нийт гишүүний хуралдааны санал болгосноор Улсын Их Хурал тогтоож, батална.

18.3.Цэцийн гишүүний туслах, судлаач, Ерөнхий бүртгэгч, бүртгэгч болон ажлын албаны бусад албан тушаалын цалингийн хэмжээг тогтоох итгэлцүүрийг Улсын Их Хурал батална.

18.4.Цэцийн үйл ажиллагааны төсвийг өмнөх жилийнхээс бууруулахыг хориглоно.

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ ЦЭЦИЙН ГИШҮҮНИЙ ХАРИУЦЛАГА

19 дүгээр зүйл.Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйл

19.1.Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ хууль дээдлэх, төвийг сахих, хараат бус, бодитой, үндэслэлтэй хандах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс ангид байх зарчмыг чанд баримтална.

19.2.Цэцийн гишүүн Төрийн албаны тухай хууль,³ Авлигын эсрэг хууль⁴ болон Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд⁵ заасан холбогдох үүрэг, хориглолт, хязгаарлалтыг дагаж мөрдөнө.

19.3.Цэцийн гишүүнд дараах зүйлийг хориглоно:

19.3.1.бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх явцад олж мэдсэн төрийн болон албаны нууц, байгууллагын нууц, хүний эмзэг мэдээллийг задруулах, албан үүрэгтэйгээ холбоогүй зорилгоор ашиглах;

19.3.2.Цэцээр хянан шийдвэрлэх асуудал болон хянан шийдвэрлэж байгаа маргааны талаар Цэцийн шийдвэр гараагүй байхад өөрийн санал, дүгнэлтийг нийтэд урьдчилан илэрхийлэх, зөвлөгөө өгөх;

19.3.3.өөрийн, эсхүл гэр бүлийн гишүүний эрх, ашиг сонирхол хөндөгдсөнөөс бусад тохиолдолд шүүхэд хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд оролцох, бусдыг төлөөлөх, хууль зүйн зөвлөгөө өгөх;

19.3.4.багшлах болон судалгааны ажил гүйцэтгэхээс бусад албан үүрэгт нь үл хамаарах ажил, албан тушаал хавсрах;

19.3.5.улс төрийн, бизнес, худалдааны, эсхүл хараат бус, төвийг сахих байдалд нь харшлах бусад үйл ажиллагаа эрхлэх, оролцох.

20 дугаар зүйл.Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх

20.1.Цэцийн дарга, гишүүнд холбогдуулан үүсгэсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах явцад уг гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх шаардлагатай гэж үзвэл энэ тухай саналаа Улсын ерөнхий прокурор Цэцэд хүргүүлнэ.

³ Төрийн албаны тухай хууль "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн 2018 оны 1 дугаарт нийтлэгдсэн.

⁴ Авлигын эсрэг хууль "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн 2006 оны 35 дугаарт нийтлэгдсэн.

⁵ Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн 2012 оны 08 дугаарт нийтлэгдсэн.

20.2.Нийт гишүүний хуралдаан энэ хуулийн 20.1-д заасан саналыг хүлээн авснаас хойш ажлын таван өдрийн дотор хэлэлцэж, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсэхийг нууц санал хураалтаар шийдвэрлэнэ.

20.3.Бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх эсэхийг хэлэлцэж байгаа Цэцийн дарга, гишүүн Нийт гишүүний хуралдаанд үг хэлэх эрхтэй бөгөөд санал хураалтад оролцохгүй. Уг хуралдаанд Улсын ерөнхий прокурор саналаа үндэслэлийн хамт амаар танилцуулна.

20.4.Нийт гишүүний хуралдаанд оролцсон гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүй нь энэ хуулийн 20.1-д заасан саналыг үндэслэлтэй гэж үзсэн бол Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлнэ.

20.5.Дараах тохиолдолд Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлсэн хугацааны албан тушаалын цалинг бүхэлд нь нөхөн олгоно:

20.5.1.Цэцийн гишүүнд холбогдуулан үүсгэсэн эрүүгийн хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон;

20.5.2.Цэцийн гишүүнийг гэм буруугүйд тооцсон шүүхийн шийдвэр хуулийн хүчин төгөлдөр болсон.

20.6.Нийт гишүүний хуралдааны шийдвэргүйгээр Цэцийн дарга, гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэхийг хориглоно.

21 дүгээр зүйл.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах

21.1.Цэцийн дарга, гишүүн хууль зөрчвөл түүнийг эгүүлэн татах үндэслэл болно.

21.2.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл бий болсон гэж үзвэл Улсын Их Хурал Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 103.4-т заасны дагуу саналаа Цэцэд хүргүүлнэ.

21.3.Нийт гишүүний хуралдаан энэ хуулийн 21.2-т заасан саналыг хүлээн авснаас хойш 14 хоногийн дотор хэлэлцэж, Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл байгаа эсэхийг нууц санал хураалтаар шийдвэрлэнэ.

21.4.Эгүүлэн татах эсэхийг хэлэлцэж байгаа Цэцийн дарга, гишүүн Нийт гишүүний хуралдаанд үг хэлэх эрхтэй бөгөөд санал хураалтад оролцохгүй. Уг хуралдаанд Улсын Их Хурлын итгэмжилсэн төлөөлөгч Улсын Их Хурлын саналын үндэслэлийг танилцуулна.

21.5.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй тухай Цэцийн шийдвэрийг Нийт гишүүний хуралдаанд оролцсон гишүүдийн гуравны хоёрын саналаар гаргана.

21.6.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй тухай Цэцийн шийдвэр гаргасан бол ажлын таван өдрийн дотор уг шийдвэрийг Улсын Их Хурал болон тухайн гишүүнийг анх илгээсэн байгууллагад хүргүүлж нийтэд мэдээлнэ.

21.7.Анх илгээсэн байгууллага Цэцийн шийдвэрийг хүлээн авсан өдрөөс хойш ажлын таван өдрийн дотор саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлнэ. Уг хугацаанд саналаа хүргүүлээгүй бол Улсын Их Хурал энэ хуулийн 21.8-д заасны дагуу шийдвэрлэхэд тусгайлсан саналгүйд тооцно.

21.8.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах эсэхийг Улсын Их Хурал Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 103 дугаар зүйлд заасны дагуу шийдвэрлэнэ.

21.9.Цэцийн шийдвэргүйгээр Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татахыг хориглоно.

Тайлбар:Энэ зүйлд заасан “анх илгээсэн байгууллага” гэдэгт энэ хуулийн 6 дугаар зүйлийн дагуу Цэцийн тухайн гишүүнийг санал болгосон эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтныг ойлгоно.

ТАВДУГААР БҮЛЭГ БУСАД ЗҮЙЛ

22 дугаар зүйл.Хууль зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага

22.1.Энэ хуулийг зөрчсөн хүн, хуулийн этгээдэд Эрүүгийн хууль, эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

22.2.Энэ хуулийг зөрчсөн төрийн албан тушаалтны үйлдэл гэмт хэрэг, зөрчлийн шинжгүй бол Төрийн албаны тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

22.3.Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг, эсхүл бусад гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэл, эс үйлдэхүй гарсан бол энэ талаар эрх бүхий байгууллагад мэдэгдэнэ.

23 дугаар зүйл.Хууль хүчин төгөлдөр болох

23.1.Энэ хуулийг 2024 оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

Гарын үсэг

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ
ХУУЛЬ /ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГА/-ИЙГ ДАГАЖ
МӨРДӨХ ЖУРМЫН ТУХАЙ**

1 дүгээр зүйл.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн 10 дугаар зүйлд заасан Үндсэн хуулийн цэцийн нийт гишүүний хуралдааныг тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор зохион байгуулж, Үндсэн хуулийн цэцийн дэг болон Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын албаны бүтэц, орон тоо, дүрмийг батална.

2 дугаар зүйл.Монгол Улсын Их Хурал Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн 18.3-д заасан итгэлцүүрийг тус хуулийг баталснаас хойш ажлын таван өдрийн дотор батална.

3 дугаар зүйл.Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 26.6-ын “хяналтын шатны шүүхийн шүүгчдээс” гэсэн шаардлага нь тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс өмнө томилогдсон Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд хамаарахгүй бөгөөд түүнийг тус хуулийн 26 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд дахин санал болгож болно.

4 дүгээр зүйл.Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 10¹¹.1-д заасан журам нь тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс өмнө томилогдсон Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд хамаарахгүй. Улсын Их Хурлын дарга зохих байнгын хороодын санал дүгнэлтийг үндэслэн түүнийг Цэцийн гишүүнээр дахин томилуулах саналыг Улсын Их Хуралд гаргаж болох бөгөөд энэ тохиолдолд захирамж гаргана.

5 дугаар зүйл.Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн 8 дугаар зүйлд заасан тангаргийг тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор өргөнө.

6 дугаар зүйл.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний судлаач, Ерөнхий бүртгэгч, бүртгэгчийг тус хуульд заасны дагуу томилно.

7 дугаар зүйл.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн 17.10-т заасан журмыг тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор батална.

8 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬ ХҮЧИНГҮЙ БОЛСОНД ТООЦОХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. 1992 оны 05 дугаар сарын 08-ны өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг хүчингүй болсонд тооцсугай.

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦЭД МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛЬ /ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГА/-ИЙГ ДАГАЖ МӨРДӨХ ЖУРМЫН ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын алба Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-ийн 31 дүгээр зүйлд заасан шаардлага хангасан программ хангамжийг тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 3 сарын дотор хийлгэнэ.

2 дугаар зүйл. Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын алба Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-д заасан шаардлагад нийцүүлэн Үндсэн хуулийн цэцийн цахим хуудсыг тус хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш 3 сарын дотор шинээр хийлгэнэ.

3 дугаар зүйл. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-д заасан үндсэн эрхийн маргаан хянан шийдвэрлэх зохицуулалтыг 2025 оны 01 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

4 дүгээр зүйл. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болж дагаж мөрдөхөөс өмнө үүсгэсэн маргаанд Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хамаарахгүй бөгөөд тэдгээр маргааныг уг хууль хүчин төгөлдөр болохоос өмнө дагаж мөрдөж байсан хуулиар хянан шийдвэрлэнэ.

5 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦЭД МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ
АЖИЛЛАГААНЫ ТУХАЙ ХУУЛЬ ХҮЧИНГҮЙ
БОЛСОНД ТООЦОХ ТУХАЙ**

1 дүгээр зүйл.1997 оны 5 дугаар сарын 01-ний өдөр баталсан Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийг хүчингүй болсонд тооцсугай.

2 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ЗӨРЧЛИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл.Зөрчлийн тухай хуулийн Арван тавдугаар бүлэгт дор дурдсан агуулгатай зүйл нэмсүгэй:

1/15.36 дугаар зүйл:

“15.36 дугаар зүйл.Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүний хараат бус байдалд нөлөөлөхийг оролдох

1.Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-ийн гишүүний маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулахад аливаа хэлбэрээр нөлөөлөх, доромжлох, халдах, эсэргүүцэхийг оролдсон, эсхүл Цэц, түүний гишүүний аюулгүй байдлын журам зөрчсөн бол хүнийг нэг мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг арван мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.”

2/15.37 дугаар зүйл:

“15.37 дугаар зүйл.Үндсэн хуулийн цэцийн хуралдааны дэг, журам зөрчих

1.Цэцийн хуралдааны дэг, журмыг зөрчсөн бол хүнийг нэг зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.”

3/15.38 дугаар зүйл:

“15.38 дугаар зүйл.Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулах

1.Цэц, түүний гишүүний дуудсанаар хүрэлцэн ирэхээс зориуд зайлсхийсэн, эсхүл гэрч мэдүүлэг өгөхөөс, шинжээч дүгнэлт гаргах, асуултад хариулахаас зайлсхийсэн, татгалзсан, эсхүл Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулсан бол хүнийг гурван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.

2.Маргааны оролцогч Цэцэд хүрэлцэн ирэх, эсхүл Цэцэд мэдүүлэг өгөхөөс татгалзсан, зайлсхийсэн, эсхүл Цэцийн ажлын албаны ажилтны үйл ажиллагаанд саад учруулсан бол хүнийг гурван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.”

2 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ний өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ЗӨРЧИЛ ШАЛГАН ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл.Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.8 дугаар зүйлийн 8 дахь хэсгийн “Иргэний” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх явцад Зөрчлийн тухай хуулийн 15.36, 15.37, 15.38 дугаар зүйлд заасан зөрчил үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдэд Үндсэн хуулийн цэц, иргэний” гэж өөрчилсүгэй.

2 дугаар зүйл.Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд дор дурдсан агуулга бүхий дараах хэсэг нэмсүгэй:

1/9.2 дугаар зүйлийн 15 дахь хэсэг:

“15.Хууль, түүний холбогдох заалт Үндсэн хууль зөрчсөн тухай Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр гарснаар Зөрчлийн тухай хуульд заасан шийтгэлийг хөнгөрүүлэх үндэслэл бий болсон бол зөрчлийн хэргийг дахин хянана.”

3 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ТӨРИЙН ТУСГАЙ ХАМГААЛАЛТЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Төрийн тусгай хамгаалалтын тухай 8 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1 дэх заалтын "төрийн харш," гэсний дараа "Үндсэн хуулийн цэцийн байр," гэж нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл. Төрийн тусгай хамгаалалтын тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 9 дэх заалт, мөн зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1 дэх заалтын "Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн" гэснийг "Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл, Үндсэн хуулийн цэцийн" гэж тус тус өөрчилсүгэй.

3 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ГҮЙЦЭТГЭХ АЖЛЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.4 дэх хэсгийн “Үндсэн хуулийн цэцийн дарга,” гэсний дараа “гишүүн,” гэж нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2 дахь хэсгийн 23.2.8 дахь заалтад “огцруулах” гэсний дараа “, эгүүлэн татах” гэж нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ЧУУЛГАНЫ ХУРАЛДААНЫ ДЭГИЙН
ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 82 дугаар зүйлийн 82.2 дахь хэсгийн 82.2.6 дахь заалтад “зөвшөөрсөн бол” гэсний дараа “Цэцийн шийдвэрт хүчингүй болгох хугацааг тусгайлан заасан тохиолдолд тус хугацаанд, хугацаа тусгаагүй бол” гэж, 102 дугаар зүйлийн 102.1 дэх хэсэгт “Санал, дүгнэлтэд сонсголын тайлангийн агуулгыг өөрчлөхгүйгээр тусгана.” гэсний дараа “Цэцийн гишүүнээр дахин томилох тохиолдолд нэр дэвшигчийн сонсголыг явуулахгүй.” гэж тус тус нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 103 дугаар зүйлийн 103.1 дэх хэсгийн “, эсхүл Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэнтэй холбогдуулж гишүүнийг чөлөөлүүлэх саналыг анх илгээсэн байгууллага” гэснийг хассугай.

3 дугаар зүйл. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн дараах заалтыг дор дурдсан агуулгаар өөрчлөн найруулсугай:

1/82 дугаар зүйлийн 82.1 дэх хэсэг:

“82.1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Жаран зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан маргаантай асуудлаар Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/ дүгнэлт гаргасан бол түүнийг ёсчилсноос хойш ажлын таван өдрийн дотор Улсын Их Хуралд ирүүлнэ.”

2/103 дугаар зүйлийн 103.4 дэх хэсэг:

“103.4. Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл бий болсон гэж Улсын Их Хурал үзвэл энэ тухай саналаа Цэцэд хүргүүлэх бөгөөд Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй эсэхийг Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанаар шийдвэрлэнэ.”

4 дүгээр зүйл. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд дор дурдсан агуулгатай дараах хэсэг, зүйл нэмсүгэй:

1/82 дугаар зүйлийн 82.2 дахь хэсгийн 82.2.9, 8.2.10 дахь заалт:

“82.2.9. хууль, тогтоол Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцээгүй гэсэн Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй бол энэ тухай тогтоолыг ажлын 10 өдрийн дотор ёсчилж, дараах журмаар гаргасан үндэслэлийн хамт Цэцэд хүргүүлнэ:

82.2.9.а.хууль, тогтоол Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцээгүй гэсэн Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн зөвшөөрөөгүй тухай дэлгэрэнгүй үндэслэлийг Хууль зүйн байнгын хороо гаргах;

82.2.9.б.нэгдсэн хуралдаан энэ хуулийн 82.2.9.а-д заасны дагуу гаргасан үндэслэл тус бүрээр ил санал хураалт явуулж, хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхын саналаар үндэслэлийг дэмжих эсэх талаар тогтоол батлах.

82.2.10.Онц болон дайны байдал зарласан, цэрэг хөдөлгөх тухай, гамшгаас хамгаалах өндөржүүлсэн эсхүл бүх нийтийн бэлэн байдалд шилжүүлсэн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны шийдвэр нь Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх маргааныг хянан шийдвэрлэсэн Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хойшлуулшгүй хэлэлцэнэ.”

2/101¹ дүгээр зүйл:

“101¹ дүгээр зүйл.Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох

101¹.1.Улсын Их Хурал Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 5, 6 дугаар зүйл болон энэ хуулийн 101¹.2-т заасан журмын дагуу Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох бөгөөд дараах журмыг баримтална:

101¹.1.1.Улсын Их Хурлаас санал болгосон Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусах өдрөөс хоёроос доошгүй сарын өмнө, эсхүл гишүүний бүрэн эрх хугацаанаасаа өмнө дуусгавар болсон өдрөөс хойш ажлын 15 хоногийн дотор, хэрэв чуулганы чөлөө цагт эдгээр нөхцөл бий болсон бол ээлжит чуулган эхэлсэн өдрөөс хойш ажлын 15 өдрийн дотор Улсын Их Хурал дахь олонх, цөөнхөөс тэнцвэртэйгээр, аль ч нам, эвсэл олонх болоогүй бол Улсын Их Хуралд суудал авсан нам, эвслийг авсан суудлын тоогоор нь хувь тэнцүүлж бүрдүүлсэн 9 гишүүн бүхий ажлын хэсгийг Улсын Их Хурал байгуулна. Нам, эвслийн бүлэг ажлын хэсгийн гишүүнээ өөрөө сонгоно;

101¹.1.2.Ажлын хэсэг байгуулагдсан өдрөөсөө хойш ажлын 15 өдрийн дотор нийт гишүүнийхээ гуравны хоёрын саналаар Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг сонгоно;

101¹.1.3.Ажлын хэсэг нэр дэвшигчийг Улсын Их Хуралд хүргүүлэхээс өмнө тухайн нэр дэвшигч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг бүрэн хангасан талаарх танилцуулгыг Улсын Их Хурлын цахим хуудаст таваас доошгүй ажлын өдөр нийтэд нээлттэй байршуулна;

101¹.1.4.Санал болгосон нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурал томилохоос татгалзсан бол ажлын хэсэг 30 хоногийн дотор энэ зүйлд заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг дахин санал болгоно.

101¹.2.Улсын Их Хурал Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн байгууллагын оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг энэ хуульд нийцүүлэн баталж, цахим хуудастаа байршуулна.”

3/102 дугаар зүйлийн 102.4 дэх хэсэг:

“102.4.Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Улсын дээд шүүхээс Цэцийн гишүүнээр томилуулахаар нэр дэвшүүлсэн саналыг хүлээн авснаас хойш 24 цагийн дотор тухайн саналыг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 6.6-д заасан танилцуулгын хамт цахим хуудаст байршуулна.”

4/103 дугаар зүйлийн 103.5, 103.6, 103.7 дахь хэсэг:

“103.5.Хууль зүйн байнгын хорооны дарга Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанд итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчөөр оролцох гишүүний талаарх саналаа Улсын Их Хурлын даргад оруулах бөгөөд Улсын Их Хурлын дарга захирамж гаргаж итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийг томилно. Итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч нь Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах санал, үндэслэлийг Цэцийн нийт гишүүний хуралдаанд танилцуулна.

103.6.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй тухай Цэцийн шийдвэр гарсан бол Цэцийн дарга, гишүүнийг анх илгээсэн байгууллага, албан тушаалтан уг шийдвэрийг хүлээн авсан өдрөөс хойш ажлын таван өдрийн дотор саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлнэ. Уг хугацаанд саналаа хүргүүлээгүй бол Улсын Их Хурал энэ хуулийн 103.7-д заасны дагуу шийдвэрлэхэд тусгайлсан саналгүйд тооцно.

103.7.Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй тухай Цэцийн шийдвэрийг Улсын Их Хурал чуулганы үеэр хүлээн авсан бол ажлын таван өдрийн дараа 14 хоногийн дотор, чуулганы чөлөө цагт хүлээн авсан бол ээлжит болон ээлжит бус чуулган эхэлсэн өдрөөс хойш 14 хоногийн дотор Цэцийн шийдвэр, анх илгээсэн байгууллагын саналыг үндэслэн Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах эсэхийг шийдвэрлэнэ. Анх илгээсэн байгууллага, албан тушаалтан энэ хуулийн 103.6-д заасан хугацаанд саналаа ирүүлээгүй бол Улсын Их Хурал Цэцийн шийдвэрийг үндэслэн Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах эсэхийг шийдвэрлэнэ.”

5 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

МОНГОЛ УЛСЫН ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай хуульд дор дурдсан агуулга бүхий 14¹ дүгээр зүйл нэмсүгэй:

1/14¹ дүгээр зүйл:

"14¹ дүгээр зүйл. Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох, түүнийг эгүүлэн татахтай холбоотой саналаа хүргүүлэх

14¹.1. Ерөнхийлөгч Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 5, 6 дугаар зүйл болон энэ хуулийн 14¹.4-д заасан журмын дагуу Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох тухай зарлиг гаргана.

14¹.2. Энэ хуулийн 14¹.1-д заасан зарлиг гаргахаас өмнө тухайн нэр дэвшигч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг бүрэн хангасан талаарх танилцуулгыг цахим хуудаст таваас доошгүй ажлын өдөр нийтэд нээлттэй байршуулна.

14¹.3. Санал болгосон нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурал томилохоос татгалзсан бол Ерөнхийлөгч 30 хоногийн дотор энэ зүйлд заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг дахин санал болгоно.

14¹.4. Ерөнхийлөгч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн байгууллагын оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг энэ хуульд нийцүүлэн баталж, цахим хуудастаа байршуулна.

14¹.5. Ерөнхийлөгчөөс санал болгосны дагуу томилогдсон Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй тухай Цэцийн шийдвэр гарсан бол Ерөнхийлөгч уг шийдвэрийг хүлээн авсан өдрөөс хойш ажлын таван өдрийн дотор саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлнэ."

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

МОНГОЛ УЛСЫН ШҮҮХИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн дараах хэсэг, заалтыг дор дурдсан агуулгаар өөрчлөн найруулсугай:

1/6 дугаар зүйлийн 6.4 дэх хэсэг:

“6.4.Хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж анхан эсхүл давж заалдах шатны шүүх үзвэл тухайн хэрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, саналаа Улсын дээд шүүхийн холбогдох танхимд гаргана.”

2/25 дугаар зүйлийн 25.8 дахь хэсгийн 25.8.7 дахь заалт:

“25.8.7.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 5, 6 дугаар зүйл болон энэ хуулийн 26 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгох;”

2 дугаар зүйл. Монгол Улсын шүүхийн тухай хуульд дор дурдсан агуулга бүхий дараах хэсэг, заалт нэмсүгэй:

1/6 дугаар зүйлийн 6.5, 6.6, 6.7, 6.8, 6.9 дахь хэсэг, тайлбар:

“6.5.Хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцээгүй тухай энэ хуулийн 6.4-т заасны дагуу ирүүлсэн саналыг Улсын дээд шүүхийн танхимын нийт шүүгчийн гуравны нэгээс доошгүй нь үндэслэлтэй гэж үзвэл Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-д хүсэлт гаргана.

6.6.Улсын дээд шүүх хяналтын журмаар хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзвэл тухайн хэрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, хүсэлтийг Цэцэд гаргана.

6.7.Энэ хуулийн 6.4, 6.5, 6.6-т заасан санал, хүсэлт нь уг хууль, гэрээг хэрэглэснээр Үндсэн хууль зөрчигдөнө гэж үзсэн үндэслэлийг тухайн хэргийн үйл баримтад тулгуурлан тодорхойлно. Хүсэлтэд хэргийн материалын баталгаажуулсан хуулбарыг хавсаргана.

6.8.Хэргийн оролцогч энэ хуулийн 6.4-т заасан санал гаргах талаар тухайн шүүхэд, энэ хуулийн 6.6-т заасан хүсэлт гаргах талаар хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүнд тус тус хүсэлт гаргаж болно.

Тайлбар: Энэ хуульд заасан “үндсэн эрх” гэж Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3.1.7-д заасныг ойлгоно.”

2/25 дугаар зүйлийн 25.7 дахь хэсгийн 25.7.6 дахь заалт:

“25.7.6.Цэц шүүхийн шийдвэрийн үйлчлэлийг түдгэлзүүлж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Тавин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 3-т заасны дагуу үндсэн эрхийг хамгаалах асуудлыг шилжүүлсэн тохиолдолд уг шүүхийн шийдвэрийг шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас хянан үзэж, тухайн асуудлыг Цэцийн дүгнэлтийн дагуу үндсэн эрхэд нийцүүлэн хянан шийдвэрлэх эсхүл холбогдох шүүхэд шилжүүлэх;”

3/25 дугаар зүйлийн 25.8 дахь хэсгийн 25.8.12 дахь заалт:

“25.8.12.Улсын дээд шүүхээс санал болгосны дагуу томилсон Цэцийн дарга, гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэлтэй тухай Цэцийн шийдвэр гарсан бол уг шийдвэрийг хүлээн авсан өдрөөс хойш ажлын таван өдрийн дотор саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлэх.”

4/26 дугаар зүйлийн 26.6, 26.7, 26.8, 26.9 дэх хэсэг:

“26.6.Улсын дээд шүүх хяналтын шатны шүүхийн шүүгчдээс Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийг нийт шүүгчийнхээ олонхын саналаар нууц санал хураалтаар сонгоно.

26.7.Улсын дээд шүүх саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлэхээс өмнө тухайн нэр дэвшигч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг бүрэн хангасан талаарх танилцуулгыг цахим хуудастаа таваас доошгүй ажлын өдөр байршуулна.

26.8.Санал болгосон нэр дэвшигчийг Улсын Их Хурал томилохоос татгалзсан бол Улсын дээд шүүх 30 хоногийн дотор энэ зүйлд заасны дагуу өөр нэр дэвшигчийг дахин санал болгоно.

26.9.Улсын дээд шүүх Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн байгууллагын оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг энэ хуульд нийцүүлэн баталж, цахим хуудастаа байршуулна.”

5/35 дугаар зүйлийн 35.2 дахь хэсэг:

“35.2.Улсын дээд шүүхээс санал болгосны дагуу томилогдсон Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон хүн шүүгчийн өндөр насны тэтгэвэрт гарах насны дээд хязгаарт хүрээгүй бол Ерөнхий зөвлөл түүнийг хяналтын шатны шүүхийн шүүгчээр томилуулах тухай саналыг Ерөнхийлөгчид хүргүүлэх бөгөөд энэ тохиолдолд шүүгчид нэр дэвшигчийн шалгалт авахгүй.”

6/40 дүгээр зүйлийн 40.2 дахь хэсгийн 40.2.10 дахь заалт:

“40.2.10.Хяналтын шатны шүүхийн шүүгч Цэцийн гишүүнээр томилогдсон.”

3 дугаар зүйл.Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.8 дахь хэсгийн 25.8.5 дахь заалтын "Үндсэн хуулийн цэц," гэснийг, мөн хэсгийн 25.8.6 дахь заалтын " , эсхүл энэ хуулийн 6.4-т заасан саналыг" гэснийг тус тус хассугай.

4 дүгээр зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**ЗАХИРГААНЫ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ
ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ**

1 дүгээр зүйл.Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дор дурдсан хэсгийг дараах агуулгаар өөрчлөн найруулсугай:

1/11 дүгээр зүйлийн 11.2, 11.3 дахь хэсэг:

“11.2.Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж анхан эсхүл давж заалдах шатны шүүх үзвэл тухайн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, Улсын дээд шүүхийн захиргааны хэргийн танхимд саналаа гаргана.

11.3.Улсын дээд шүүхийн захиргааны хэргийн танхим энэ хуулийн 11.2-т заасан саналыг хэлэлцэж, нийт шүүгчийн гуравны нэгээс доошгүй нь үндэслэлтэй гэж үзвэл Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргана. Харин үндэслэлгүй гэж үзвэл ердийн журмаар хянан шийдвэрлүүлэхээр санал гаргасан шүүхэд буцаана.”

2 дугаар зүйл.Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд дор дурдсан агуулга бүхий дараах хэсэг, заалтыг нэмсүгэй:

1/11 дүгээр зүйлийн 11.8, 11.9, 11.10 дахь хэсэг, тайлбар:

“11.8.Хэргийг хяналтын журмаар хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүний олонх үзвэл тухайн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, хүсэлтээ Үндсэн хуулийн цэцэд гаргана.

11.9.Энэ хуулийн 11.2, 11.3, 11.8-д заасан санал, хүсэлт нь уг хууль, гэрээг хэрэглэснээр Үндсэн хууль зөрчигдөнө гэж үзсэн үндэслэлийг тухайн хэргийн үйл баримтад тулгуурлан тодорхойлно. Хүсэлтэд хэргийн материалын баталгаажуулсан хуулбарыг хавсаргана.

11.10.Хэргийн оролцогч энэ хуулийн 11.2-т заасан санал гаргах талаар тухайн шүүхэд, энэ хуулийн 11.8-т заасан хүсэлт гаргах талаар хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүнд тус тус хүсэлт гаргаж болно.

Тайлбар:Энэ хуульд заасан “үндсэн эрх” гэж Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3.1.7-д заасныг ойлгоно.”

2/131 дүгээр зүйлийн 131.1 дэх хэсгийн 131.1.5 дахь заалт:

“131.1.5.Үндсэн хуулийн цэц шүүхийн шийдвэрийн үйлчлэлийг түдгэлзүүлж, үндсэн эрхийг хамгаалах асуудлыг шүүхэд шилжүүлсэн.”

3/133 дугаар зүйлийн 133.7 дахь хэсэг:

“133.7.Энэ хуулийн 131.1.5-д заасан үндэслэл бий болсон бол хяналтын шатны шүүх хяналтын шатны тогтоолыг өөрөө дахин хянах бөгөөд бусад тохиолдолд шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас уг шүүхийн шийдвэрийг хянах эрх бүхий шүүхэд шилжүүлнэ. Шүүх энэ хуулийн 132 дугаар зүйлд заасан журмаас үл хамааран, шүүхийн урьд гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгож хэргийг Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлтийн дагуу үндсэн эрхэд нийцүүлэн хянан шийдвэрлэнэ.”

3 дугаар зүйл.Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 127 дугаар зүйлийн 127.5 дахь хэсгийн “тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хэргийн оролцогч өргөдөл гаргаснаас бусад тохиолдолд уг тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэж тус тус өөрчилсүгэй.

4 дүгээр зүйл.Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**ЭРҮҮГИЙН ХЭРЭГ ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ
ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ**

1 дүгээр зүйл. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дор дурдсан хэсгийг дараах агуулгаар өөрчлөн найруулсугай:

1/1.6 дугаар зүйлийн 3, 4 дэх хэсэг:

“3.Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж анхан эсхүл давж заалдах шатны шүүх үзвэл тухайн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, Улсын дээд шүүхийн эрүүгийн хэргийн танхимд саналаа гаргана.

4.Энэ зүйлийн 7, 8 дахь хэсэгт заасны дагуу хүсэлт гаргаагүй бол тухайн эрүүгийн хэргийн шүүх хуралдаанд оролцсон яллагчийн саналаар Улсын ерөнхий прокурор тухайн хууль, олон улсын гэрээ Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэх хүсэлтийг Үндсэн хуулийн цэцэд гаргаж болно.”

2 дугаар зүйл. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд дор дурдсан агуулга бүхий дараах хэсэг, заалт нэмсүгэй:

1/1.6 дугаар зүйлийн 7, 8, 9, 10 дахь хэсэг, тайлбар:

“7.Улсын дээд шүүхийн эрүүгийн хэргийн танхим энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан саналыг хэлэлцэж, нийт шүүгчийн гуравны нэгээс доошгүй нь үндэслэлтэй гэж үзвэл Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргана. Харин үндэслэлгүй гэж үзвэл ердийн журмаар хянан шийдвэрлүүлэхээр санал гаргасан шүүхэд буцаана.

8.Эрүүгийн хэргийг хяналтын журмаар хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүний олонх үзвэл тухайн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, хүсэлтээ Үндсэн хуулийн цэцэд гаргана.

9.Энэ зүйлийн 3, 4, 7, 8 дахь хэсэгт заасан санал, хүсэлт нь уг хууль, гэрээг хэрэглэснээр Үндсэн хууль зөрчигдөнө гэж үзсэн үндэслэлийг тухайн хэргийн үйл баримтад тулгуурлан тодорхойлно. Хүсэлтэд хэргийн материалын баталгаажуулсан хуулбарыг хавсаргана.

10.Хэргийн оролцогч энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан санал гаргах талаар тухайн шүүхэд, энэ зүйлийн 8 дахь хэсэгт заасан хүсэлт гаргах талаар хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүнд тус тус хүсэлт гаргаж болно.

Тайлбар:Энэ хуульд заасан “үндсэн эрх” гэж Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3.1.7-д заасныг ойлгоно.”

2/37.8 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг:

“2.Хууль, түүний холбогдох зүйл, заалт Үндсэн хууль зөрчсөн тухай Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэр гарснаар Эрүүгийн хуульд заасан хариуцлагыг хөнгөрүүлэх үндэслэл бий болсон бол эрүүгийн хэргийг дахин хянаж, хариуцлагыг хөнгөрүүлнэ.”

3/41.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.5 дахь заалт:

“1.5.Үндсэн хуулийн цэц шүүхийн шийдвэрийн үйлчлэлийг түдгэлзүүлж, үндсэн эрхийг хамгаалах асуудлыг шүүхэд шилжүүлсэн.”

4/41.5 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг:

“3.Энэ хуулийн 41.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.5 дахь заалтад заасан үндэслэл бий болсон бол хяналтын шатны шүүх нь хяналтын шатны шүүхийн тогтоолыг өөрөө дахин хянах бөгөөд бусад тохиолдолд шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас уг шүүхийн шийдвэрийг хянах эрх бүхий шүүхэд шилжүүлнэ. Энэ хуулийн 41.2, 41.3, 41.4 дүгээр зүйлд заасан журмаас үл хамааран, шүүхийн урьд гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгож хэргийг Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлтийн дагуу үндсэн эрхэд нийцүүлэн хянан шийдвэрлэнэ.”

3 дугаар зүйл.Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 40.2 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсгийн “гомдол гаргахгүй” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хэргийн оролцогч өргөдөл гаргаснаас бусад тохиолдолд уг тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэж, 40.8 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсгийн “уг тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хэргийн оролцогч өргөдөл гаргаснаас бусад тохиолдолд уг тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэж тус тус өөрчилсүгэй.

4 дүгээр зүйл.Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ШҮҮХЭД ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ
ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ**

1 дүгээр зүйл.Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дор дурдсан хэсэг, заалтыг дараах агуулгаар өөрчлөн найруулсугай:

1/10 дугаар зүйлийн 10.2, 10.3 дахь хэсэг:

“10.2.Хэрэг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж анхан эсхүл давж заалдах шатны шүүх үзвэл тухайн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, Улсын дээд шүүхийн иргэний хэргийн танхимд саналаа гаргана.

10.3.Улсын дээд шүүхийн иргэний хэргийн танхим энэ хуулийн 10.2-т заасан саналыг хэлэлцэж, нийт шүүгчийн гуравны нэгээс доошгүй нь үндэслэлтэй гэж үзвэл Үндсэн хуулийн цэцэд хүсэлт гаргана. Харин үндэслэлгүй гэж үзвэл ердийн журмаар хянан шийдвэрлүүлэхээр санал гаргасан шүүхэд буцаана.”

2 дугаар зүйл.Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуульд дор дурдсан агуулга бүхий дараах хэсэг, заалтыг нэмсүгэй:

1/10 дугаар зүйлийн 10.8, 10.9, 10.10 дахь хэсэг, тайлбар:

“10.8.Хэргийг хяналтын журмаар хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүний олонх үзвэл тухайн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг түдгэлзүүлж, хүсэлтээ Үндсэн хуулийн цэцэд гаргана.

10.9.Энэ хуулийн 10.2, 10.3, 10.8-д заасан санал, хүсэлт нь уг хууль, гэрээг хэрэглэснээр Үндсэн хууль зөрчигдөнө гэж үзсэн үндэслэлийг тухайн хэргийн үйл баримтад тулгуурлан тодорхойлно. Хүсэлтэд хэргийн материалын баталгаажуулсан хуулбарыг хавсаргана.

10.10.Хэргийн оролцогч энэ хуулийн 10.2-т заасан санал гаргах талаар тухайн шүүхэд, энэ хуулийн 10.8-т заасан хүсэлт гаргах талаар хяналтын шатны шүүх хуралдааны бүрэлдэхүүнд тус тус хүсэлт гаргаж болно.

Тайлбар:Энэ хуульд заасан “үндсэн эрх” гэж Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3.1.7-д заасныг ойлгоно.”

2/179 дүгээр зүйлийн 179.1 дэх хэсгийн 179.1.4 дэх заалт:

“179.1.4.Үндсэн хуулийн цэц шүүхийн шийдвэрийн үйлчлэлийг түдгэлзүүлж, үндсэн эрхийг хамгаалах асуудлыг шүүхэд шилжүүлсэн.”

3/181 дүгээр зүйлийн 181.7 дахь хэсэг:

“181.7.Энэ хуулийн 179.1.4-д заасан үндэслэл бий болсон бол хяналтын шатны шүүх хяналтын шатны тогтоолыг өөрөө дахин хянах бөгөөд бусад тохиолдолд шинээр илэрсэн нөхцөл байдлын улмаас уг шүүхийн шийдвэрийг хянах эрх бүхий шүүхэд шилжүүлнэ. Энэ хуулийн 180 дугаар зүйл, 181.3, 181.5-д заасан журмаас үл хамааран, шүүхийн урьд гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгож хэргийг Үндсэн хуулийн цэцийн дүгнэлтийн дагуу үндсэн эрхэд нийцүүлэн хянан шийдвэрлэнэ.”

3 дугаар зүйл.Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 173 дугаар зүйлийн 173.7 дахь хэсгийн “гомдол гаргахгүй” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хэргийн оролцогч өргөдөл гаргаснаас бусад тохиолдолд уг тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэж, 176 дугаар зүйлийн 176.4 дэх хэсгийн “тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дагуу хэргийн оролцогч өргөдөл гаргаснаас бусад тохиолдолд уг тогтоолд гомдол гаргахгүй” гэж тус тус өөрчилсүгэй.

4 дүгээр зүйл.Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ЭРҮҮГИЙН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Эрүүгийн хуулийн 21.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “шүүхэд” гэснийг “шүүх, Үндсэн хуулийн цэцэд” гэж, 21.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “шүүхэд” гэснийг “шүүх, Үндсэн хуулийн цэцэд” гэж, 21.3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “шүүхэд” гэснийг “шүүх, Үндсэн хуулийн цэцэд” гэж, 21.4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “шүүхэд” гэснийг “шүүх, Үндсэн хуулийн цэцэд” гэж, 21.5 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн “шүүгч” гэснийг “шүүгч, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн” гэж, 21.6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Шүүгч” гэснийг “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, шүүгч” гэж тус тус өөрчилсүгэй.

2 дугаар зүйл. Эрүүгийн хуулийн 21.1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн “шүүгч,” гэсний дараа “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн,” гэж нэмсүгэй.

3 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**ИРГЭДЭЭС ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛАГА АЛБАН ТУШААЛТАНД
ГАРГАСАН ӨРГӨДӨЛ, ГОМДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ТУХАЙ ХУУЛЬД
НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ ХУУЛЬ**

1 дүгээр зүйл. Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Энэ хууль нь” гэсний дараа “Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль,” гэж нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ХУУЛЬЧИЙН ЭРХ ЗҮЙН БАЙДЛЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл.Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.1 дэх хэсгийн 11.1.1 дэх заалтын “прокурор” гэсний өмнө “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний туслах, судлаач,” гэж, 24 дүгээр зүйлийн 24.1 дэх хэсгийн 24.1.5 дахь заалтын “шүүхэд” гэсний өмнө “Үндсэн хуулийн цэц болон” гэж, 27 дугаар зүйлийн 27.1 дэх хэсгийн 27.1.3 дахь заалтын “шүүхэд” гэсний өмнө “Үндсэн хуулийн цэц болон” гэж, мөн зүйлийн 27.1.6 дахь заалтын “шүүгч” гэсний өмнө “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн болон Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын албаны ажилтыг, мөн” гэж, 45 дугаар зүйлийн 45.1 дэх хэсгийн 45.1.10-т “шүүхийн” гэсний өмнө “Үндсэн хуулийн цэцийн болон” гэж тус тус нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

НИЙГМИЙН ДААТГАЛЫН САНГААС ОЛГОХ ТЭТГЭВРИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэврийн тухай хуульд дор дурдсан агуулгатай дараах хэсэг нэмсүгэй:

1/9 дүгээр зүйлийн 9.5 дахь хэсэг:

“9.5. Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр ажиллаж байсан хүний өндөр насны тэтгэврийг Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний цалин хөлсний 60-аас доошгүй хувиар бодож тогтооно.”

2/20 дугаар зүйлийн 20.8 дахь хэсэг:

“20.8. энэ хуулийн 9.5-д заасан даатгуулагч тэтгэвэр тогтоолгох тохиолдолд сарын дундаж цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогыг тодорхойлохдоо Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр ажиллаж байх хугацаанд шимтгэл төлсөн цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогын нийлбэрийг түүний шимтгэл төлсөн нийт сарын тоонд хувааж бодно.”

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

**НИЙГМИЙН ДААТГАЛЫН САНГААС ОЛГОХ ТЭТГЭМЖИЙН ТУХАЙ ХУУЛЬД
НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ**

1 дүгээр зүйл.Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэмжийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-д дор дурдсан агуулгатай дараах хэсэг нэмсүгэй:

1/2 дугаар зүйлийн 2.1 дэх хэсгийн 2.1.5 дахь заалт:

“2.1.5.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд заасан тэтгэмж.”

2/14 дүгээр зүйлийн 14.1 дэх хэсгийн 14.1.4 дэх заалт:

“14.1.4.Энэ хуулийн 2.1.5-д заасан тэтгэмжийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд заасан тэтгэмж авах нөхцөл бүрдсэн өдрөөс хойш 4 долоо хоногийн дотор, хүндэтгэн үзэх шалтгаантай бол 3 сарын дотор.”

2 дугаар зүйл.Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэмжийн тухай хуулийн 15 дугаар зүйлийн 15.1 дэх хэсгийн “ажилгүйдлийн” гэсний дараа “болон Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд заасан” гэж нэмсүгэй.

3 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

НИЙГМИЙН ДААТГАЛЫН ЕРӨНХИЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл. Нийгмийн даатгалын ерөнхий хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1 дэх хэсгийн 4.1.16 дахь заалтын “ажилгүй болох” гэсний дараа “болон Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 16 дугаар зүйлд заасан” гэж нэмсүгэй.

2 дугаар зүйл. Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

2024 оны ... дугаар сарын ... ны өдөр

Төрийн ордон, Улаанбаатар хот

ТӨРИЙН АЛБАНЫ ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ

1 дүгээр зүйл.Төрийн албаны тухай хуулийн 61 дүгээр зүйлд дор дурдсан агуулга бүхий хэсэг нэмсүгэй:

1/61 дүгээр зүйлийн 61.3 дахь хэсэг:

“61.3.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 7.2.2-т заасан үндэслэлээр Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээс чөлөөлөгдвөл гишүүнээр томилогдохын өмнөх ажилд нь эгүүлэн ажиллуулах, тийм боломжгүй бол түүнтэй тэнцэх цалин хангамж бүхий ажлаар хангана. Хэрэв тийм боломжгүй бол ажил эрхлэх хүртэлх 6 сарын хугацаанд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн байсан үеийн авч байсан цалингийн хэмжээнээс бууруулахгүйгээр тэтгэмж, хэрэв бага цалинтай ажил эрхэлж байгаа бол цалингийн зөрүүтэй тэнцэх хэмжээний тэтгэмж улсын төсвөөс мөн хугацаанд олгоно.”

2 дугаар зүйл.Энэ хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

ГАРЫН ҮСЭГ

ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН
ТУХАЙ ХУУЛЬ /ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГА/-ИЙН
ТӨСЛИЙН ҮР НӨЛӨӨГ ҮНЭЛЭХ ҮНЭЛГЭЭ

2023

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

Улаанбаатар хот

Судалгааг удирдсан:

Х.Эрдэм-Ундрах

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал,
Хууль зүйн ухааны доктор (Dr.jur)

Судалгааны багийн гишүүд:

М.Түвшинжаргал

Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга,
Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D.)

Р.Хатансайхан

Эрдэм шинжилгээний ажилтан (LL.M)

Г.Болор-Эрдэнэ

Эрдэм шинжилгээний ажилтан

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН

ҮР НӨЛӨӨГ ҮНЭЛЭХ ҮНЭЛГЭЭНИЙ ТАЙЛАН

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ..... 5

НЭГ.ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ СОНГОСОН БАЙДАЛ, ҮНДЭСЛЭЛ 6

ХОЁР.ХУУЛИЙН ТӨСЛӨӨС ҮР НӨЛӨӨГ НЬ ТООЦОХ ХЭСГЭЭ ТОГТООСОН БАЙДАЛ
..... 7

2.1. “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал..... 7

2.2. “Практикт хэрэгжих боломж” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал 7

2.3. “Ойлгомжтой байдал” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал 8

2.4. “Харилцан уялдаа” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал 8

ГУРАВ.ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТЭД ТОХИРОХ ШАЛГАХ ХЭРЭГСЛИЙН ДАГУУ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН ҮР НӨЛӨӨГ ҮНЭЛСЭН БАЙДАЛ 9

3.1. “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал..... 10

3.1.1. Нэр дэвшигчийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмын тухайд /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/..... 10

3.1.2. Цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалт, маргааныг хуваарилах тухайд /хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл/ 13

3.1.3. Цэцийн зөвлөгөөн ажиллах журмын тухайд /хуулийн төслийн 10 дугаар зүйл/ 17

3.1.4. Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх тухайд /хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл/ 18

3.1.5. Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааны тухайд /хуулийн төслийн 19 дүгээр зүйл/ 20

3.1.6. Цэцийн үйл ажиллагааны баталгаа, цэцийн төсөв санхүүгийн бие даасан байдлын тухайд /хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл/..... 23

3.2. “Практикт хэрэгжих боломж” шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал 24

3.2.1. Маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэх дүгнэлт гаргаж, дахин хянаж үзэж эцсийн шийдвэр гаргах үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх тухайд /хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл/..... 25

3.2.2. Цэцийн гишүүнд тавих болзол шаардлагын тухайд /хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл/ 28

3.2.3. Цэцийн гишүүнийг зөвхөн нэг удаа томилох тухайд /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/ 31

3.2.4. Цэцийн даргын бүрэн эрх, Цэцийн тамгын газар, Тамгын газрын даргын бүрэн эрх сайжруулалт, Цэцийн чадавхыг сайжруулах тухайд /хуулийн төслийн 11, 12 дугаар зүйл/	33
3.2.5.Нөлөөллийн мэдүүлгийн тухайд /хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл/	34
3.3. “Ойлгомжтой байдал” шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал	36
3.4. “Харилцан уялдаа” шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал	36
ДӨРӨВ.ҮР ДҮНГ ҮНЭЛЖ, ЗӨВЛӨМЖ ӨГСӨН БАЙДАЛ	38
АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ	41

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дүгээр тогтоолын хавсралтаар батлагдсан “Монгол Улсын Засгийн Газрын 2020-2024 оны “Үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр”-ийн Хараат бус бие даасан шүүх, хүний эрхийг дээдэлсэн эрх зүйн шинэтгэл буюу 4.4-д Шүүгчийн хараат бус, шүүхийн бие даасан байдлыг хангаж, хүний эрх, эдийн засаг, бизнесийн орчныг дэмжсэн хууль тогтоомжийн шинэчлэлийг хийж, шударга ёс, хууль ёсыг бэхжүүлсэн заасан.

Энэхүү зорилтын хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог сайжруулахын тулд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн боловсруулахаар өргөн мэдүүлэхээр заасан. УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооноос 2021 оны 09 дүгээр сарын 28-ний өдөр эдгээр хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн боловсруулах, УИХ-д өргөн мэдүүлэх үүрэг бүхий ажлын хэсгийг байгуулсан. Ажлын хэсэг дэргэдээ хуулийн төслийн боловсруулахад мэргэжил, арга зүйн туслалцаа үзүүлэх дэд хэсгүүдийг ажиллуулж байна.

Үндсэн хуулийн шүүх бол Үндсэн хуулийг бодит тохиолдолд хэрэглэдэг, түүнийг чандлан сахиулдаг институт буюу үндсэн хуульт ёсны баталгаа мөн. Манай улсын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийг Үндсэн хуулийн цэц гэсэн оноосон нэртэйгээр анх байгуулснаас хойш 30 гаруй жил болж байна. Энэ хугацаанд Үндсэн хуулийн цэцийн зүгээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрхээ чамлахааргүй амжилттай хэрэгжүүлсээр ирсэн. Гэвч өнөөдөр Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бус, бие даасан мэргэшсэн байдлыг улам бэхжүүлэх, маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааг Үндсэн хуулийн шүүхийн жишгээр процессжуулах тэргүүтэй тулгамдсан асуудал хуулийн болон практикийн шийдлээ хүлээж байна.

Энэхүү судалгааны зорилго нь Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 3 дугаар хавсралтаар баталсан “Хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх аргачлал /цаашид “Аргачлал” гэх/-ийн дагуу “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль” /цаашид Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль гэх/-ийн төслийн үр нөлөөг үнэлэхэд оршино.

“Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль”-ийн /цаашид = цэцийн тухай хууль гэх/ төслийн үр нөлөөг үнэлэх ажиллагааг аргачлалд заасны дагуу дараах үе шаттайгаар үнэллээ. Үүнд:

1. Шалгуур үзүүлэлтийг сонгох;
2. Журмын төслөөс үр нөлөө тооцох хэсгээ сонгох;
3. Урьдчилан сонгосон шалгуур үзүүлэлтэд тохирох шалгах хэрэгслийн дагуу үр нөлөөг тооцох;
4. Үр дүнг үнэлэх, зөвлөмж өгөх.

НЭГ.ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙГ СОНГОСОН БАЙДАЛ, ҮНДЭСЛЭЛ

Хуулийн төслийн үр нөлөөний үнэлгээг тооцохдоо хуулийн төслийн зорилго, хамрах хүрээ, зохицуулах асуудалтай уялдуулан, аргачлалд дурдсан дараах 6 шалгуур үзүүлэлтийг сонгосон болно.

1. Зорилгод хүрэх байдал
2. Практикт хэрэгжих боломж
3. Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал
4. Ойлгомжтой байдал
5. Зардал¹
6. Харилцан уялдаа

Эдгээр шалгуур үзүүлэлтийг сонгохдоо дараах үндэслэлийг харгалзан үзсэн. Тухайлбал,

1. Хуулийн төслийн Нэр дэвшигчийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журам, Цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалт, маргааныг хуваарилах, Цэцийн зөвлөгөөн ажиллах журам, Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх, Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааны тухайд, Цэцийн хараат бусаар ажиллах санхүү, Бие даасан байх эрх зүйн зохицуулалтыг тус тус сонгон авч зорилгод нийцсэн эсэх; /Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл, Хуулийн төслийн 10 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 19 дүгээр зүйл, Хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл/
2. Хуулийн төслийн Маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэх дүгнэлт гаргах, дахин хянаж үзэж эцсийн шийдвэр гаргах үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх, Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлага, Цэцийн гишүүнийг нэг удаа томилох, Цэцийн даргын бүрэн эрх, Цэцийн тамгын газар, Тамгын газрын даргын бүрэн эрхийн сайжруулалт, Цэцийн чадавхыг сайжруулах, Нөлөөллийн мэдүүлгийн эрх зүйн зохицуулалтыг практикт хэрэгжих боломж шалгуур үзүүлэлтийн дагуу;/ Хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 7 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 12 дугаар зүйл, Хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл/
3. Цэцийн тухай хуулийн төсөлд хэрэглэсэн нэр томъёо, хэл зүйн найруулга, үг сонголтын хувьд ойлгомжтой байгаа эсэх, иргэд байгууллагууд тухайн зохицуулалтыг шууд ойлгож хэрэглэх, хэрэгжүүлэх ойлгомжтой эсэхийг ойлгомжтой байдал шалгуур үзүүлэлтийн дагуу;
4. Цэцийн тухай хуулийн төслийн зохицуулалт нэг бүрийн уялдаа холбоо, бусад хуультай нийцтэй эсэхийг харилцан уялдаа шалгуур үзүүлэлтийн дагуу тус тус үнэлэх болно.

---

¹ Журмын төслийн “Зардал” гэсэн шалгуур үзүүлэлтийг “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлаар оролцогч талуудын санал авах журам”-ын төслийн зардлын тооцоо сэдэвт судалгаа гүйцэтгэсэн байх тул дэлгэрэнгүйг тус судалгаанаас үзнэ үү.

ХОЁР.ХУУЛИЙН ТӨСЛӨӨС ҮР НӨЛӨӨГ НЬ ТООЦОХ ХЭСГЭЭ ТОГТООСОН БАЙДАЛ

Энэхүү хэсэгт уг хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь үнэлэх хэсгийг тогтоож, сонгосон шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд холбогдох зүйл, заалтыг сонгоно. Энэхүү зүйл заалтыг сонгохдоо хууль зүйн хувьд шууд үр дагавар үүсгэж байгаа голлох ач холбогдол бүхий заалтуудыг сонгож авлаа. Өөрөөр хэлбэл, тухайн төслийн үр нөлөөг үнэлэхдээ цаг хугацаа, зардал хэмнэх үүднээс хуулийн төсөлд шинээр орж буй, голлох ач холбогдол бүхий заалтыг сонгож үр нөлөө үнэлнэ.

Түүнчлэн хуулийн төсөл батлагдсанаар тодорхой зардал үүсгэж болохуйц, эсхүл тусгай зөвшөөрөл олгохтой холбоотой, мөн тодорхой субъектэд үүрэг хүлээлгэсэн, тодорхой байгууллагад шинээр үүрэг хүлээлгэж байгаа, мөн тухайн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх зорилгоор шинэ хэлтэс, нэгж байгууллага бий болгох шаардлагатай эсэх зэргийг харгалзан үр нөлөө тооцох хэсгээ тогтоосон.

Ингээд сонгосон шалгуур үзүүлэлтийн дагуу хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдлыг шалгуур үзүүлэлт бүрээр тус бүрд нь авч үзье.

2.1. “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал

“Зорилгод хүрэх байдал” гэсэн шалгуур үзүүлэлтээр хууль тогтоомжийн төслийн зохицуулалтыг шалгаж, үр нөлөөг нь үнэлэх бол тухайн төслөөр тавьсан зорилгод хүрэхэд чиглэгдсэн эсхүл түүнийг тодорхой илэрхийлж чадахуйц зүйл, заалтыг сонгоно. Үүний тулд тухайн төслийн үзэл баримтлалтай сайтар танилцаж, хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах болсон үндэслэл, шаардлагыг хэрхэн тодорхойлсон, энэхүү үндэслэл, шаардлага нь зорилгыг хэрхэн илэрхийлж байгаа эсэхийг судалдаг.

Иймд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн төслөөс дээрх асуудлын дагуу зорилгодоо хүрсэн эсэхийг “зорилгод хүрэх байдал”-ийн үр нөлөөг тооцно. Үүнд:

№	Зорилгод хүрэх байдал	Сонгосон зүйл заалт
1.	Хуулийн төслийн зорилго нь “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-ийн бүрэн эрх, үйл ажиллагааны зарчим, бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, хараат бус, үйл ажиллагааны баталгаа, Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино” гэх зохицуулалтын үзэл баримтлал, зорилгод нийцсэн эсэх	Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл. Хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл Хуулийн төслийн 10 дугаар зүйл Хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл. Хуулийн төслийн 19 дүгээр зүйл Хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл

2.2. “Практикт хэрэгжих боломж” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал

“Практикт хэрэгжих боломж” шалгуур үзүүлэлтийг сонгон авсан тохиолдолд тухайн хууль тогтоомжийн төслөөр шинээр бий болгож байгаа чиг үүрэг, эрх хэмжээ, бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой зохицуулалтыг сонгон авдаг. Тус шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд дараах агуулгын хүрээнд зохицуулалтуудыг сонгон “Практикт хэрэгжих боломж” гэх шалгуурын үр нөлөөг тооцсон болно.

№	Практикт хэрэгжих боломж	Сонгосон зүйл заалт

1.	Шинээр бий болгож байгаа чиг үүрэг, эрх хэмжээ, бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой зохицуулалтыг сонгон авдаг	Хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл Хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл Хуулийн төслийн 12 дугаар зүйл Хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл

2.3. “Ойлгомжтой байдал” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал

“Ойлгомжтой байдал” гэсэн шалгуур үзүүлэлтийг сонгон авсан тохиолдолд хууль тогтоомжийн төслөөс тодорхой заалтыг, эсхүл бүхэлд нь сонгон авч шалгах боломжтой. Хууль тогтоомжийн төсөлд хэрэглэсэн нэр томьёо, хэл зүйн найруулга, үг сонголтын хувьд ойлгомжтой байгаа эсэх, иргэд байгууллагууд тухайн зохицуулалтыг шууд ойлгож хэрэглэх, хэрэгжүүлэх боломжтой байгаа эсэхийг шалгаж үнэлнэ. Тус шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс нэр томьёоны тодорхойлолттой холбоотой хэсгийг сонгон авч үнэллээ.

№	Ойлгомжтой байдал	Сонгосон зүйл заалт
1.	Хууль тогтоомжийн төсөлд хэрэглэсэн нэр томьёо, хэл зүйн найруулга, үг сонголтын хувьд ойлгомжтой байгаа эсэх, иргэд байгууллагууд тухайн зохицуулалтыг шууд ойлгож хэрэглэх, хэрэгжүүлэх боломжтой байгаа эсэх	Хуулийн төсөл бүхэлдээ

2.4. “Харилцан уялдаа” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслөөс үр нөлөөг нь тооцох хэсгээ тогтоосон байдал

“Харилцан уялдаа” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх стандарт асуултуудад хариулах замаар зохицуулалт нэг бүрийн уялдаа холбоог шалгах учраас шалгах хэсгээ сонгохдоо хуулийн төслийн тодорхой заалт, зохицуулалтыг бус тухайн төслийг бүхэлд нь сонгох нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл, харилцан уялдаа гэсэн шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд бид тухайн зохицуулалт нэг бүрийн уялдаа холбоо, бусад хуультай нийцтэй байдлыг шалгадаг.

№	Харилцан уялдаа	Сонгосон зүйл заалт
1.	Хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх стандарт асуултуудад хариулах замаар зохицуулалтыг шалгах	Хуулийн төсөл бүхэлдээ

ГУРАВ.ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТЭД ТОХИРОХ ШАЛГАХ ХЭРЭГСЛИЙН ДАГУУ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН ҮР НӨЛӨӨГ ҮНЭЛСЭН БАЙДАЛ

Тохирох шалгах хэрэгсэл нь урьдчилан тогтоосон шалгуур үзүүлэлтээс шалтгаалан харилцан адилгүй байх бөгөөд шалгуур үзүүлэлт тус бүрд нийцсэн дараах шалгах хэрэгслийн дагуу үнэлгээ өгөхөөр тогтлоо.

Шалгуур үзүүлэлт	Тохирох шалгах хэрэгсэл
Зорилгод хүрэх байдал	Зорилгод дүн шинжилгээ хийх
Практикт хэрэгжих боломж	Практикт турших
Ойлгомжтой байдал	Ойлгомжтой байдлыг шалгах
Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал	Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдлын судалгаа хийх
Харилцан уялдаа	Хуулийн төслийн уялдаа холбоог шалгах

Өмнөх үе шатуудад журмын төслийн үр нөлөөг үнэлэх шалгуур үзүүлэлтийг сонгож, үр нөлөөг үнэлэх хэсгийг тогтсон тул тэдгээрт тохирох шалгах хэрэгслийг дараах байдлаар харуулав.

№	Шалгуур үзүүлэлт	Үр нөлөөг үнэлэх хэсэг	Тохирох шалгах хэрэгсэл
1.	Зорилгод хүрэх байдал	Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл; Хуулийн төслийн 10 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл.	Үндсэн хуулийн холбогдох зохицуулалтын зорилго, үзэл баримтлал болон тус хуулийн төслийн холбогдох зохицуулалтын зорилго, үзэл баримтлалд дүн шинжилгээ хийх
2.	Практикт хэрэгжих боломж	Хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 12 дугаар зүйл; Хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл.	Практикт хэрэгжих байдлыг баримт, бичигт дүн шинжилгээ хийх замаар хэрэгжих эсэхийг судлах
3.	Ойлгомжтой байдал	Хуулийн төсөл бүхэлдээ	Тодорхойлоогүй нэр томъёонуудыг тайлбарлах байдлаар санал болгох, хуулийн төсөл боловсруулах нийтлэг шаардлагад нийцүүлэх саналыг гаргах
4.	Харилцан уялдаа	Хуулийн төсөл бүхэлдээ	Харилцан уялдааг судлах, ингэхдээ сантай холбоотой төрийн байгууллагын байгууллагын бүрэн эрхэд дүн шинжилгээ хийх

Дээрх урьдчилан сонгосон шалгуур үзүүлэлтэд тохирсон шалгах хэрэгслийн дагуу хуулийн төслийн үр нөлөөг дараах байдлаар үнэлэв.

3.1. “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал

“Зорилгод хүрэх байдал”-ийг үнэлэхдээ хуулийн төсөл нь хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн эсэх, хуулийг батлан хэрэгжүүлснээр хүрэх үр дүн тодорхой байдлаар томъёологдож чадсан эсэхийг тухайн хуулийн төсөл, дээд эрэмбийн хуулийн үзэл баримтлал, түүний агуулгыг хуулийн төслийн үр нөлөөг үнэлж буй зохицуулалттай харьцуулан дүн шинжилгээ хийдэг. Энэ хүрээнд хуулийн төслийн зорилго буюу 1.1 дэх хэсэг болон хуулийн төслийн бусад зохицуулалтад бүхэлд нь дүн шинжилгээ хийнэ.

Хуулийн төслийн зорилго нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц /цаашид “Цэц” гэх/-ийн бүрэн эрх, үйл ажиллагааны зарчим, бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, хараат бус, бие даасан байдлын баталгаа, Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино гэх зохицуулалтын үзэл баримтлал, зорилгод нийцсэн эсэхэд дүн шинжилгээ хийсэн байдал.

3.1.1. Нэр дэвшигчийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмын тухайд /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	3.2. Цэцийн гишүүнээр томилох хүний тухай Улсын Их Хуралд санал болгохдоо Улсын Их Хурлын дарга зохих байнгын хороодын санал дүгнэлтийг үндэслэн захирамж, Ерөнхийлөгч захирамж, Улсын Дээд шүүх гишүүдийнхээ олонхын саналыг үндэслэн зохих шийдвэр гаргана.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	6.6.Эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан саналаа Улсын Их Хуралд хүргүүлэхээсээ өмнө тухайн нэр дэвшигч Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг бүрэн хангасан талаарх үндэслэл, танилцуулгыг цахим хуудастаа таваас доошгүй ажлын өдөр байршуулна. 6.9.Эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг энэ хуульд нийцүүлэн баталж, ажлын таван өдрийн дотор цахим хуудсандаа байршуулна.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Цэцийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.2-д “Цэцийн гишүүнээр томилох хүний тухай Улсын Их Хуралд санал болгохдоо Улсын Их Хурлын дарга зохих байнгын хороодын санал дүгнэлтийг үндэслэн захирамж, Ерөнхийлөгч захирамж, Улсын Дээд шүүх гишүүдийнхээ олонхын саналыг үндэслэн зохих шийдвэр гаргана” гэж заасан.² Уг хуулийн заалтаас цэцийн гишүүнээр ямар хүний нэр дэвшүүлэх, түүнтэй ярилцлага хийх, мэдээллийг иргэд олон нийтэд нээлттэй ил тод байлгах замаар тэдгээрийн болон бусад мэргэжлийн оролцоог хангах журамтай холбоотой зохицуулалтад дутмаг байсныг харж болно.

Судлаачдын хувьд хуульчдын дунд нэр хүндтэй, хүлээн зөвшөөрөгдсөн, хууль зүйн мэдлэг, ур чадвар, туршлага төдийгүй ёс зүй, зан төлөвөөрөө хамгийн шилдэг хуульчид, эрх зүйчид л Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр томилогддог байх нь Үндсэн хуулийн шаардлага гэж үздэг. Нэр дэвшигч ийм шаардлагыг хангаж байгаа эсэхийг

² Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, 1992, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=365>

мэдэх нэг шалгарсан арга бол тэднийг нийтийн сонсголоор хэлэлцүүлсний дараа томилох эсэхийг шийдвэрлэдэг болох явдал юм. УИХ 2015 оны 7 дугаар сарын 8-нд баталсан Нийтийн сонсголын тухай хуулийн 10.1-т "Улсын Их Хурлаас албан тушаалтныг томилохтой холбогдуулан Улсын Их Хурлын нийт гишүүний дөрөвний нэгээс доошгүй гишүүд хүсэлт гаргасан бол томилгооны сонсголыг явуулна" гэж заасан.³ Энэ заалт нь Цэцийн гишүүд болон УИХ-ын томилдог бусад албан тушаалд нэр дэвшигчийн талаар нийтийн сонсгол хийх боломж олгож байгаа ач холбогдолтой. УИХ-ын гишүүд Цэцэд нэр дэвшигчийн талаар нээлттэй сонсгол үргэлж хийж түүнийг томилох эсэхэд хариуцлагатай хандаж чадвал Цэцийн бүрэлдэхүүн чанаржина.

Сүүлийн 25 шахам жилд нэр хүндтэй хуульчид Цэц рүү томилогдож байсан ч шаардлага хангасан эсэх нь эргэлзээтэй хүмүүс бас томилогдож ирсэн. Тодруулбал 2018 оны 05 дугаар сарын 24-ний өдөр УИХ-ын нэгдсэн чуулганаар Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүдийг томилох чөлөөлөх асуудлыг хэлэлцэн Ерөнхийлөгчөөс 3, УИХ-аас 1 гишүүнийг тус тус томилсон. Гэвч уг томилгоо нь нийгэмд маргаан болон хардлагыг төрүүлсэн. Учир нь Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүдийг долоо хоногийн дотор дэвшүүлж томилсон.

Өөрөөр хэлбэл, цэцийн гишүүнээр томилохоор сонгогдсон хүнийг өмнө эрхэлж байсан ажил болон бусад нарийн асуудлыг судлах шаардлагатай. Өмнө нь мэргэжлийн ажлын түвшинд, үнэнч шударга хийж байсан бол томилогдсоныхоо дараа Цэцийн гишүүнийг үүргийг тэгж гүйцэтгэнэ гэж үздэг. Өмнө нь асуудалтай байсан бол Цэц дээр очоод сайн ажиллана гэж найдахын хэрэггүй гэсэн үг. Тодруулбал, үндсэн хуулийн маргаан шийдэх мэдлэг, ур чадвартай байхын тулд ядаж нэг хууль зүйн дээд боловсролтой байх ёстой. Мөн, хангалттай туршлага хуримтлуулахуйц хугацаанд мэргэжлээрээ ажилласан байх ёстой.

Хууль хэрэглэдэг, хараат бусаар шийдвэр гаргадаг ажлыг хийсэн байх ёстой. Ийм ажлуудын жишээ гэвэл шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч, хуулийн зөвлөх, их сургуулийн хуулийн профессор. Дээрээс нь өөрөө хүлээн зөвшөөрөгдсөн хүн байх ёстой. ҮХЦ-д томилогдох хүн өөрөө тодорхой хэмжээний нэр хүнд бүхий байх ёстой гэсэн үг. Энэ нэр хүндийг олж тогтоохын тулд тухайн хүний бүхий л мэдээллийг олж цуглуулж анализ хийх ёстой болно.⁴

УИХ-ын гишүүд зүгээр нэг асуулт асуусан болоод өнгөрөх болон судалгаа, мэдээлэл бүхий хүмүүсийг оролцуулсан сонсгол хийх хоёр бол ихээхэн ялгаатай. Нийтийн сонсголоор үндсэн хуулийн эрх зүйгээр мэргэшсэн судлаач эсхүл эдгээр хүмүүстэй холбоотой фактыг мэддэг хүмүүсээс үнэнийг хэлнэ гэсэн тангараг авч мэдээлэл сонсоно. Жишээ нь үндсэн хууль судлаачид Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигч дээр үндсэн хуулийн мэдлэг, хууль тайлбарлах ур чадвар, туршлага, ёс зүй, үнэт зүйл дээр нь мэргэжлийн дүгнэлт гаргаж танилцуулж болно. Эсхүл нэр дэвшигч өмнө нь ноцтой ёс зүйн зөрчил гаргаж байсан тухай мэддэг хүнээр үг хэлүүлнэ. Сонсголын үеэр УИХ-ын эрх бүхий гишүүд эргэлзээгээ тайлах хүртлээ асуулт асууж болно. Энэ бүх мэдээлэл нь УИХ тухайн нэр дэвшигчийг Цэцэд томилох эсэх шийдвэр гаргахад тустай бөгөөд ийм үндэслэлээр томилохоос татгалзах боломжтой болно.

³ Нийтийн сонсголын тухай хууль, 2015, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11225>

⁴ Үндсэн хуулийн шүүгч нарын томилгоо ба УИХ-ын гишүүдийн хайнга байдал нотлогдов, 2018, <https://ikon.mn/opinion/1a9u>

Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигч хууль зүйн мэдлэг, ур чадвар төдийгүй зан чанар, ёс зүй гээд бүх талын мэдээллийг хангалтай сонсож, уг албанд тушаалд тэнцэхгүй бол томилохоос татгалздаг байх ёстой. АНУ зэрэг орны парламент дахь нийтийн сонсгол ингэж ажилладаг. Жишээ нь 1987 онд тус улсын Ерөнхийлөгч Роналд Реган нь Роберт Борк гэж хуульчийг АНУ-ын Дээд шүүхэд нэр дэвшүүлсэн ч Сенат (парламентын дээд танхим) дахь сонсголоор түүний хуулийн тухай хэт туйлширсан үзэл ил болж, эцэстээ түүнийг батламжлахаас татгалзахад хүрсэн учраас томилогдож чадаагүй. Дээд шүүхийн шүүгч Кларанс Томас нэр дэвшихээсээ 10-аад жилийн өмнө туслахдаа бэлгийн дарамт үзүүлж байсан асуудал нь нээлттэй сонсголын үеэр илэрч бараг томилогдож чадахгүй байдалд хүрч байв. Монголд ийм тохиолдол гарч байгаагүйн нэг шалтгаан нийтийн сонсголотой адил тогтолцоог бүрдүүлээгүйтэй холбоотой. Цэцийн гишүүнийг Үндсэн хууль болон хуульд үнэнч, хараат бус байгаасай гэсэн шалтгаанаар ард түмнээр сонгуулдаггүй. Гэхдээ, тэднийг томилох УИХ нь нэр дэвшигч хэн бэ гэдгийг нээлттэй хэлэлцүүлж хангалттай мэдээлэл авсны дараа зөвхөн шаардлага хангасан хүнийг томилдог болохгүй бол мэдлэггүй, ур чадваргүй, ёс зүйгүй хүмүүс олноор томилогдож улс болон иргэд хохирно.

Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагыг нэр дэвшигч хангасан эсэх шүүмж, хэлэлцүүлэг бараг өрнөдөггүй. Үүний үр дагавар болж Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага хангаагүй хүмүүс заримдаа Цэцэд томилогддог. 2007 оноос хойших Цэцийн гишүүний томилгоог ажиглахад эрх бүхий субъектээс Цэцийн гишүүнд хэнийг нэр дэвшүүлсэн, хэнийг томилсон талаар товч мэдээ хэвлэлд тавигддаг болов ч үндсэн хуулийн маргаантай хэргийн талаар нэр дэвшигч ямар бодолтой вэ, ёс зүй, зан төлөвийн хувьд шаардлага хангасан уу, үндсэн хуулийн талаар ямар мэдлэг ойлголттой вэ зэрэг асуудлыг хөндөж бичиж, ярьсан судлаач нар байгаагүй. Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийн талаар судлаачид нухацтай хэлэлцдэггүй учраас улс төрчид өөрсдийн хүссэн нэр дэвшигчийг амархан томилдог, дахин томилдог. Үүний нэг илэрхий жишээ бол мэргэжлийн биш эсхүл шаардлага хангаагүй хүмүүс Цэц рүү томилогдох үед хуульчдаас болон судлаачдаас ямар ч шүүмж гардаггүй явдал. Цэцэд ажиллаж байсан мэргэжлийн бус гишүүдээс цөөнгүй нь улиран томилогдож байсан. Хэрэв судлаачид, хуульчид Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага хангаагүй нэр дэвшигчийг хүчтэй шүүмжилдэг болбол ийм хүмүүс Цэц рүү томилогдох, дахин томилогдохоос сэргийлэх, ядахдаа тоог нь цөөрүүлэхэд хувь нэмэр оруулна.⁵

Дээрхээс үзвэл, цэцийн гишүүнээр ямар хүний нэр дэвшүүлэх, түүнтэй ярилцлага хийх, мэдээллийг иргэд олон нийтэд нээлттэй ил тод байлгах замаар тэдгээрийн болон бусад мэргэжлийн оролцоог хангах журамтай холбоотой зохицуулалтыг нарийвчлах, нийтийн сонсгол зохион байгуулах эрх зүйн орчныг нэмэгдүүлэх агуулгыг хуулийн төслийн 6 дугаар зүйлийн 6.6 болон мөн зүйлийн 6.9 дэх заалт илэрхийлж байх бөгөөд энэ нь цэцийн тухай хуулийн төслийн зорилгод “бүрэлдэхүүн, зохион байгуулалт, хараат бус, цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоох” зорилгод нийцэж байна.

---

⁵ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь О. Мөнхсайхан 16-20 дэх тал.

3.1.2. Цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалт, маргааныг хуваарилах тухайд /хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа цэцийн тухай хуульд цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалттай холбоотой хэм хэмжээ байхгүй. Харин тус хуулийн 6.2-д “гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилах” эрхийг цэцийн даргад олгосон.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	9.2.Цэцэд гурван гишүүний бүрэлдэхүүнтэй Бага суудал гурав, зургаан гишүүний бүрэлдэхүүнтэй Дунд суудал гурав, нийт гишүүний бүрэлдэхүүнтэй Их суудал нэг байна. 9.3.Бага, эсхүл Дунд суудлын бүрэлдэхүүнийг жил бүр шинэчилнэ. 9.4.Цэцийн гишүүн Бага суудлын хоёроос илүү бүрэлдэхүүнд нэгэн зэрэг харьяалагдахгүй. 9.5.Цэцийн гишүүн Дунд суудлын хоёроос илүү бүрэлдэхүүнд нэгэн зэрэг харьяалагдахгүй. 9.6.Бага эсхүл Дунд суудлын бүрэлдэхүүн хүрэлцэхгүй болсон тохиолдолд бусад бүрэлдэхүүнээс энэ хуулийн 9.7-д заасан журмын дагуу Цэцийн гишүүнийг томилон ажиллуулж болох бөгөөд үүнд энэ хуулийн 9.4, 9.5-д заасан хязгаарлалт хамаарахгүй. 9.7.Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээн авах, Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилахдаа урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор сонгох нөхцөлийг хангах бөгөөд холбогдох журмыг Дэгээр зохицуулна.

Цэцийн тухай хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйлд цэцэд маргаан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүнд хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээг тусгасан. Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа цэцийн тухай хуульд цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалттай холбоотой хэм хэмжээ байхгүй. Энэхүү харилцаа нь Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд хамаарах эрх зүйн харилцаа юм.⁶

Цэцийн тухай хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйлээс үзвэл цэцэд маргаан шийдвэрлэх бүрэлдэхүүнд хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээг шинэчлэн зохион байгуулалтын хувьд цэцэд гурван гишүүний бүрэлдэхүүнтэй **бага суудал 3**, зургаан гишүүний бүрэлдэхүүнтэй **дунд суудал мөн гурав**, нийт гишүүний бүрэлдэхүүнтэй **Их суудал нэг** байхаар тус тус заасан. Мөн хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйлийн 9.4, 9.5 дахь заалтаар цэцийн гишүүнийг бага болон дунд суудлын бүрэлдэхүүнд оруулах хязгаарыг тогтоож өгчээ.

Энэхүү цэцийн зохион байгуулалтаас илүүтэйгээр тус төслийн 9.7 дахь заалт чухал ач холбогдолтой. Учир нь одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй цэцийн тухай хуулийн 6.2-д “гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилах” эрхийг цэцийн **даргад** олгосон. Энэ ч утгаараа 1992-2021 оны хооронд цэцийн хянан шийдвэрлэсэн **3451** маргаан нь цэцийн даргаас **бүрэн хамааралтай** байж ирсэн бөгөөд тухайн маргааныг аль гишүүнд хуваарилах эсэхийг зөвхөн цэцийн дарга дангаар шийдвэрлэх эрх хэмжээтэй байж ирсэн.

Түүнчлэн, Үндсэн хуулийн цэцээс бусад эрүү, иргэн, захиргааны шүүхийн хувьд шинэчлэлийн явцад дээрх зохицуулалтыг халж, хэргийг урьдчилан мэдэх боломжгүй,

⁶ Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль, 1997, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=19>

санамсаргүй тохиолдлоор сонгох нөхцөлийг ханган ажиллаж байна. Тодруулбал, захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 53 дугаар зүйлийн 53.2-д “Хэрэг, нэхэмжлэлийг шүүгчид хуваарилах журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх бөгөөд тухайн шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнөөс батална”⁷, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 5.4-д “гаргасан нэхэмжлэл, хүсэлт, гомдлыг тухайн шүүхийн шүүгчдийн зөвлөгөөнөөс урьдчилан тогтоосон журмын дагуу шүүгчид хуваарилах бөгөөд уг журам нь урьдчилан мэдэх боломжгүй, тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байна”⁸ гэжээ. Мөн Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 19.3-д “хуваарилагдах шүүгчийг урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах нөхцөлийг хангасан байх бөгөөд дараах шаардлага хангасан программ хангамжийг ашиглана” гэж тус тус хуульчилсан.⁹

Өөрөөр хэлбэл Үндсэн хуулийн цэц нь Үндсэн хуулийн шүүх болохын тулд тухайд шүүхэд ирсэн маргааныг цэцийн дарга шийдэх бус хэргийг урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор сонгох нөхцөлийг бий болгох зайлшгүй шаардлагатай юм.

Судлаачдын хувьд хуулийн шүүхэд хэрэг хуваарилах журам нь ил тод, үндэслэлтэй, хуваарилагчийн үзэмжээс хамааралгүй байх нь шийдвэр хууль ёсны байх нэгэн баталгаа болдог тул үндсэн хуулийн хууль ёсны хяналтад энэ асуудал чухал байр суурь эзэлнэ гэж үздэг. Монгол Улсын хувьд ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн дарга гишүүнд хуваарилдаг. Ийнхүү хуваарилахдаа Цэцийн гишүүний мэргэшсэн чиглэл, ажлын ачааллыг харгалзан хуваарилж байгаа хэдий ч субъектив хүчин зүйлийн нөлөөлөл орж болохыг үгүйсгэхгүй. Тиймээс өргөдөл, мэдээллийг бусад улс орны жишгээр аль болох тохиолдлын шинжээр, тойргийн зарчмаар гишүүдэд ялгаваргүй хуваарилдаг байх нь хараат бус байдлын бас нэг баталгаа болно гэсэн саналыг профессор Д.Наранчимэг дэвшүүлсэн байдаг.

Улс орнууд Үндсэн хуулийн шүүхэд ирсэн гомдол, хүсэлт, өргөдлийг хэн, хэрхэн хуваарилах журмыг хуулиар зохицуулсан байхаас гадна нарийвчилсан хэм хэмжээг Үндсэн хуулийн шүүх өөрөө тогтоосон байна. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцээс ялгаатай нь **GERMAN УЛСЫН** Үндсэн хуулийн шүүх 2 танхимтай, нийт шүүгчид нь 2 танхимдаа тэнцүү хуваагдан харьяалагдах хэргийг шийдвэрлэдэг тул Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд юуны өмнө тухайн 2 танхим ямар хэргийг харьяалан шийдвэрлэх зохицуулалтыг тусгасан байдаг.¹⁰

Зарчмын хувьд Нэгдүгээр танхим нь “үндсэн эрхийн маргааныг” шийдвэрлэдэг бол Хоёрдугаар танхим нь бусад асуудал буюу тэр дундаа голлон “төрийн үйл хэрэгтэй” холбоотой асуудлыг харгалзан шийддэг. Харин танхим дотроо хэргийг шүүгч нарт ямар зарчим баримталж хуваарилах, бүрэлдэхүүн дэх илтгэгч шүүгч, даргалагч шүүгчийг хэрхэн томилох журмыг 8 шүүгчээс бүрдэх танхим нь тухайн жил эхлэхээс өмнө шийдэж төлөвлөдөг байна. Ийнхүү хэрэг хуваарилагдсан шүүгчийг илтгэгч шүүгч гэх бөгөөд эцсийн шийдвэрээ chamber буюу 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр гаргадаг.¹¹(Дийлэнх хэрэг нь ийм бүрэлдэхүүнтэйгээр шийдвэрлэгддэг)

⁷ Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2016, <https://legalinfo.mn/mn/detail/11703>

⁸ Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2002, <https://legalinfo.mn/mn/detail/302>

⁹ Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль, 2021, <https://old.legalinfo.mn/law/details/16047>

¹⁰ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 14-р зүйлийн 1-3.

¹¹ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 15a-р зүйл.

Томилогдох илтгэгч шүүгч нь тухайн асуудлыг шийдвэрлэхэд чухал оролцоотой бөгөөд тэрээр хэргийг хууль зүйн талаас нь дүгнэж, шийдвэрийн саналыг тусгасан санал дүгнэлтээ бичгээр боловсруулж шүүгчийн бүрэлдэхүүндээ танилцуулах, хэргийн процессыг хөтөлж удирдах үүрэг хүлээнэ.¹²

АВСТРИ улсын Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн хэрэг бүрд бүртгэлийн дугаар олгогдож Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга нь байнгын илтгэгч шүүгчид хуваарилдаг байна. Хуваарилалт хийхэд ямар нэг тодорхой журам үйлчилдэггүй боловч практикт бол эрх зүйн салбарын ангилал, мэргэшсэн эрх зүйн салбар, хэргийн ачаалал зэргийг харгалздаг ажээ.¹³

Урьдчилсан судлах, хэргийг хэлэлцүүлэгт бэлтгэх ажлыг хуваарилан хийж буй шүүгч шаардлагатай бичиг баримтыг гаргуулах, шалгалт, судалгаа, експертиз хийхийг даалгах, мэргэжилтнүүдийн зөвлөгөө авах, асуулга явуулах зэрэг бүрэн эрх эдэлдэг. Илтгэгч шүүгч болон даргалагч шүүгч нь шүүхийн хэлэлцүүлэгт оруулах этгээдүүдийг тодорхойлох бүрэн эрхтэй.¹⁴

БНСУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх 6 төрлийн маргааныг шийдвэрлэдэг. Тэдгээрээс зөвхөн иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой маргааны талаар хандвал Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч хэргийг 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй хуралдаанд хуваарилж хүсэлтийг хүлээн авахаас татгалзах эсэхийг урьдчилан шалгуулах ёстой ажээ. Шүүх бүрэлдэхүүнд орсон 3 шүүгч шийдвэрээ санал нэгтэй гаргах ёстой ба ийнхүү гаргаж чадаагүй бол шийдвэрлэх эрх их суудал руу шилжинэ.

Харин бусад төрлийн маргааны хувьд ирүүлсэн хүсэлт шаардлага хангасан эсэхийг даргалагч шүүгч аль нэг өөр шүүгчид хариуцуулан шалгуулж болдог байна.¹⁵ Хэрэг хуваарилах талаар үүнээс өөр тодорхой зохицуулалт хуульдаа тусгаагүй байна. Харин хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 31-р зүйлийн 2-т "Даргалагч шүүгч шаардлагатай гэж үзвэл нотлох баримтыг шалгаж шинжлэх үүргийг аль нэг шүүгчид хуваарилж болно" гэж заажээ.

ЛАТВИ УЛСЫН Үндсэн хуулийн шүүх 3 төрлийн хуралдаан хийдэг тухай дээр дурдсан билээ. Түүний нэг болох процессын хуралдаанаар хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд бэлтгэх илтгэгч шүүгчид хэргийг хуваарилах асуудлыг шийдвэрлэдэг байна.¹⁶

Хэрэг хуваарилахтай холбоотой бусад асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай журмаар зохицуулсан байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч нь шүүгч нарын ажлыг тэнцүү хуваарилах ба овгийн үсгийн дарааллыг үндсэндээ баримтална. Гэхдээ зарим нөхцөл байдлаас шалтгаалан өөр журам баримтлан хэргийг шүүгчид хуваарилж болохоор заажээ.¹⁷ Шүүхийн Ерөнхийлөгч хэргийг урьдчилан шалгуулах зорилгоор шүүгчид хуваарилж, хугацаа товлох ба энэ хугацаа нь ажлын 10 өдрөөс хэтрэх ёсгүй.¹⁸

¹² (Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court) Үндсэн хуулийн шүүхийн ажиллагааны журмын 22-р зүйлийн 3.

¹³ Австри Улсын Үндсэн хууль, https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH_Broschuereng_barrierefrei_Final.pdf

¹⁴ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 49-р зүйл.

¹⁵ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 28-р зүйлийн 5.

¹⁶ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 28-р зүйлийн 1.

¹⁷ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай журмын 79-р зүйл.

¹⁸ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай журмын 81-р зүйл.

Урьдчилан шалгах ажлыг хийсэн шүүгч тайлбар бэлтгэнэ. Ингээд тухайн өргөдлийг хүлээн авахаас татгалзах эсэх шийдвэрийг процессын хуралдаанаар шийдвэрлэдэг байна.

Улс орнууд Үндсэн хуулийн шүүхэд ирсэн гомдол, хүсэлт, өргөдлийг хэн, хэрхэн хуваарилах журмыг хуулиар зохицуулсан байхаас гадна нарийвчилсан хэм хэмжээг Үндсэн хуулийн шүүх өөрөө тогтоосон байна. ХБНГУ, ОХУ, БНСУ, Латвийн үндсэн хуулийн шүүхэд ирсэн хэрэг маргааныг хэрхэн хуваарилахаар зохицуулсныг дараах хүснэгтэд харьцуулан үзүүлэв:

Хэрэг хуваарилалт

Улс	Хэрэг хуваарилахад харгалзах зүйл	Хэрэг хуваарилалт хийх
ХБНГУ	танхим дотроо хэргийг шүүгч нарт ямар зарчим баримталж хуваарилах, бүрэлдэхүүн дэх илтгэгч шүүгч, даргалагч шүүгчийг хэрхэн томилох журмыг 8 шүүгчээс бүрдэх танхим нь тухайн жил эхлэхээс өмнө шийдэж төлөвлөдөг	Жил бүрийн эхэнд хуваарилалтын зарчмаа <u>танхимаараа</u> шийднэ
ОХУ	Урьдчилан судлуулахаар шүүгчид хуваарилахдаа гол шалгуур нь шүүгчдийн ачааллыг харгалздаг. Харин хэргийг хэлэлцүүлэгт бэлтгэх, шийдвэрийн төсөл боловсруулах ажлыг хуваарилахдаа өмнө нь хуваарилсан хэргийн ачаалал, шүүх хуралдааны хуваарь, хэргийн ээдрээ төвөгтэй байдлыг харгалзан хуваарилалт хийдэг.	Урьдчилан судлуулах хуваарилалтыг Үндсэн хуулийн шүүхийн <u>дарга</u> хийнэ. Харин хэргийг хэлэлцүүлэгт бэлтгэх, шийдвэрийн төсөл боловсруулах хуваарилалтыг <u>Үндсэн хуулийн шүүх</u> хийнэ.
Солонгос	Хуульдаа заагаагүй	Иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөнтэй холбоотой маргааныг урьдчилан шалгах хуваарилалтыг Үндсэн хуулийн шүүхийн <u>Ерөнхийлөгч</u> хийнэ. Бусад төрлийн маргааны урьдчилан шалгах хуваарилалтыг заавал хийх албагүй. Хуваарилалт хийх бол <u>даргалагч шүүгч</u> хийнэ.
Латви	Хуваарилахдаа овгийн үсгийн дарааллыг үндсэндээ баримтална.	Үндсэн хуулийн шүүхийн <u>Ерөнхийлөгч</u> нь шүүгч нарын ажлыг тэнцүү хуваарилах үүрэгтэй. <u>Процессын хуралдаанаар</u> хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд бэлтгэх илтгэгч шүүгчид хэргийг хуваарилах асуудлыг шийдвэрлэдэг.

Иймд цэцийн тухай хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйлийн 9.7-д заасан Өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг хүлээн авах, Бага суудалд хуваарилах, Бага, Дунд суудлын бүрэлдэхүүн, хуралдаан даргалагч, илтгэгч гишүүнийг томилох, маргааныг Дунд суудалд хуваарилахдаа урьдчилан мэдэх боломжгүй, санамсаргүй тохиолдлоор сонгох

нөхцөлийг хангах нь Үндсэн хуулийн жаран дөрөвдүгээр зүйлийн 1, 2 болон Цэцийн тухай хуулийн төсөлд заасан зорилго, зарчим, чиг үүрэгт бүрнээ нийцэж байна.

3.1.3. Цэцийн зөвлөгөөн ажиллах журмын тухайд /хуулийн төслийн 10 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа цэцийн тухай хуульд цэцийн зөвлөгөөнтэй холбоотой зохицуулалт байхгүй.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	10.1.Цэцийн нийт гишүүнээс бүрдсэн Цэцийн зөвлөгөөн /цаашид "Зөвлөгөөн" гэх/ ажиллана. 10.2.Зөвлөгөөнд хүндэтгэн үзэх шалтгаантайгаас бусад Цэцийн гишүүн орно. Зөвлөгөөнийг долоогоос доошгүй гишүүн хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд тооцох бөгөөд энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол Зөвлөгөөнд оролцсон гишүүдийн олонхын саналаар асуудлыг шийдвэрлэнэ. 10.3.Зөвлөгөөн дараах асуудлыг хэлэлцэн хууль тогтоомжид нийцүүлэн шийдвэрлэнэ: 10.4.Зөвлөгөөн бүрэн эрхийнхээ хүрээнд хууль тогтоомжид нийцүүлэн тогтоол гаргана. 10.5.Тамгын газар Зөвлөгөөний хуралдааныг тэмдэглэл хөтлөн баримтжуулж, архивын нэгж үүсгэн хадгална. 10.6.Энэ хуулийн 10.3-т заасан дэг, хуваарь, дотоод журам нь олон нийтэд нээлттэй байх бөгөөд тэдгээрийг баталснаас хойш ажлын таван өдрийн дотор Цэцийн цахим хуудсанд байршуулна. 10.7.Зөвлөгөөн ээлжит болон ээлжит бус хэлбэртэй байна. Ээлжит Зөвлөгөөнийг улиралд нэгээс доошгүй удаа, ээлжит бус Зөвлөгөөнийг Цэцийн гишүүдийн гуравны нэгээс доошгүй, эсхүл Цэцийн даргын саналаар хуралдуулна. 10.8.Цэцийн гишүүн Зөвлөгөөнөөр хэлэлцэх асуудалтай гурваас доошгүй ажлын өдрийн өмнө урьдчилан танилцах, санал гаргах, хуралдаанд оролцох тэгш боломжоор хангагдана.. 10.10.Зөвлөгөөний ажиллах журмыг Дэгээр зохицуулна.

Цэцийн тухай хуулийн төслийн 10 дугаар зүйлд цэцийн зөвлөгөөнд хамаарах эрх зүйн орчныг шинээр бий болгосон. Энэ нь цэцийн үйл ажиллагааг төвлөрсөн удирдлага бүхий цэцийн даргаас салгах, цэцийн хамтын удирдлагын зохион байгуулалт руу шилжих чухал ач холбогдолтой.

Учир нь шүүгчдийн зөвлөгөөн нь тухайд шүүхийн удирдлагыг зөвхөн шүүгчид хэрэгжүүлэх, хэрэг маргаанд хамаарах асуудлыг шүүгчид хамтын үндсэн дээр шийдвэрлэх хөрс суурь болдог. Энэ ч утгаараа Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль болон Эрүү, иргэн, захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүгчдийн зөвлөгөөнд хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээг тусгайлан заасан.

Тодруулбал, Монгол Улсын шүүхийн тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлд шүүгчдийн зөвлөгөөн, түүнийг хэлэлцэн шийдвэрлэх асуудал, шүүхийн хуваарилалтыг зөвлөгөөний шийдвэргүйгээр өөрчлөх боломжгүй байх, хэзээ, хэрхэн хуваарилагдсан тухай баримтыг оролцогч этгээд шууд өгөх, ээлжит болон ээлжит бус зөвлөгөөн зарлах, зөвлөгөөний хуралдааны дэгийг тогтоох зэрэг асуудлыг хуульчилсан.¹⁹

¹⁹ Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль, 2021 он, <https://old.legalinfo.mn/law/details/16047>

Мөн эрүү, иргэн, захиргааны процесс хуульд шүүхийн тухай хуулийн 19 дүгээр зүйлд заасныг нарийвчлан хуульчилсан. Тухайлбал, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд шүүгчдийн зөвлөгөөн нь тогтоосон хэрэг хуваарилах журмын дагуу хуваарилах²⁰, шүүхийн харьяаллаар тогтоон шилжүүлэх²¹, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүх бүрэлдэхүүн, шүүх хуралдаан даргалагчийг шүүгчдийг зөвлөгөөнөөс тогтоосон журмын дагуу томилох²², шүүгчийг татгалзан гарах хүсэлтийг хянан шийдвэрлэх²³, хяналтын журмаар хэргийг хянан шийдвэрлэх хугацааг сунгах²⁴ зэргийг шийдвэрлэдэг. Шүүгчдийг зөвлөгөөний шийдвэрлэх асуудал нь Иргэний болон захиргааны процесс ажиллагааны онцлогоос хамааран ялгаатай боловч шүүхэд заавал байх гэдэгтэй маргахгүй.

Иймд Цэцийн тухай хуулийн төслийн 10 дугаар зүйл нь Үндсэн хуулийн Үндсэн хуулийн жаран дөрөвдүгээр зүйлийн 1, 2 болон Цэцийн тухай хуулийн төсөлд заасан зорилгод нийцэж байна. Гэхдээ цэцийн хүлээн авсан даруй хуваарилалтыг хийх, зөвлөгөөний шийдвэргүйгээр өөрчлөх боломжгүй, хамгаалалтай байх, хэзээ, хэрхэн хуваарилагдсан тухай баримтыг өргөдөл, гомдол, хүсэлт гаргасан этгээд мэдэгдэх, шууд өгөх зохицуулалтыг нэмэх нь зүйтэй.

3.1.4. Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх тухайд /хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа гишүүний хариуцлага, түүнийг дээшлүүлэхтэй эрх зүйн хэм хэмжээ ерөнхий зарчмын хүрээнд зохицуулагдсан бөгөөд тусгайлан нарийвчилсан зохицуулалтгүй.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	14.1.Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ хүний эрхийг дээдлэх, шударга, хараат бус, зарчимч, бодитой, үндэслэлтэй хандах, тал үл харах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс ангид байх зарчмыг чанд баримтална. 16.1.Энэ хуулийн 14.2, 14.3, 14.4-т заасан үүрэг, хориглолт, хязгаарлалтыг ноцтой эсхүл удаа дараа зөрчсөн нь Цэцийн гишүүний албан тушаалыг эрхлэхэд тохирохгүйг харуулсан бол тухайн гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл /цаашид "Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах үндэслэл" гэх/ болно.

Цэцийн тухай хуулийн төслийн 14 дүгээр зүйлд Цэцийн гишүүний баримтлах зарчим, хүлээх үүрэг, хориглох, хязгаарлах зүйлийг, 15 дугаар зүйлд Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх, 16 дугаар зүйлд Цэцийн гишүүнийг эгүүлэн татах эрх хэм хэмжээг тусгасан.

²⁰ Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 2.2.2-г үзнэ үү, 2017, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12694>

²¹ Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 2.2.5-г үзнэ үү, 2017, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12694>

²² Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 3.3.6-г үзнэ үү, 2017, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12694>

²³ Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 10.4.2-г үзнэ үү, 2017, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12694>

²⁴ Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 40.3.1-г үзнэ үү, 2017, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12694>

Өнгөрсөн 30 жилийн хугацаанд цэцийн гишүүнийг хариуцлагын асуудал нийгэмд шүүмжлэл дагуулсан. Энэ хүрээнд Цэцийн дарга Д.Одбаяр, Цэцийн гишүүн Д.Сугар нарыг үйлдлийг дурдаж болно. Тодруулбал, Д.Сугар нь “хөрөнгө, орлогын мэдүүлгээ бичихдээ хайхрамжгүй хандсан, хөрөнгө орлогын өөрчлөлтөө бүрэн гүйцэд мэдүүлээгүй алдаа дутагдал гаргасан” гэдгийг тогтоож түүнд албан тушаалын цалин бууруулах шийтгэл оногдуулсан.²⁵ Энэхүү тушаал нь Цэцийн гишүүнд хариуцлага тооцсон анхны албан ёсны шийдвэр юм. Авлигатай тэмцэх газраас УИХ болон Үндсэн хуулийн цэцэд хүргүүлсэн 01/2676 тоот албан бичигт 2007-2013 оны хооронд Цэцийн гишүүн Д.Сугар 11 ноцтой зөрчлийг удаа дараа гаргажээ.

Уг шийдвэрт дүн шинжилгээ хийсэн судлаач цэцийн гишүүний хариуцлагын тогтолцоог боловсронгуй болох тухайд Цэцийн гишүүнд сахилгын шийтгэл хүлээлгэх талаар Цэцийн хуульд хангалттай зохицуулалт байхгүйгээс тул Д.Сугарын гаргасан гэх зөрчлийг хянан шийдвэрлэхтэй холбоотой тодорхойгүй байдал бий болж, улмаар Үндсэн хуулийн суурь зарчмуудыг зөрчиж шийдвэрлэхээр хүрч байна. Тиймээс, Үндсэн хуулийнхаа зарчим болон харьцуулсан үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгааны үр дүнд тулгуурлан Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх тогтолцоог оновчтой тодорхойлох шаардлагатай байна гэжээ.²⁶ Үүнд:

А. Цэцийн гишүүн Авлигын эсрэг хууль эсхүл Ашиг сонирхлын зөрчлөөс сэргийлэх хууль зөрчсөн, ёс зүйн зөрчил гаргасан эсхүл Цэцийн гишүүний үүргээ биелүүлэхгүй бол (1) хаалттай сануулах, (2) нээлттэй сануулах, (3) албан тушаалын цалингийн хэмжээг нэг жил хүртэл хугацаагаар 30 хувиар бууруулах, (4) эгүүлэн татах. Эдгээр шийтгэл оногдуулсан нь эрүүгийн эсхүл иргэний эрх зүйн хариуцлага хүлээлгэхээс тухайн Цэцийн гишүүнийг чөлөөлөх үндэслэл болохгүй. Энэхүү агуулгын эхний хэсгийг Цэцийн тухай хуулийн төслийн 14.3 дахь хэсэгт тусгасан бөгөөд цэцийн гишүүний үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд авах арга хэмжээний тухайд хуулийн төсөлд тусгаагүй.

Б. Цэцийн гишүүнд сахилгын шийтгэл оногдуулах ажиллагаа нь зөрчил гаргасан Цэцийн гишүүнд хариуцлага тооцох боломжтой байх төдийгүй Цэцийн гишүүний хараат бус байдалд халдах эрсдэл бий болгож болохгүй. Цэцийн гишүүнд сахилгын шийтгэл оногдуулах эсэхийг тухайн буруутгагдаж буй гишүүнийг оролцуулахгүйгээр Цэц бүрэн бүрэлдэхүүнээрээ (зөвлөгөөнөөрөө) шийдвэрлэх хэрэгтэй. Сахилгын зөрчлийг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь дараах үе шаттайгаар явагдахаар Цэцийн хуульд шинээр зааж болно. Цэцийн гишүүн нь сахилгын шийтгэл хүлээх зөрчил гаргасан талаарх гомдол, мэдээллийг Цэц хүлээн авах бөгөөд Цэцийн дарга эсхүл Цэцийн гурваас доошгүй гишүүн санал нэгдвэл тухайн гишүүний эсрэг сахилгын хэрэг үүсгэнэ. Сахилгын хэрэг үүсгэсний дараа Цэцийн аль нэг гишүүнд уг хэргийг хуваарилах бөгөөд гишүүн нотлох баримт цуглуулах ажиллагаа явуулна. Нотлох баримт бүрэн цугларч дууссаны дараа Цэцийн зөвлөгөө нь зөрчил гаргасан эсэхийг тогтоох, сахилгын шийтгэл оногдуулах асуудлыг шийдвэрлэх бөгөөд Цэцийн дөрөв эсхүл түүнээс доошгүй гишүүн санал нэгдсэнээр сахилгын шийтгэл оногдуулна. Ноцтой зөрчил гаргасан Цэцийн гишүүнд эгүүлэн татах шийтгэл оногдуулсан тохиолдолд Цэц уг шийдвэрээ УИХ-руу явуулах ба Цэц эгүүлэн татахаас бусад шийтгэлийг өөрөө оногдуулж эцсийн шийдвэр гаргана. Энэхүү агуулгыг хуулийн төслийн 10.3.4, 15.2, 15.3-д дахь хэсэгт тусгасан.

²⁵ О.Мөнхсайхан, Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх асуудалд хийсэн дүн шинжилгээ, Хууль дээдлэх ёс, 2014, 8 дахь тал.

²⁶ Мөн тэнд, <https://legaldata.mn/buteel/pdf?id=725>

В. Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсэх асуудлыг дараах байдлаар Цэцийн хуульд нарийвчилсан зохицуулах нь Цэцийн гишүүний хараат бус байдлын нэгэн баталгаа болно. Цэцийн гишүүнийг гэмт хэрэгт холбогдуулан мөрдөн шалгахад бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх шаардлагатай бол Улсын ерөнхий прокурор энэ тухай саналаа Цэцэд ирүүлнэ. Энэ агуулгыг хуулийн төслийн 15.1 дэх хэсэгт тусгажээ.

Г. Цэцийн зөвлөгөөн энэ саналыг хүлээн авснаас хойш ажлын гурван өдрийн дотор гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэнэ. Тухайн гишүүнийг гэмт хэрэг үйлдсэнийг тогтоосон эсхүл тухайн хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болох хүртэл түүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлнэ. Уг агуулгыг хуулийн төслийн 15.2-д ажлын арван өдөр болгон хугацааг уртасгаж тусгасан.

Д. Цэцийн гишүүний эсрэг сахилгын хэрэг үүсгэсэн бол Цэцийн зөвлөгөөн тухайн сахилгын хэргийг хянан шийдвэрлэх хүртэл түүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлж болох бөгөөд ийнхүү түдгэлзүүлэх хугацаа нь нэг сараас илүүгүй байна. Энэхүү агуулгыг хуулийн төслийн 15.5-д заасан бөгөөд хугацааны хувьд эрүүгийн хэргийг хэрэгсэхгүй болгох тухай шийдвэр гаргах хүртэл хугацаагаар түдгэлзүүлэхээр заажээ.

Е. Цэцийн зөвлөгөөний бүрэлдэхүүнд бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх эсэх хэлэлцэгдэж байгаа Цэцийн гишүүн орохгүй бөгөөд Цэцийн зөвлөгөөн Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсэх шийдвэрийг нууцаар санал хураан, дөрөв эсхүл түүнээс дээш тооны гишүүн санал нэгдсэнээр гаргана.²⁷ Уг агуулгыг хуулийн төслийн 15.2-д нууц санал хураалтаар шийдвэрлэх тус тус заасан.

Дээрхээс үзвэл цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх эрх зүйн хэм хэмжээ нь цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх тогтолцоог оновчтой тодорхой болгох зорилгод нийцсэн байна.

3.1.5. Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааны тухайд /хуулийн төслийн 19 дүгээр зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	5 дугаар зүйл. Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	19 дүгээр зүйл. Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгаа

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Цэцийн тухай хуулийн 5 дугаар зүйлд Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаанд 6 зүйлийг хамруулан үздэг²⁸ байсныг Цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд 9 болгон нэмэгдүүлсэн. Өөрөөр хэлбэл цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгаа нэмэгдэхийн хэрээр цэцийн гишүүний хараат бус, бие даасан байдал нэмэгдэх ач холбогдолтой.

²⁷ О.Мөнхсайхан, "Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх асуудалд хийсэн дүн шинжилгээ", Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл, 2014 цуврал 48, 20-21 дэх тал.

²⁸ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, 1992, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=365>

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй цэцийн тухай хуульд заасан эдийн засаг, нийгмийн баталгаа	- Хэргийн газарт гэмт үйлдлийнх нь нотлох баримттайгаар баривчилснаас бусад тохиолдолд баривчлах саатуулах, цагдан хорих, эрүүгийн хариуцлагад татахыг хориглоно. - Шүүхийн журмаар түүнд Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага оногдуулах, орон байр, албан тасалгаа, биед нь үзлэг, нэгжлэг хийх, бичиг баримт, эд зүйлийг хураан авахыг хориглоно. - Цэцийн гишүүнийг хувийн хүсэлтээ гаргасан, эрүүл мэндийн улмаас, эсхүл Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн болон энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт зааснаас бусад үндэслэлээр бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас нь өмнө уг албан тушаалаас чөлөөлөх, эгүүлэн татах, өөр ажилд шилжүүлэхийг хориглоно. - Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон, энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан болон Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрснээс бусад үндэслэлээр Цэцийн гишүүнээс чөлөөлөгдвөл гишүүнээр томилогдохын өмнөх ажилд нь эгүүлэн ажиллуулах, эсхүл түүнтэй тэнцэх цалин хангамж бүхий ажлаар хангана. Хэрэв тийм боломжгүй бол ажил эрхлэх хүртэлх 6 сарын хугацаанд Цэцийн гишүүн байсан үеийн авч байсан цалингийн хэмжээнээс бууруулахгүйгээр тэтгэмж, хэрэв бага цалинтай ажил эрхэлж байгаа бол цалингийн зөрүүтэй тэнцэх хэмжээний тэтгэмж улсын төсвөөс мөн хугацаанд олгоно. - Цэцийн гишүүнээр ажиллаж байсан хүнийг насны тэтгэвэрт гарах үед нь Цэцийн гишүүний цалингийн 60 хувиар бодож тэтгэвэр тогтоож болно. Тэтгэврийг нийгмийн даатгалын сангаас олгоно.
Өөрчлөлтийн төсөлд заасан эдийн засаг, нийгмийн баталгаа	- Цэцийн гишүүний албан тушаалын цалингийн хэмжээ нь эдийн засгийн хувьд бусдаас хараат бус ажиллах, амьдрахад хүрэлцээтэй, баталгаатай байна. - Цэцийн гишүүний цалин хөлс нь албан тушаалын цалин болон албан ажлын онцгой нөхцөлийн, төрийн алба хаасан хугацааны, цолны, зэрэг дэвийн, докторын зэргийн нэмэгдлээс бүрдэнэ. - Цэцийн төсвийг батлахдаа гишүүний цалин хөлсний хэмжээг өмнөх жилийнхээс бууруулж болохгүй. - Цэцийн гишүүний бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон зардлыг Цэцийн төсвөөс санхүүжүүлнэ. - Бүрэн эрхийн хугацаа дуусаж дараагийн гишүүн томилогдсон үндэслэлээр бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон бол Цэцийн гишүүнд сүүлийн нэг жилийн албан тушаалын цалингийн дундаж хэмжээгээр тооцон 36 сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний нэг удаагийн тэтгэмж эсхүл тэтгэвэрт гарсан бол холбогдох хуульд заасан тэтгэмжийг улсын төсвөөс олгоно. - Бүрэн эрхийн хугацаа дуусаж дараагийн гишүүн томилогдсон үндэслэлээр бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон бол гишүүнээр томилогдохын өмнөх ажилд нь эгүүлэн ажиллуулах үүргийг тухайн байгууллага, ажил олгогч хүлээх бөгөөд ийм боломжгүй тохиолдолд түүнтэй тэнцэх цалин хангамж бүхий

	ажлаар төр хангана. Тийм боломжгүй бол ажил эрхлэх хүртэлх гурван жилийн хугацаанд Цэцийн гишүүн байсан үеийн авч байсан цалингийн хэмжээнээс бууруулахгүйгээр тэтгэмжийг сар бүр олгоно. Бага цалинтай ажил эрхэлж байгаа бол өндөр насны тэтгэвэрт гарах хүртэл цалингийн зөрүүг улсын төсвөөс сар бүр олгоно. - Цэцийн гишүүнээр ажиллаж байсан хүний өндөр насны тэтгэврийг Цэцийн гишүүний албан тушаалын цалингийн 60-аас доошгүй хувиар бодож тогтооно. - Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэж яваад эрүүл мэнд нь хохирсон тохиолдолд хангагдах 3 төрлийн баталгааг заасан. - Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэх үедээ амь насаа алдсан тохиолдолд 60 сарын, өвчний улмаас нас барсан бол 36 сарын албан тушаалын цалинтай нь тэнцэх хэмжээний нэг удаагийн буцалтгүй тусламж ар гэрт нь олгоно. - Цэцийн гишүүний бүрэн эрх нь дуусгавар болсон иргэний амь насанд урьд гүйцэтгэж байсан албан үүрэгтэй нь холбогдуулан хохирол учруулсан бол буцалтгүй тусламжийг түүний ар гэрт мөн адил олгоно.

Дээрх хүснэгтээс үзвэл, Цэцийн тухай хуулийн төслийн Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгаанд хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээ нь одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Цэцийн тухай хуулийн Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгааны эрх зүйн хэм хэмжээнд дараах өөрчлөлтийг оруулжээ. Үүнд;

- Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулийн 5.1, 5.3, 5.4 дэх заалтыг хассан.
- Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулийн 5.5 дахь заалтын 6 сар байсныг өөрчлөн 3 жил болгон болгожээ.
- Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулийн 5.6 дахь заалтыг хэвээр үлдээсэн байна.

Түүнчлэн Цэцийн тухай хуулийн төслийн Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгаанд хамаарах 19 дүгээр зүйлээр дараах асуудлыг шинээр нэмсэн. Үүнд;

- Цалингийн хэмжээ нь эдийн засгийн хувьд бусдаас хараат бусаар ажиллах, амьдрахад хүрэлцээтэй, баталгаатай байх;
- Цэцийн цалин хөлсний үндсэн бүтэц, нэмэгдэл;
- Төсвийг батлахдаа цалин хөлсний хэмжээг өмнөх жилээс бууруулахгүй;
- Бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон зардлыг Цэцийн төсвөөс санхүүжүүлэх;
- 36 сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний нэг удаагийн тэтгэмж олгох;
- Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэж үедээ эрүүл мэнд хохирсон бол 3 төрлийн баталгаа эдлэх;
- Цэцийн гишүүн албан үүргээ гүйцэтгэж үедээ амь насаа алдсан тохиолдолд 60 сар, өвчний улмаас нас барсан бол 36 сарын албан тушаалын цалинтай нь тэнцэх хэмжээний нэг удаагийн буцалтгүй тусламж ар гэрт нь олгох зэргийг шинээр нарийвчлан тусгасан.

Эдгээр нь “цэцийн хараат бус, бие даасан байдлын баталгаа, Цэцийн гишүүний эрх зүйн байдлыг тогтоох” буюу хуулийн зорилгод нийцэж байна.

3.1.6. Цэцийн үйл ажиллагааны баталгаа, цэцийн төсөв санхүүгийн бие даасан байдлын тухайд /хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	Өдгөө хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуульд цэцийн төсөв санхүүгийн бие даасан байдлыг нарийвчлан тусгаагүй.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	20.1.Цэц аливаа байгууллага, албан тушаалтнаас бие даасан байж, үйл ажиллагаагаа тасралтгүй, хэвийн явуулах нөхцөлөөр хангагдана. 20.2.Аливаа байгууллага, албан тушаалтан, иргэн Цэцийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох, нөлөөлөхийг хориглоно. 21 дүгээр зүйл. Цэцийн төсөв, санхүүгийн бие даасан байдал.

Үндсэн хуулийн Цэц хараат бус байна гэдэг бол Үндсэн хуулийн маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хувьд гаднын ямар нэг байгууллага, албан тушаалтан бусад хүмүүст захирагдахааргүйгээр барахгүй Үндсэн хуулийн цэц өөрийн зохион байгуулалт үйл ажиллагааныхаа хувьд ч бусдаас хараат бус байдаг. Цэц тодорхой маргааныг хянан үзэж, дүгнэлт гаргах буюу магадлан шийдвэрлэхдээ хөндлөнгийн ямар ч байгууллага, албан тушаалтны шахалт, дарамт, заавар хөдөлгөөнийг авч болохгүй. Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслийн элдэв сенсацид ч автагдах учиргүй. Цэц үйл ажиллагаагаа явуулах биеэ даасан төсөвтэй, түүнийг захиран зарцуулах, батлагдсан төсвийн хэмжээнд багтааж аппаратын орон тоогоо өөрсдөө тогтоох эрхтэй.²⁹ Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүд бие даасан хараат бусаар шийдвэр гаргахад эдийн засаг, нийгмийн байдал чухал үүрэгтэй байдаг.

Үндсэн хуулийн хяналт буюу үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын ихэнх байгууллага нь улсын төсвөөс ангид бие даасан төсөвтэй, бөгөөд үүнийгээ захиран зарцуулахдаа ч бие даасан эрхтэй байдаг. ОХУ, Литва, Беларусь зэрэг улсад сүүлд бий болсон Үндсэн хуулийн шүүх нь өмнө байгуулагдсан шүүхүүдтэй харьцуулахад санхүүгийн асуудлаа илүү нарийвчлан зохицуулсан.³⁰

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэцийн тухай хуульд энэ тухай нарийвчлан тусгаагүй нь учир дутагдалтай. Бусад орны Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдлын талаар авч үзвэл:

Оросын Холбооны Улсын Үндсэн хуулийн шүүх зохион байгуулалт, санхүү, материал-техникийн хувьд аливаа бусад байгууллагаас хараат бус байхаар Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заажээ. Үндсэн хуулийн шүүх холбооны улсын төсвөөс санхүүжиж, санхүүжилт нь үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг бие даан хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэнэ. Жил бүрийн төсөвт Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хангах эх үүсвэрийг бие даасан зүйл болгон тусгах бөгөөд үүнийгээ Үндсэн хуулийн шүүх бие даан зарцуулна. Мөн төсвийг өмнөх жилийнхээс буруулж болохгүй заалттай. Үндсэн хуулийн шүүх нь мэдээлэл, хүний нөөцийн асуудлаа бие даан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэйг мөн хуульчилсан байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заасан Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны эрх зүй, зохион байгуулалт, санхүү, мэдээлэл, материал-техник, хүний нөөцийн зэрэг нөхцөлийг хязгаарлахыг хоригложээ.

²⁹ Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2000 он 250 дах тал.

³⁰ Арне Мавичичи, Үндсэн хуулийн хяналт, 2014, 31 дэх тал.

Солонгос улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн арван нэгдүгээр зүйлд “Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны зардлыг улсын төсөвт бие даан тусгана” гэсний зэрэгцээ нөөц хөрөнгийг энэхүү зардалд багтаасан байхаар мөн хуульд заасан байна. Энэхүү төсөв боловсруулах, зардал, нөөц хөрөнгийн асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт шүүгчдийн зөвлөлөөр шийдвэрлэхээр заажээ.

Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдал нь бие даасан төсөвтэй байх, зохион байгуулалт, материал-техникийн асуудлаа өөрөө бие даасан шийдвэрлэхэд оршиж байна. Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн тавдугаар зүйлд Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх чөлөө, бие даасан байдал нь хуульд заасан санхүү, материал-техник, зохион байгуулалтын баталгаагаар хангагдана. Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн хуулийн хяналтын чиг үүргээ бие даан, зохих байдлаар хэрэгжүүлэхэд улсын төсвөөс санхүүжнэ. Үндсэн хуулийн шүүх нь зардлын тооцооллоо өөрөө батлах бөгөөд хуваарилагдсан эх үүсвэрийг бие даан зарцуулна. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүх нь мэдээллийн болон зохион байгуулалтын ханган нийлүүлэлтийг чөлөөтэй, бие дааж хэрэгжүүлнэ гэж тусгажээ. Латви улсад Үндсэн хуулийн шүүх нь зардлын тооцооллыг өөрөө батлах бүрэн эрх олгогдсон нь онцлог байна.³¹

Үүнээс харахад бусад орнууд Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдлыг цэцийн тухай хуулиараа тодорхой тусгасан байна. Манай улсын хувьд эдийн засаг, нийгмийн байдлыг нь тусгайлан цэцийн тухай хуулийн төслийн 21 дүгээр зүйлд тусгажээ. Уг зохицуулалтаас үзвэл

Ингэхдээ цэц бие даасан төсөвтэй байх бөгөөд төсөв нь үйл ажиллагаа явуулахад хангалттай хүрэлцэхүйц байх, цэцийн үйл ажиллагааны төсвийг өмнөх жилийнхээс бууруулахыг хориглох эрх зүйн зохицуулалт нь цэцийн тухай хуулийн зорилгод нийцсэн. Харин Цэцийн тухай хуулийн төслийн 21.2-д Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалин хөлсний хэмжээг Цэцийн даргын санал болгосноор заасан. Уг хуулийн төслөөр цэцийн зөвлөгөөнийг эрх зүйн орчныг шинээр бий болгосон. Иймд цэцийн дарга бус цэцийн зөвлөгөөн Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалин хөлсний хэмжээг Улсын Их Хуралд санал болгох нь зүйтэй.

3.2. “Практикт хэрэгжих боломж” шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал

“Практикт хэрэгжих боломж” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд тухайн хууль тогтоомжийн төслийн зохицуулалт нь тодорхой тохиолдолд үйлчлэх, бодит байдал дээр хэрэгжих эсэхийг үнэлнэ. Энэхүү хүрээнд хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл, хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл, хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл, хуулийн төслийн 7 дугаар зүйл, хуулийн төслийн 12 дугаар зүйл, хуулийн төслийн 17 дугаар зүйлд заасан зохицуулалтад баримтын судалгааны аргад тулгуурлан дүн шинжилгээ хийлээ.

---

³¹ Н.Номинчимэг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа. 2019 он 57 дах тал.

3.2.1. Маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэх дүгнэлт гаргаж, дахин хянаж үзэж эцсийн шийдвэр гаргах үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх тухайд /хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй цэцийн тухай хуульд цэц үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх эрх зүйн хэм хэмжээ байхгүй.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	3.2.5.үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх.

Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн төслийн 3 дугаар зүйлд Үндсэн хуулийн цэц, түүний бүрэн эрхийг заасан. Тодруулбал, тус хуулийн төслийн 3 дугаар зүйлийн 3.2.5-д “Үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх”-ээр тусгажээ. Үндсэн хуулийн цэц Үндсэн хуулийн биелэлтэд хууль-шүүхийн дээд хяналт тавьж, түүнийг зөрчсөн тухай маргааныг хянаад хууль хэрэглэж эцэслэн шийдвэр гаргадаг Үндсэн хуульд заасан мэргэжлийн бүрэлдэхүүнтэй шүүх юм.³² Өөрөөр хэлбэл, Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд дээд хяналт тавих бөгөөд төлөөлөн удирдах болон хүний эрхийг хамгаалах тогтолцооны хэлбэр юм.³³ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 64 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн.” хэмээн заасан байдаг. Үндсэн хуулийн дээрх зохицуулалт нь Цэцийн чиг үүргийг “Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих” гэж тогтоож уг чиг үүргийг хэрэгжүүлэхдээ 1/ дүгнэлт гаргах, 2/ маргааныг магадлан шийдвэрлэх гэсэн хоёр арга замаар хэрэгжүүлнэ гэдгийг тодорхойлсон.³⁴ Энэхүү Үндсэн хуулийн хяналт нь хууль тогтоомж, гүйцэтгэх засаглалын үйл ажиллагаа Үндсэн хуульд нийцэж буй эсэхийг хянах зорилготой.³⁵

Үндсэн хуулийн хяналтын хувьд:

Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт нь хууль тогтоомж, гүйцэтгэх засаглалын үйл ажиллагаа нь Үндсэн хуульд нийцэж буй талаар хянахыг зорьдог. Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтыг хийсвэр хяналт, тодорхой хяналт гэх мэтээр ангилдаг.

Хийсвэр хяналт: Амьдралын тодорхой нэг зөрчил буюу маргаанаас ангид байдлаар эрх бүхий субъектүүдийн хүсэлтээр хэрэгждэг хэм хэмжээний хяналтын хэлбэр. Энэ нь байнга хэрэгждэг бөгөөд Үндсэн хуулийн төрөлжсөн байгууллагад эрх бүхий субъектээс хүсэлт ирүүлснээр үүсдэг тул ямар нэг тодорхой хэрэг, маргаан эсхүл үндэслэлийг шаарддаггүй³⁶

Тодорхой хяналт: Ердийн болон дагнасан шүүхээс өөрийн харьяаллын хэрэг, маргааныг шийдвэрлэх явцад хэрэглэж буй хуулиа үндсэн хууль зөрчиж байна гэж үзвэл Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах хэм хэмжээний хяналтын хэлбэр. Өөрөөр хэлбэл зөвхөн

³² Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, Улаанбаатар, 2008, 400 дахь тал.

³³ 성낙인, 헌법학, 법문사, 2021, 767 면.

³⁴ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар, Адмон принт, 2022, 955 дахь тал.

³⁵ Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй: Төрийн байгуулал, зарчим, үзэл баримтлал, МУИС пресс, 2016, 138 дахь тал.

³⁶ Ч.Энхбаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, 2007, 280 дахь тал.

эрх зүйн тодорхой хэрэг маргааныг шийдвэрлэх үед хэрэгждэг. Энэ загвар нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд шүүхээс хяналт тавьдаг тогтолцоотой оронд байдаг³⁷

Урьдчилсан хяналт: Эрх зүйн актыг хүчин төгөлдөр болохоос нь өмнө хянах хэм хэмжээний хяналтын хэлбэр юм.

Негатив хяналт: Тодорхой асуудлаар хууль гаргахаар Үндсэн хуульд заасан атал хууль тогтоогчоос тэрхүү үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хэрэгждэг хэм хэмжээний хяналтын хэлбэр юм³⁸. Хэм хэмжээний тодорхой хяналтын хувьд хэрэг, маргааныг шийдвэрлэх явцад Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлдэг тул хүний субьектив эрхийг буюу үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэдэг байна.

Цэц субьектив үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхгүй. Цэц хийсвэр хяналтыг хэрэгжүүлдэг тул иргэн Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхээ сэргээлгэхээр Цэцэд өргөдөл гаргах боломжгүй юм. Өөрөөр хэлбэл, иргэн Цэцэд өөрт шууд хамааралгүй асуудлаар, тухайлбал аль нэг эрх зүйн акт Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсхүл хуульд заасан хэн нэг албан тушаалтан Үндсэн хууль зөрчиж байгаа эсэх асуудлаар хандах боломжтой бөгөөд иргэн Үндсэн хуульд заасан цөөн тооны объектоор Цэцэд хандах эрхтэй байдаг.³⁹ Иймээс Цэц үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийн талаарх өргөдлийг хүлээн авч шийдвэрлэх чиг үүрэг, бүрэн эрхгүй байх тул хүний эрхийн гол зөрчил шийдвэрлэгдэхгүй байна.⁴⁰ Цэц нь 1992-2020 оны хооронд 296 маргааныг хянан шийдвэрлэсний дотор дийлэнх хувьд нь Үндсэн хуулийн зөрчлийг тогтоосон, мөн тэдгээрийн дийлэнх нь үндсэн эрх, эрх чөлөө, төрийн үйл ажиллагаатай холбоотой шийдвэрийг гаргасан байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн гол чиг үүрэг бол Үндсэн хуулийг, ялангуяа үндсэн эрхийг хамгаалах байдаг. Гэвч Цэцээс тухайн чиг үүргийг хангалттай хэрэгжүүлж чадахгүй байгаа шалтгаан нь үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийн талаарх Цэц хянан шийдвэрлэх эрх зүйн орчин бүрдээгүй, Цэцээс ихэнх шийдвэртээ хангалттай сайн үндэслэгээ хийж Үндсэн хуулийг тайлбарладаггүй, Цэцийн хараат бус, бие даасан байдал хангагдаагүйтэй холбоотой талаар эрдэмтэд дурдсан байдаг.

Монгол Улсад үүсэж буй хүний эрхийн зөрчил нь хийсвэр байдлаар бус, харин шүүх, төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэр, үйл ажиллагааны явцад гарах нь нийтлэг байна. Тухайлбал, Шүүхээс хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх явцдаа Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын фактын нэмэлт II протоколыг хэрэглэлгүйгээр цаазаар авах ял оногдуулж хүний амьд явах эрх зөрчигдсөн; эрүү шүүлтийн хохирогч болж өөрт учирсан эдийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зөрчигдсөн; Эрүүгийн хуульд үзэн ядалтаас үүссэн гэмт хэргийг хуульчлаагүйн улмаас энэ гэмт хэргийн хохирогч болж тэгш эрх нь зөрчигдсөн; Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал (цаашид ИТХ гэх)-ын тогтоолоор шударга нөхөх олговоргүйгээр хувийн өмчийг дайчлан авсан; Засаг даргын захирамж болон шүүхийн шийдвэрээр хүний үндсэн эрх болох үг хэлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх зөрчигдсөн тохиолдолд Цэцэд хандах боломжгүй байна. Цэцээс УДШ-ийн болон ИТХ-ийн шийдвэр нь хүний эрх зөрчигдсөн гэдгийг тогтоосон боловч, хүчингүй болгохоос татгалзаж байсан бөгөөд ийм төрлийн

³⁷ Мөн тэнд,

³⁸ ХЗДХЯ, Дэлхийн банкны “Хууль зүйн салбарын үйлчилгээг сайжруулах төсөл”, “Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй” оюутны гарын авлага, (УБ, 2011), 11-12 дахь тал.

³⁹ Ц.Сарантуяа, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн харьцуулалт” Эрдэм шинжилгээний нийтлэл, <https://legaldata.mn/buteel/pdf?id=775>

⁴⁰ О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021, 479 дэх тал.

маргааныг хүлээн авдаггүй.⁴¹ Иймээс иргэний өргөдөл, мэдээллийг илүү өргөн хүрээтэй тодорхойлох шаардлагатай байна.

Гадны зарим орны туршлагыг харвал, хууль тогтоох болон гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч этгээдийн үйлдэл, эс үйлдлээр зөрчигдсөн эрх, шүүхийн шийдвэрээр үндсэн эрх сэргээгдээгүй тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл гарган шийдвэрлүүлэх эрхтэй байдаг. Энэ жишгийг нутагшуулбал, Цэц иргэний өргөдлөөр үүсгэсэн үндсэн эрхийн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх боломжтой болох бөгөөд тухайн шийдвэрийг УИХ батламжлах шаардлагагүй болно.

Цэц иргэний үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхдээ дараах зарчмыг баримталдаг.⁴² Үүнд:

Нэг. ҮХЦтХ болон Цэцийн практикт тогтсон. Цэцээс хууль тогтоомж болон бусад холбогдох шийдвэрт абстракт хяналт хэрэгжүүлдэг боловч, ердийн шүүхийн шийдвэрт Үндсэн хууль зөрчигдсөн эсэх асуудлыг шийдвэрлэдэггүй. Мөн, төрийн өндөр албан тушаалтны үйлдэл, эс үйлдэхүй Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг хянадаг. Зөвхөн эрх бүхий этгээд төдийгүй иргэн цэцийн харьяаллын аль ч асуудлаар мэдээлэл гаргах эрхтэй (*actio popularis*). Хууль тогтоомж болон ҮХЦтХ-д заасан бусад шийдвэрээр үндсэн эрхээ зөрчигдсөн гэж үзвэл иргэн Цэцэд өргөдөл гаргах боломжтой. Гэвч, иргэн шүүхийн шийдвэрээр үндсэн эрх нь зөрчигдсөн эсхүл хамгаалагдаж чадаагүй гэж үзвэл энэ асуудлаар Цэцэд хандах боломжгүй. Тодорхой тохиолдолд зөрчигдсөн үндсэн эрхийн маргааныг Цэц харьяалан шийдвэрлэхгүй байгаа нь Монгол Улс дахь хүний эрхийн хамгаалалт сул буйн шалтгаан болж байна.

Хоёр. Үзэл баримтлалын хувьд иргэний өргөдөл нь Европын Үндсэн хуулийн шүүхэд байдаг Үндсэн хуулийн гомдолтой адилхан агуулгаар хэрэгжих нь зохимжтой. Энэ үзэл баримтлал бол нэг дэх үзэл баримтлалтай өрсөлдөхүйц төдийгүй Цэцийн үндсэн эрхийг хамгаалах чиг үүргийг хэрэгжүүлэх, Үндсэн хуулийн нэр томьёо, логикт илүү тохирох, Үндсэн хуулийг боловсруулж баталсан түүхээр дэмжигдэж болохуйц, олон улсын сайн туршлагад нийцнэ. Иргэний өргөдлийг Үндсэн хуулийн гомдлоор тодорхойлж, түүнд хүсэлттэй адилхан дүгнэлт гаргах, уг дүгнэлтийг УИХ-аар дахин хянуулах хоёр шатлалтай процедураар шийдвэрлэж болохгүй. Өөрөөр хэлбэл, Цэц өргөдлөөр үүсгэсэн маргааныг нэг удаа эцэслэн шийдвэрлэж, уг шийдвэрээ УИХ-аар явуулахгүй байхаар хуульчлах нь оновчтой хэмээн үзсэн. Мөн иргэний мэдээлэл гэдгийг үндсэн хуулийн маргааныг үүсгэх үндэслэл гэж үзэхгүй харин *amicus curiae* гэсэн агуулгаар ойлгож, нэгэнт үүсгэсэн маргааныг зөв шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой үндэслэл, судалгааг маргааны тал биш иргэнээс авах суваг болгох нь илүү зохистой. Иргэний өргөдөл, мэдээллийн талаар хоёр дахь үзэл баримтлалын дагуу Цэцийн тухай хууль тогтоомжийг шинэчилбэл Монгол Улс дахь үндсэн эрхийн зөрчил Үндсэн хуулийн болон олон улсын стандартын дагуу шийдвэрлэгдэх боломжтой болно.⁴³

⁴¹ Мөн тэнд

⁴² О. Мөнхсайхан, "Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхой боломж", "Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй" эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015, 68-80 дахь талыг товчлон оруулав.

⁴³ О. Мөнхсайхан, "Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхой боломж", "Монгол Улсын хууль зүйн шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй" эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015, 64-81 дэх тал

Иймд Үндсэн хуульд зааснаар Цэцэд иргэний үндсэн эрхийн тодорхой зөрчлийг хүлээн авч шийдвэрлэх боломжийг нээж, Цэцийн Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих бүрэн эрхийг баталгаажуулан, иргэн субъектив үндсэн эрхээ хамгаалуулах Үндсэн хуулийн механизмыг бий болгох шаардлагатай байна.

Цэц нь иргэний үндсэн эрхийн зөрчилтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэснээр Үндсэн хуульт ёс, хүний эрхийг дээдлэх зарчмыг хангах юм. Түүнчлэн хүний субъектив үндсэн эрхийг Цэц хамгаалах явдал нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа болно. Энэ нь үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтад харьяалагдах субъектийн үйл ажиллагаанд Үндсэн хуулийн заалт нэг бүрийг хэрэгжүүлэхийг шаардах, зөрчил гаргасан тохиолдолд арилгуулах чиг үүрэг гүйцэтгэх явдал юм.⁴⁴ Тодруулбал, Цэцээс Үндсэн хуульд заасан үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэх нь Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд дээд хяналт тавих улмаар хүний эрхийг хамгаалах хэрэгсэл болно. Зарчмын хувьд иргэний өргөдөл, мэдээлэл нь Үндсэн хуульд заасан субъектив үндсэн эрх хэрэгжих баталгаа байх ёстой.

Гадны зарим орны жишээг харвал, Иргэн нь үндсэн эрхээ нийтийн эрх зүйн аливаа субъектийн үйлдэл, эс үйлдэхүйгээр зөрчигдсөн гэж үзвэл Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрхтэй байдаг. Гэхдээ иргэн, хуулийн этгээд нь Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахын өмнө тухайн маргааныг хуульд заасан бусад бүх шүүхийн шат дамжлагаар шийдвэрлүүлэх арга хэмжээг урьдчилан авсны дараа Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах боломжтой болдог. Үндсэн эрх нь иргэн өөрт нь хамааралтай байдлаар зөрчигдсөн тохиолдолд л тухайн иргэн Үндсэн хуулийн шүүхэд ханддаг нийтлэг зарчим үйлчилдэг.⁴⁵

Өөрөөр хэлбэл, иргэн Цэцэд зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр шууд хандах боломжийг олгохдоо Цэцийн ачаалал, хэрэг маргаан шийдвэрлэлтийн чанарын асуудлыг анхаарах нь зүйтэй бөгөөд өргөдөл, мэдээлэл гаргах тодорхой “босго”-г тогтоох ёстой. Дээрх үндэслэлд тулгуурлан тандан судалгааны энэхүү хэсэгт “Цэцээс иргэний үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхийг Үндсэн хуулиар баталгаажуулах” зохицуулалт оруулах хувилбарыг санал болгож байна. Ингэхдээ, Цэцийн ачаалал, ердийн шүүхийн хяналтын давхардлаас урьдчилан сэргийлэх үүднээс Цэцэд хандахын өмнө гурван шатны шүүхийн урьдчилсан хяналтыг хэрэгжүүлсэн байх шаардлагыг тавьж болно.⁴⁶

3.2.2. Цэцийн гишүүнд тавих болзол шаардлагын тухайд /хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	4.1.Цэцийн гишүүн хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, эрүүгийн ял шийтгэлгүй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэн байх ба Цэцийн гишүүд эрх тэгш байна.

⁴⁴ Ч.Энхбаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, (УБ, 2007), 287 дахь тал.

⁴⁵ Ц.Сарантуяа, “Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй” Хоёр дахь хэвлэл, 2021, 119 дэх тал

⁴⁶ ХЗҮХ, Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа, 2023, 9-10 дахь тал.

Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	5.1.1 эрх зүйч мэргэжилтэй, 5.1.2 Цэцийн гишүүнээр ажиллах мэдлэг, чадвар, ёс зүйтэй. 5.2.Дараах иргэнийг Цэцийн гишүүнээр томилохыг хориглоно: 5.2.1.төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн; 5.2.2.сүүлийн дөрвөн жилийн хугацаанд улс төрийн болон улс төрийн намын удирдах албан тушаал эрхэлсэн; 5.2.3.албан тушаалаас огцруулах сахилгын шийтгэл хүлээсэн; 5.2.4.сахилгын зөрчил гаргасны улмаас хуульчийн мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл эсхүл өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрхийг нь хүчингүй болгосон;

Цэцийн тухай хуулийн төслийн 5 дугаар зүйлд Цэцийн гишүүнд тавих болзол, шаардлагыг заасан. Тодруулбал тус хуулийн төслийн 5 дугаар зүйлийн 5.1.1-д “эрх зүйч мэргэжилтэй” байхаар тусгасан.

Цэцийн тухай хуулийн дөрөвдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Цэцийн гишүүн хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэжилтэй, эрүүгийн ял шийтгэлгүй, Монгол Улсын дэчин нас хүрсэн иргэн байх ба Цэцийн гишүүд эрх тэгш байна." гэж заасан. Практикт хамгийн төөрөгдөл үүсгэж буй зохицуулалт болох цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагыг хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэжилтэй гэх ойлголтыг зөвхөн хуульч эсхүл зөвхөн улс төрч нь цэцийн гишүүнд нэр дэвших боломжтой мэтээр ойлгож байсан. Энэхүү өөрчлөлтийн төслөөр олон эргэлзээг дагуулж байсныг эцэслэн, төөрөгдөл үүсэхээс сэргийлсэн эрх зүйч мэргэжилтэй гэж тодотгосон зохицуулалт оруулсан байна. Мөн цаашдаа цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагын мэргэжлийн талаарх ойлголтын талаар илүү нарийвчлан авч үзэх болно.

Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн эрх зүйч мэргэжилтэй байх тухайд

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэц бол Монгол Улсын төрийн түүхэнд урьд нь байгаагүй 1992 оны Үндсэн хуулиар байгуулагдсан шүүх засаглалын эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх хүрээнд ажиллах үүрэгтэйгээр төрийн тогтолцоонд буй болсон цоо шинэ байгууллага юм. Үндсэн хуулийн цэцийг шүүх мөн, биш гэх маргаан нийгэмд хөнддөг. Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааны шалгуурыг авч үзвэл:

Үндсэн хуулийн цэц нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд хууль-шүүхийн дээд хяналт тавьдаг; энэ үүргээ байцаан шийтгэх ажиллагааны зарчим, журам, арга явцаар хэрэгжүүлдэг; Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг хянаад хууль хэрэглэж эцэслэн шийдвэр гаргадаг; шийдвэр гармагц Үндсэн хуулийн ёсоор хүчин төгөлдөр болдог; түүнийг холбодог байгууллага, албан тушаалтан хэн боловч заавал биелүүлнэ; ҮХЦ, түүний гишүүн нь гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах, аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байх Үндсэн хуулийн зарчим баримтална. Эдгээр шалгуур нь ҮХЦ-ийг шүүх мөнхийг нотолдог. Үүнээс харахад Үндсэн хуулийн цэц нь шүүх мөн бол Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь шүүгчийн хэмжээнд байх ёстой.

Үндсэн хууль тогтоогчид Цэцэд хэн нэр дэвшиж болох вэ гэдэг дээр өргөн болон явцуу хоёр янзын үзэл баримтлалыг барьж байсан. Өргөн үзэл баримтлалын дагуу хуульч, улс төрч, дипломат, улс төр судлаач, эдийн засагч зэрэг өөр өөр мэргэжлийн хүмүүс Цэцэд нэр дэвших боломжтой гэж үзэж байсан. Үндсэн хуулийн маргаан бол эрүүгийн хууль зөрчсөнтэй адилхан маргаан биш, "... Үндсэн хууль гэдэг маань нийгмийн бүх амьдралыг хамарсан өргөн хүрээний асуудал шийддэг учраас хуульчаас гадна улс

төрч, эдийн засагч байх шаардлага гарч болно." гэж үзсэн. Үндсэн хууль тогтоогчдын зарим нь энэхүү өргөн үзэл баримтлалыг няцааж, зөвхөн хуульчид Цэцэд нэр дэвших эрхтэй байх ёстой гэсэн явцуу үзэл баримтлалыг дэмжиж удаан хэлэлцсэний эцэст Цэцийн гишүүд нэр дэвшигчид тавигдах шаардлагын талаар ерөнхий заалтыг Үндсэн хуульд оруулсан. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 65 дугаар зүйлийн 2-т "Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэнийг томилно." гэж заасан байдаг ба энэхүү заалт дах хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй гэх ойлголтыг практикт аль нь ч байж болох мэтээр ойлгох төөрөгдөл бий болсон. Уг төөрөгдлийн талаарх зарим эрдэмтдийн үзэж буйгаар:

Тэгэхлээр, "Хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй,...." гэдэг нь "хууль зүй, улс төр" гэсэн хоёр ойлголтын хооронд таслал байгаа тул "эрх зүйч" эсвэл "улс төр судлаач" байж болох нь гэж ойлгож болохгүй. Үндсэн хуулийн шүүх нь Морис Дювержийн шуудхан хэлснээр бүрэлдэхүүнийг томилох ажиллагаа нь улс төрийн дээд институтын оролцоо, зөвшилцлийг агуулдаг, улс төрийн арга хэрэгслийг ашиглан томилдог, шийдвэр нь Үндсэн хуулийн мөн чанараас хамаарч улс төрийн шинжийг зүй ёсоор агуулдаг, улс төрийн үр дагавар үүсгэдэг нь нууц биш учраас Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн нь шийдвэрийнхээ улс төрийн үр дагаврыг мэдрэх, мэдэх шаардлага зүй ёсоор тулгарна. Үүнээс хамаарч эрх зүйч мэргэжлийн тодорхой чиглэлээр мэргэших байх, ялангуяа Үндсэн хуулийн эрх зүйн маргаан шийдвэрлэх учраас хууль зүй, улс төрийн хосолмол судлагдахуунтай Үндсэн хуулийн эрх зүйгээр академик болон академик бус хүрээнд мэдлэг, чадвар, туршлага, дадал дүйгээ нарийсган, гүнзгийрүүлж, ердийн төвшнөөс дээгүүр, бүрнээ бэлтгэгдсэн байх шаардлага зүй ёсоор тавигдана.

Шүүгч хүн улс төрийн албан тушаалтан биш, шүүх нь улс төрийн хүчнүүдийн төлөөллийн нэгж буюу улс төрийн харилцааг тэнцүүлэх зориулалтаар баримтлан хуулийн ноёрхлыг тогтоож үндсэн эрхийг хамгаалах зориулалттай байгууллага байдаг. Ийм ч учраас шүүгч хүн, энэ тохиолдолд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн хүн мэргэжлийн арвин туршлагатай хуульч хүн байх ёстой юм.

Цэцийн гишүүний үндсэн мэргэжил нь хуульч байх учиртай. Гэхдээ зөвхөн хуульч гэдэг мэргэжлээс гадна улс төрийн талаар зохих боловсрол, дадлага давхар эзэмшсэн байх шаардлагатай.

Ардчилсан улсууд дахь Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүд нь шүүгчид тавигдах шаардлагыг хангасан байх ёстой гэсэн нийтлэг чиг хандлага бий. Жишээлбэл, ХБНГУ-ын Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавих шаардлагын талаар 1949 оны Үндсэн хуульд заагдаагүй боловч 1951 оны Германы Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд үндсэн хуулийн шүүгч ердийн шүүгчийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд тавигдах шаардлагыг хангасан байх талаар тусгасан. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч хууль зүйн мэргэжилтэй байх шаардлагыг Үндсэн хуульд эсхүл Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд зааж өгч болдог. Тиймээс Монгол Улсын хувьд "улс төр, хууль зүйн өндөр мэргэшилтэй" гэдгийг хуульч эсхүл ядаж эрх зүйч байна, энэ мэргэжлээрээ тодорхой хугацаанд ажилласан туршлагатай байна гэдгийг Цэцийн тухай хуульд тусгаж байна.

Монгол Улсад хуульч биш төдийгүй эрх зүйч биш хүмүүс Цэцийн гишүүнээр томилогдож ирсэн. Цэцийн хууль тогтоогчдоос бүрдсэн УБХ 1992 оны 5 сарын 8-ний Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн цэцийн тухай хуулийг батлахдаа Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийн талаар өргөн үзэл баримтлалыг баримталсан. Цэцийн тухай хууль Үндсэн

хуулийн 65-р зүйлийн 2-т заасан "хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй" гэдэг шаардлагыг задалж тодорхойлоогүйгээс уг хууль үйлчилж эхэлснээс хойш Цэцийн гишүүн нь хуульч төдийгүй бусад мэргэжлийн хүн байхыг зөвшөөрч ирсэн бөгөөд мэргэшсэн битгий хэл мэргэжлийн байх шаардлага тавьдаггүй практик тогтсон. Зохигчийн тоолсноор 1992 оноос хойш Цэцэд 30 гишүүн томилогдсоноос дөрөв нь хуульч биш, эрх зүйч ч биш байжээ. Цэцийн гишүүдийн дийлэнх нэг хүрэхгүй олон эрх зүйч мэргэжилтэй байж ирсэн боловч гуравны нэг хүрэхгүй нь эрх зүйч мэргэжилгүй улс төрчид томилогдож ирсэн.⁴⁷ Энэхүү байдлыг нэг мөр шийдвэрлэх эрх зүйн зохицуулалтыг хуулийн төслийн 5 дугаар зүйлд тусгасан бөгөөд практик зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

3.2.3. Цэцийн гишүүнийг зөвхөн нэг удаа томилох тухайд /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	3.1. Цэцийн есөн гишүүний гурвыг Улсын Их Хурал, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор Улсын Их Хурал нэр дэвшигчийн сонсгол хийж зургаан жилийн хугацаагаар томилно.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	6.1. Цэцийн гишүүнээр зөвхөн нэг удаа дахин томилж болно.

Хуулийн төслийг батлан хэрэгжүүлснээр буюу цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг хязгаарлах нь гишүүний бие даасан, хараат бус байдлыг хангах, Үндсэн хуулийн дээд хяналтыг баталгаажуулах зорилготой. Хуулийн төслийн үзэл баримтлалд дурдсанаар тухайн хуулийн төслийн шинэчлэн найруулах үндэслэл нь цэцийн гишүүнээр дахин томилоход ямар нэгэн хязгаарлалт байхгүйгээс үүдэн олон удаа томилогдон цэцийн гишүүний албан үүргийг улиран гүйцэтгэж тэдний хараат бус байдал алдагдаж буйтай холбоотой бөгөөд уг нөхцөл байдлыг арилгахын тулд цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацааг 6 жил хэвээр үлдээж нэгээс илүү удаа дахин томилохыг хориглох заалтыг Үндсэн хуульд оруулж байгаа. Ингэснээр цэцийн гишүүнээр хэт удаан ажиллахыг хязгаарлах, цэцийн гишүүний хараат бус байдал, хариуцлагыг дээшлүүлэх, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг нэгээс илүү удаа дахин томилохыг хориглодог эрх зүйт төртэй улсуудын сайн туршлагыг өөрийн улсын Үндсэн хуульд нэвтрүүлэх ач холбогдолтой гэжээ.

Үндсэн хуулийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт "Үндсэн хуулийн цэц есөн гишүүнээс бүрдэнэ. Тэдгээрийн гурвыг Улсын Их Хурал, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор Улсын Их Хурал зургаан жилийн хугацаагаар томилно." гэж заасан. Тодруулбал, цэцийн гишүүний тоо, тэдгээрийг томилуулахаар санал болгох эрх бүхий этгээд, байгууллагыг тодорхойлохын сацуу бүрэн эрхийн хугацааг Үндсэн хуульд тусгажээ. Цэцийн гишүүний томилгоог хууль тогтоох байгууллагын дураар шийдвэрлэхээс урьдчилан хамгаалсан, хоёр. Гишүүний бүрэн эрхийн хугацааг хуульчилснаар цэцийн гишүүн дахин томилогдохгүй бөгөөд ганц удаа цэцийн гишүүний албан үүргийг гүйцэх хязгаарыг тогтоосон⁴⁸ гэж тайлбарладаг эрдэмтэд байдаг ч ихэнх тохиолдолд дээрх Үндсэн хуулийн заалт нь "улилуулан

⁴⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь О. Мөнхсайхан 4-9 дэх тал

⁴⁸ Н.Лүндэндорж, "Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар", УБ, 2022, 970 дахь тал.

томилох"-ийг хориглосон заалт биш цэцийн гишүүний бүрэн эрхт хугацааг 6 жил байхаар тодорхойлсон заалт гэж ойлгодог. Энэ нь Үндсэн хуульд заасныг органик хуулиар тусгайлан заах шалтгаан хэмээн үзэх боломжтой байж болно.

Цэцийн гишүүнээр нэгээс илүү удаа дахин томилохыг хориглосноор гишүүний хараат бус байдал дээшлэх эсэх тухайд

Үндсэн хуулийн хяналт сайн хөгжсөн гадаадын зарим орны жишээг харвал, ихэнхдээ шүүгчийг дахин томилохыг хязгаарласан байдаг. Учир нь цэцийн гишүүн дахин томилогдохын тулд өөрийг нь нэр дэвшүүлсэн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны ашиг сонирхлын дагуу шийдвэр гаргах магадлалтай тул "дахин томилогдох" талаар хязгаарлалт тавьж гишүүний бие даасан, хараат бус байдлыг хангадаг. Тодруулбал, дахин томилогдох боломжийг хуулиар олгох явдал нь шүүгчийн хараат бус байдалд харшилна.⁴⁹

1992 оны Үндсэн хуулийг боловсруулах явцад цэцийн гишүүнийг улируулан томилохыг хориглох заалт оруулах талаар гадны эрдэмтдийн дүгнэлт гарч байсан боловч дахин томилох асуудлыг илэрхий хориглосон заалт ороогүй учир өдийг хүртэл дахин томилогдсоор иржээ. 1992-2021 оны хооронд цэцийн гишүүнээр нийт 37 хүн томилогдон ажиллаж байснаас дөрвөн удаа улиран ажилласан 1 гишүүн, гурван удаа ажилласан 1 гишүүн, хоёр удаа улиран ажилласан 4 гишүүн байна.

Хүн ам цөөтэй Монгол Улсын хувьд ҮХЦ-ийн гишүүний бүрэн эрхт хугацааг 6 жилээр тогтоон нэг удаа томилох тохиолдолд шалгуур хангасан хүний нөөцийн хомсдол үүсэх эрсдэлтэй. Тиймээс ҮХЦ-ийн гишүүнийг нэг удаа улируулан томилохыг зөвшөөрч бүрэн эрхийн хугацааг 12 жил байхаар зохицуулбал хүний нөөцийн хомсдолоос сэргийлэхийн зэрэгцээ цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг баталгаажуулах боломжтой⁵⁰ хэмээн судлаачид санал нийлдэг.

Цэцийн гишүүнээр нэгээс илүү удаа дахин томилохыг хориглосноор гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх зорилгын тухайд

Төслөөр цэцийн гишүүний дахин томилогдох боломжийг бүрмөсөн хязгаарлаагүй. Зөвхөн 1 удаа дахин томилогдох боломжтойгоор зохицуулсан. Энэ нь цэцийн гишүүнд дахин 6 жил ажиллах боломжийг олгохын зэрэгцээ эхний бүрэн эрхийн хугацаан дахь үйл ажиллагааг үнэлүүлэх шаардлагыг бий болгож үүгээрээ хариуцлагыг дээшлүүлэх зорилгыг хангаж буй юм. Гэвч нөгөө талаар энэхүү зохицуулалт нь цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх гэхээсээ илүүтэй хараат бус байдлыг дээшлүүлэхэд ач холбогдолтой зохицуулалт байж болох юм.

Түүнчлэн уг өөрчлөлт нь тухайн зорилгынхоо эсрэг үр дүнг үзүүлэх эрсдэлтэй хэмээн үзэж буй судлаачид бас байна. "...Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний хариуцлагатай өндөр албан тушаалыг нэг, хоёр удаагийн "түр зуурын олдошгүй" боломж мэт болгож, хувийн ашиг сонирхлын үүднээс ашиглах "хоноцын" сэтгэхүйг Үндсэн хуулиар хөхиүлэн өөгшүүлж болохгүй бөгөөд харин Цэцийн гишүүнийг Монгол Улсын Үндсэн хуулиа хамгаалахын төлөө шударгаар, тууштай, нэр төртэй хүчин зүтгэж, улам бүр мэдлэг, туршлага хуримтлуулан тогтвор суурьшилтай мэргэшин ажиллуулахыг

⁴⁹ Ц.Сарантуяа, "Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй" хоёр дахь хэвлэлт, УБ, 2021, 73-74 дэх тал

⁵⁰ О.Мөнхсайхан, "Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай

байдлыг хангах нь", Эрх зүй сэтгүүл цуврал 36, УБ, 2016, 12-16 дахь тал.

тэргүүн зэрэгт тавихыг эрхэмлэх нь эх орон, ард түмний язгуур эрх ашигт илүү нийцтэй байх болов уу...⁵¹ гэжээ. Иймд цэцийн гишүүнээр нэгээс илүү удаа дахин томилохыг хориглох өөрчлөлт нь “Зорилгод хүрэх байдал” шалгуурыг хангасан гэж үзлээ.

3.2.4. Цэцийн даргын бүрэн эрх, Цэцийн тамгын газар, Тамгын газрын даргын бүрэн эрх сайжруулалт, Цэцийн чадавхыг сайжруулах тухайд /хуулийн төслийн 11, 12 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	6 дугаар зүйл. Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээ
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	11 дүгээр зүйл. Цэцийн дарга, түүний бүрэн эрх 12 дугаар зүйл. Цэцийн тамгын газар

Цэцийн дарга, түүний бүрэн эрхийн тухайд

Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй цэцийн тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээг “Цэцээс үйл ажиллагаагаа явуулах нөхцөлийг хангах, гишүүдийн төлөөлөлтийн байдлыг тэнцүүлэн Цэцийн хуралдааны бүрэлдэхүүнийг томилох, гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилж, гүйцэтгэлийн хяналт тавих, Цэцийг төлөөлөн бусад байгууллага, албан тушаалтантай харилцах” хэмээн хуульчилсан.⁵²

Дээрх хуулийн заалтаас үзвэл цэцийн даргын эрх хэмжээ дараах 5 агуулгаар авч үзэж байна. Үүнд;

- 1) цэцээс үйл ажиллагаагаа явуулах нөхцөлийг хангах;
- 2) гишүүдийн төлөөлөлтийн байдлыг тэнцүүлэн Цэцийн хуралдааны бүрэлдэхүүнийг томилох;
- 3) гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилах;
- 4) гүйцэтгэлийн хяналт тавих;
- 5) цэцийг төлөөлөн бусад байгууллага, албан тушаалтантай харилцах зэрэг болно. Эдгээр эрх хэмжээ нь цэцийн үйл ажиллагаанд цэцийн даргын нөлөөллийг бий болгосон хэмээн судлаачид шүүмжлэлтэй ханддаг.

Харин хуулийн төслийн хүрээнд цэцийн даргын бүрэн эрхийг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд;

- 1) цэцийг дотоод, гадаадад төлөөлөх;
- 2) зөвлөгөөнийг хуралдуулах, даргалах;
- 3) төрийн бусад байгууллагатай харилцахдаа Цэцийн бие даасан байдлыг хамгаалах, хангах;
- 4) цэцийн төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх;
- 5) цэцийн тамгын газарт эрх хэмжээнийхээ хүрээнд чиглэл өгөх, хяналт тавих;
- 6) хуульд заасан бусад байхаар тусгажээ.

⁵¹ С.Нарангэрэл, “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн талаарх Академич С.Нарангэрэлийн бичмэл санал”, 2023, Холбоос:<https://ip.ac.mn/c/1013593?Content=370727>

⁵² Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, 1992, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=365>

Хуулийн төслийн цэцийн даргын эрхийн талаар тусгасан 11 дүгээр зүйлээс үзвэл цэцийн даргын бүрэн эрхийг багасгасан болох нь харагдаж байна. Тодруулбал, хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулиар цэцийн дарга нь гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилах, албан тушаалтан байдлаас үл хамаарах гүйцэтгэлийн хяналт тавих, гишүүдийн төлөөлөлтийн байдлыг тэнцүүлэх цэцийн хуралдааны бүрэлдэхүүнийг томилох зэрэг цэцийн гишүүдийн үйл ажиллагаанд хараат байдалд нөлөөлөх эрх хэмжээ, бүрэн эрхийг хасаж, уг бүрэн эрхийг нэгтгэн зөвлөгөөний хэлэлцэн шийдвэрлэх асуудалд хамруулсан. Өөрөөр хэлбэл цэцийн үйл ажиллагаа нь цэцийн даргын эрх мэдлээс үл хамааран хамтын буюу зөвлөгөөний зохион байгуулалт руу шилжсэн.

Цэцийн тамгын газрын тухайд

1992 оны Цэцийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1-д “Цэц ажлын албатай байна. Түүний орон тоог Улсын Их Хурлаас баталсан төсөвт багтаан Цэцийн ажлын албаны дарга тогтооно” гэснээс өөр нарийвчилсан заалт байхгүй. Өөрөөр хэлбэл 1992 оны Цэцийн тухай хууль нь ажлын алба болон ажлын албаны даргатай холбоотой эрх зүйн хэт ерөнхий зохицуулалттай. Энэ ч утгаараа цэцийн ажлын албаны гүйцэтгэх чиг үүрэг, тамгын газрын даргын бүрэн эрх зэрэг хуулийн зохицуулалтгүй явж ирсэн.

Харин цэцийн тухай хуулийн төслийн эдгээр асуудлыг шийдвэрлэж цэцийн тамгын газрын гүйцэтгэх 18 чиг үүргийг тодорхойлон, уг тамгын газар хэрэгжүүлж, зөвлөгөөнд тогтмол тайлагнахаар зохицуулсан. Мөн тамгын газрын дарга нь төрийн захиргааны албан хаагч байх, түүний хэрэгжүүлэх бүрэн эрхийг тусгайлан тодорхойлжээ. Ингэснээр цэц нь зохион байгуулалтын хүрээнд шинэчлэгдэж ердийн шүүхтэй ижил түвшин хүрснээр Үндсэн хуулийн цэцийг шүүх эсэх тухай маргаан эцэс болох юм.

3.2.5.Нөлөөллийн мэдүүлгийн тухайд /хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл/

Өдгөө хүчин төгөлдөр хэрэгжиж буй зүйл заалт байгаа	Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй цэцийн тухай хуульд нөлөөллийн мэдүүлэгт хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээ байхгүй.
Өөрчлөлтийн төсөл дэх тухайн зүйл заалт	17.5.Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхүйг тэмдэглэн баталгаажуулах зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлнө.

Нөлөөллийн мэдүүлэг гэж шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүнд, хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад аливаа этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон үйлдлийг тэмдэглэн баталгаажуулан баримт бичгийг ойлгодог.⁵³ Одоо хэрэгжиж буй 1993 оны Цэцийн тухай хуульд цэцийн гишүүний нөлөөллийн мэдүүлгийн талаарх зохицуулалт байдаггүй. Өөрөөр хэлбэл цэцийн гишүүн өргөдөл мэдээлэл хүсэлтийг хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхийг тэмдэглэн баталгаажуулдаггүй байсан. Цэцийн маргааны харьяалал ихэвчлэн улс төрийн шийдвэр гаргадаг, цаашлаад цэцийн гишүүдийг Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгч, Улсын Дээд Шүүхээс нэр дэвшүүлдэг, улируулан сонгох эрх зүйн орчныг хязгаарлаагүй. Энэ ч утгаараа цэцийн гишүүний хэрэг хянан шийдвэрлэхэд нөлөөлөх боломж харьцангуй өндөр юм бөгөөд цэцийн гишүүний хэрэг хянан шийдвэрлэхэд нөлөөлсөн үйлдэл, эс үйлдэхүйтэй холбоотой эрх зүйн орчныг сайжруулах нь зүйтэй.

⁵³ Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, 2021, <https://old.legalinfo.mn/law/details/16047>

Хуулийн төслийн 17 дугаар зүйлд нөлөөллийг мэдүүлэгтэй холбоотой эрх зүйн хэм хэмжээг тусгасан. Энэхүү зохицуулалтыг Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуультай харьцуулан авч үзвэл:

Цэцийн тухай хуулийн төсөл	Шүүхийн тухай хууль
17.5.Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхүйг тэмдэглэн баталгаажуулах зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлнө.	45.1.Тухайн хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүнд аливаа этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон бүх тохиолдлыг тэмдэглэн баталгаажуулж нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлнө.
17.6.Цэцийн гишүүний нөлөөллийн мэдүүлгийн зорилго, хууль зөрчсөнөөс үүсэх үр дагаврын талаар маргаан үүсгэсэн даруйд тухайн маргааны оролцогчид тайлбарлан, энэ тухай баримтжуулна.	45.3.Шүүгч нөлөөллийн мэдүүлгийн зорилго, хууль зөрчсөнөөс үүсэх үр дагаврын талаар хэрэг үүсгэсэн даруйд тухайн хэргийн оролцогчид тайлбарлан, энэ тухай баримтжуулна.
17.7.Цэцийн гишүүн нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлсөн бол маргааны материалд хавсаргаж, хувийг Тамгын газарт хүргүүлнэ.	45.4. Нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлсөн шүүгч нөлөөллийн мэдүүлгийг хэрэгт хавсаргаж, хувийг Ерөнхий зөвлөлд хүргүүлнэ.
17.8.Тамгын газар нөлөөллийн мэдүүлэгт тэмдэглэн баталгаажуулсан үйлдлийг шалгуулахаар зохих байгууллага, албан тушаалтанд шилжүүлнэ.	45.5.Ерөнхий зөвлөл энэ хуулийн 45.1-д заасан нөлөөллийн мэдүүлэгт тэмдэглэн баталгаажуулсан үйлдлийг шалгуулахаар холбогдох эрх бүхий байгууллагад хандаж, шийдвэрлүүлнэ.
17.9.Энэ хуулийн 17.8-д заасны дагуу шилжүүлсэн баримт бичгийг хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор тухайн байгууллага, албан тушаалтан шийдвэрлэж, нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлсөн Цэцийн гишүүн болон Тамгын газарт хариу мэдэгдэнэ.	45.6.Ерөнхий зөвлөлөөс шилжүүлсэн холбогдох баримт бичгийг эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан хүлээн авснаас хойш 30 хоногийн дотор шийдвэрлэж, Ерөнхий зөвлөлд хариу мэдэгдэнэ.
17.10.Тамгын газар эрх бүхий байгууллагаас ирүүлсэн шийдвэрийг олон нийтэд тухай бүр мэдээлнэ.	45.7.Ерөнхий зөвлөл эрх бүхий байгууллагаас ирүүлсэн шийдвэрийг олон нийтэд тухай бүр мэдээлнэ.
17.11.Нөлөөллийн мэдүүлгийг хөтлөх, шийдвэрлэх журмыг Дэгээр зохицуулна.	45.2.Энэ хуулийн 45.1-д заасан нөлөөллийн мэдүүлгийн загвар, хөтлөх, шийдвэрлэх журмыг Ерөнхий зөвлөл батална.

Дээрх хүснэгтээс харахад цэцийн тухай хуулийн төслийн шүүгчийн нөлөөллийн мэдүүлгийн зохицуулалтууд нь шүүхийн тухай хуультай ижил байна. Тодруулбал шүүхийн тухай хуульд "...бүх тохиолдлыг тэмдэглэн баталгаажуулна..." гэж заасан бол цэцийн тухай төсөлд цэцийн гишүүн нь "маргааны явцад бусад этгээдээс нөлөөлөхөөр

оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхүйг нөлөөллийн мэдүүлэг хөтөлнө" гэж тодотгож заасан байна. Мөн цэцийн гишүүн болон шүүгчийн нөлөөллийн мэдүүлгийн зорилго, хууль зөрчсөнөөс үүсэх үр дагавар болон олон нийтэд тухай бүр мэдээлэх зэрэг зохицуулалтууд ижил байна. Харин шүүгчийн нөлөөллийн мэдүүлгийг хянаж, хүлээн авах байгууллага нь "Шүүхийн ерөнхий зөвлөл" бол цэцийн гишүүний хувьд "Тамгын газар" байна.

Өөрөөр хэлбэл цэцийн гишүүний хараат бус, эрх тэгш байх баталгааг шүүгчийн нэгэн адил Цэцийн гишүүн маргаан хянан шийдвэрлэх явцад бусад этгээдээс нөлөөлөхөөр оролдсон үйлдэл, эс үйлдэхүйг тэмдэглэн баталгаажуулах зорилгоор нөлөөллийн мэдүүлэг хөтлөх зохицуулалтыг тусгасан. Энэ нь Шүүхийн тухай хуулийн дагуу 10 жил хэрэгжсэн сайн туршлага бөгөөд энэ ч утгаараа практикт хэрэгжих боломжтой эрх зүйн хэм хэмжээ юм.

3.3. "Ойлгомжтой байдал" шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал

Тус шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслийн зүйл, заалт нь найруулга, хэл зүйн болон агуулгын хувьд ойлгомжтой байдлаар томъёологдсон эсэх мөн логик дараалалтай боловсруулагдсан эсэхийг шалгах шаардлагатай. Мөн хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 4 дүгээр бүлэгт заасан "Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлал"-ийг баримталсан эсэхийг тусгайлан шалгана. Энэхүү шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслийг бүхэлд дүн шинжилгээ хийлээ.

Монгол Улсын Цэцийн тухай хуулийн төслийн нийт 25 зүйл заалтыг ойлгомжтой байдал шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлэхэд уг хуулийн төсөл нь найруулга болон хэл зүйн агуулгын хувьд ойлгомжтой байдлаар томъёологдсон байна. Мөн логик дэс дараалалтай боловсруулагдсан бөгөөд хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 4 дүгээр бүлэгт заасан "Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлал"-ийг баримталсан. Иймд уг хуулийн төсөл нь ойлгомжтой байдлын шалгуурыг хангаж байна.

3.4. "Харилцан уялдаа" шалгуур үзүүлэлтээр үнэлсэн байдал

"Харилцан уялдаа" гэсэн шалгуурын хүрээнд хууль тогтоомжийн төслийн үр нөлөөг үнэлэх стандарт асуултуудад хариулах замаар зохицуулалт нэг бүрийн уялдаа холбоог шалгах учраас шалгах хэсгээ сонгохдоо хуулийн төслийн тодорхой заалт, зохицуулалтыг бус тухайн төслийг бүхэлд нь сонгох нь зүйтэй. Өөрөөр хэлбэл, харилцан уялдаа гэсэн шалгуурын хүрээнд зохицуулалт бүрийн уялдаа холбоо, бусад хуультай нийцтэй байдлыг шалгана.

1. "Улсын дээд шүүхийн шийдвэр эцсийн байх", "Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлэх" гэсэн Үндсэн хуулийн зохицуулалттай нийцэж буй эсэх

Тус хуулийн төсөлд **"үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх"** гэж заасан байна.

Энэ нь Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт **"Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх бөгөөд түүнийг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлнэ."**, Үндсэн хуулийн 47 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт **"Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ."** гэсэн хэсэгтэй зөрчи

лдөх эсэх талаар маргаан үүсэж болох юм. Гэсэн хэдий ч, цэц буюу Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн шүүх эрх мэдлийн бүлэгт хамааралгүй буюу Үндсэн

хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих чиг үүргийнхээ хувьд Үндсэн хуульд заасан иргэний эрх, эрх чөлөөтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэж буй учир тус тухайн зөрчил үүсэхгүй гэж үзэж болно.

Мөн цэцийн иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн маргааныг шийдвэрлэхдээ хуулиар шийдвэрлэх журам байгаа тохиолдолд бүх шатны журмаар шийдвэрлүүлсний дараа цэцэд хандах зарчимтай нийцнэ. Энэ тухай хууль зүйн ухааны доктор, судлаач Ц.Сарантуяа “..Гэхдээ иргэн, хуулийн этгээд нь үндсэн хуулийн шүүхэд хандахын өмнө тухайн маргааныг хуульд заасан бусад бүх шат дамжлагаар шийдвэрлүүлэх арга хэмжээг урьдчилан авсан байх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, эрхээ хамгаалуулахаар үндэсний эрх зүйн бүх механизмыг эхлээд гүйцээсэн байна...” гэж тодорхойлсон байдаг бөгөөд эрх зүйн өндөр хөгжилтэй зарим улсад ч ийм жишиг бий. Тийм учраас цэц болон Шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын хоорондын эрх мэдлийн болон чиг үүргийг ялгаатай байдлыг танин мэдэж, үндсэн хуулийн эрх зүйн харьцуулсан судалгааны үүднээс ул суурьтай хандах шаардлагатай.

ДӨРӨВ.ҮР ДҮНГ ҮНЭЛЖ, ЗӨВЛӨМЖ ӨГСӨН БАЙДАЛ

Тус судалгаагаар Цэцийн тухай хуулийн төслийн **Нэр дэвшигчийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмын тухайд** /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/, **Цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалт, маргааныг хуваарилах тухайд** /хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл/, **Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх тухайд** /хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл/, **Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааны тухайд** /хуулийн төслийн 19 дүгээр зүйл/, **Цэцийн үйл ажиллагааны баталгаа, цэцийн төсөв санхүүгийн бие даасан байдлын тухайд** /хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл/ хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээ нь зорилгод нийцэж буй эсэх, Мөн хуулийн төслийн **Маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэх дүгнэлт гаргаж, дахин хянаж үзэж эцсийн шийдвэр гаргах үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх тухайд** /хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл/, **Цэцийн гишүүнд тавих болзол шаардлагын тухайд** /хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл/, **Цэцийн гишүүнийг зөвхөн нэг удаа томилох тухайд** /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/ **Цэцийн даргын бүрэн эрх, Цэцийн тамгын газар, Тамгын газрын даргын бүрэн эрх сайжруулалт, Цэцийн чадавхыг сайжруулах тухайд** /хуулийн төслийн 11, 12 дугаар зүйл/, **Нөлөөллийн мэдүүлгийн тухайд** /хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл/ хамаарах эрх зүйн хэм хэмжээ нь практик хэрэгжих эсэх, түүнчлэн хуулийн төсөл бүхэлд нь ойлгомжтой болон, харилцан уялдаатай эсэхэд дүн шинжилгээ хийн дараах дүгнэлт, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

1.Зорилгод хүрэх байдал шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд:

Цэцийн тухай хуулийн төслийн **Нэр дэвшигчийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцоог хангах зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмын тухайд** /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/, **Цэцийн бүрэлдэхүүн зохион байгуулалт, маргааныг хуваарилах тухайд** /хуулийн төслийн 9 дүгээр зүйл/, **Цэцийн гишүүний хариуцлагыг дээшлүүлэх тухайд** /хуулийн төслийн 14, 16 дугаар зүйл/, **Цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааны тухайд** /хуулийн төслийн 19 дүгээр зүйл/, **Цэцийн үйл ажиллагааны баталгаа, цэцийн төсөв санхүүгийн бие даасан байдлын тухайд** /хуулийн төслийн 20, 21 дүгээр зүйл/ -д заасан эрх зүйн хэм хэмжээ нь Үндсэн хууль болон бусад эрх зүйн хэм хэмжээнд заасан агуулга болон зорилгод нийцэж байна. Гэхдээ дараах агуулгыг анхаарах шаардлагатай байна.

- Хуулийн төслийн 6 дугаар зүйлийн 6.9-д "...цэцийн гишүүнд тавих болзол шаардлагыг хангах боломжтой хүмүүсийг судлах, ярилцлага хийх, нээлттэй, ил тод байх, олон нийтийн болон мэргэжлийн оролцох зэрэг асуудлыг зохицуулсан журмыг энэ хуульд нийцүүлэн батлахаар заасан..." Мөн хуулийн төслийн 6.7-д "нэр дэвшигчийн сонсголыг холбогдох хуульд заасны дагуу зохион байгуулна" гэж заасан. Гэвч 6.9-д заасан энэхүү журам болон 6.7-д заасан журмын ялгаатай байдал болон хоорондын онцлог нь тодорхойгүй байна. Иймд 6.7 дугаар зүйл болон 6.9 дүгээр зүйлийн ялгааг хуулийн төсөл тусгах нь зүйтэй.

- Хуулийн төслийн 10 дугаар зүйлд цэц хэргийг хүлээн авсан даруй хуваарилалтыг хийх, зөвлөгөөний шийдвэргүйгээр өөрчлөх боломжгүй, хамгаалалтай байх, хэзээ, хэрхэн хуваарилагдсан тухай баримтыг өргөдөл, гомдол, хүсэлт гаргасан этгээд мэдэгдэх, шууд өгөх зохицуулалтыг нэмэх нь зүйтэй.

- Цэцийн тухай хуулийн төслийн 21.2-д Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалин хөлсний хэмжээг Цэцийн даргын санал болгосноор заасан. Уг хуулийн төслөөр цэцийн зөвлөгөөний эрх зүйн орчныг шинээр бий болгосон. Иймд цэцийн дарга бус цэцийн зөвлөгөөн Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалин хөлсний хэмжээг Улсын Их Хуралд санал болгох нь зүйтэй.

2. Практикт хэрэгжих байдал шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд:

Тус шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслийн **Маргаантай асуудлыг хянан шийдвэрлэх дүгнэлт гаргаж, дахин хянаж үзэж эцсийн шийдвэр гаргах үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх тухайд** /хуулийн төслийн 3 дугаар зүйл/, **Цэцийн гишүүнд тавих болзол шаардлагын тухайд** /хуулийн төслийн 5 дугаар зүйл/, **Цэцийн гишүүнийг зөвхөн нэг удаа томилох тухайд** /хуулийн төслийн 6 дугаар зүйл/ **Цэцийн даргын бүрэн эрх, Цэцийн тамгын газар, Тамгын газрын даргын бүрэн эрх сайжруулалт, Цэцийн чадавхыг сайжруулах тухайд** /хуулийн төслийн 11, 12 дугаар зүйл/, **Нөлөөллийн мэдүүлгийн тухайд** /хуулийн төслийн 17 дугаар зүйл/ заалтыг сонгон үнэлгээ хийсэн бөгөөд дараах дүгнэлтийг гаргалаа. Үүнд:

- Хуулийн дээрх зүйл заалт нь цэцийн тухай хуулийн төслөөр шинээр бий болгож байгаа чиг үүрэг, эрх хэмжээ, бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой зохицуулалт бөгөөд практикт хэрэгжих боломжтой.

- Хуулийн төслийн 3.2.5-д цэц үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэхээр заасан. Өөрөөр хэлбэл иргэд цэцэд зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр шууд хандах боломжийг олгосон. Гэвч иргэн цэцэд зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр шууд хандах боломжийг олгохдоо Цэцийн ачаалал, хэрэг маргаан шийдвэрлэлтийн чанарын асуудлыг анхаарах нь зүйтэй бөгөөд өргөдөл, мэдээлэл гаргах тодорхой “босго”-г тогтоох ёстой. Дээрх үндэслэлд бусад судлаачдын зүгээс “Цэцээс иргэний үндсэн эрхийн маргааныг шийдвэрлэхийг Үндсэн хуулиар баталгаажуулах” зохицуулалт оруулах хувилбарыг санал болгож байна. Ингэхдээ, Цэцийн ачаалал, ердийн шүүхийн хяналтын давхардлаас урьдчилан сэргийлэх үүднээс Цэцэд хандахын өмнө гурван шатны шүүхийн урьдчилсан хяналтыг хэрэгжүүлсэн байх шаардлагыг тавьж болно гэж дурдсаныг анхаарах нь зүйтэй.

- Хуулийн төслийн 5.1-д цэцийн гишүүн Үндсэн хуулийн Жаран тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан болзлоос гадна дараах шаардлагыг хангана гээд 5.1.1-д эрх зүйч мэргэжилтэй байхыг заасан. Уг заалтыг илүү нарийвчлан тухайн мэргэжлээр тодорхой хугацаанд буюу 3-5 жил тасралтгүй ажилласан байх нөхцлийг нарийвчлан нэмэх нь зүйтэй.

3. Ойлгомжтой байдал шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд:

Тус шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслийг бүхэлд үнэлсэн. Цэцийн тухай хуулийн төсөл нь найруулга болон хэл зүйн агуулгын хувьд ойлгомжтой байдлаар томъёологдсон байна. Мөн логик дэс дараалалтай боловсруулагдсан бөгөөд хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 4 дүгээр бүлэгт заасан “Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах аргачлал”-ийг баримталсан. Энэ ч утгаараа уг хуулийн төсөл нь ойлгомжтой байдлын шалгуурыг хангаж байна.

4. Хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд:

Энэхүү шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд хуулийн төслийг бүхэлд үнэлсэн бөгөөд дараах дүгнэлтийг гаргаж байна.

- Тус хуулийн төсөлд **“үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэх”** гэж заасан байна нь Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт **“Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх** бөгөөд түүнийг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлнэ.”, Үндсэн хуулийн 47 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт **“Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ.”** гэсэн хэсэгтэй зөрчилдөх эсэх талаар маргаан үүсэж болох эсэхийг анхаарах нь зүйтэй.
- Мөн цэцийн иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн маргааныг шийдвэрлэхдээ хуулиар шийдвэрлэх журам байгаа тохиолдолд бүх шатны журмаар шийдвэрлүүлсний дараа цэцэд хандах зарчимтай нийцнэ. Тийм учраас цэц болон Шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын хоорондын эрх мэдлийн болон чиг үүргийг ялгаатай байдлыг танин мэдэж, үндсэн хуулийн эрх зүйн харьцуулсан судалгааны үүднээс ул суурьтай хандах шаардлагатай.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Хууль тогтоомж, эрх зүйн акт

Монгол хэлээр:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, (1992), <https://legalinfo.mn/mn/detail/367>
2. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, (1992), <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=365>
3. Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль, (1997), <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=19>
4. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, (2002), <https://legalinfo.mn/mn/detail/302>
5. Нийтийн сонсголын тухай хууль, (2015), <https://legalinfo.mn/mn/detail/11225>
6. Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль, (2021), <https://old.legalinfo.mn/law/details/16047>
7. Захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, (2016), <https://legalinfo.mn/mn/detail/11703>
8. Эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, (2017), <https://legalinfo.mn/mn/detail/12694>

Гадаад хэлээр:

1. Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court/ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн процедурын журам, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/GO_BVerfG.html#download=1
2. ОХУ-ын Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
3. Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
4. Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
5. Австри Улсын Үндсэн хууль, https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH_Broschuere_eng_barrierefrei_Final.pdf

Ном, сурах бичиг, судалгааны тайлан, эмхэтгэл

Монгол хэлээр:

1. Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2000.
2. Ч.Энхбаатар, "Үндсэн хуулийн эрх зүй", 2007.
3. Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, Улаанбаатар, 2008.
4. ХЗДХЯ, Дэлхийн банкны "Хууль зүйн салбарын үйлчилгээг сайжруулах төсөл", "Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй" оюутны гарын авлага, (УБ, 2011).
5. О.Мөнхсайхан, "Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх асуудалд хийсэн дүн шинжилгээ", Эрх зүй 48, Дугаар 4 (2014).
6. Арне Мавчичи, Үндсэн хуулийн хяналт, 2014.
7. О. Мөнхсайхан, "Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхой боломж", "Монгол Улсын хууль зүйн

шинжлэх ухаан: одоо ба ирээдүй” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл, УБ, 2015.

8. О.Мөнхсайхан, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд Цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь,” Эрх зүй 36, Дугаар 4 (2016).
9. Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй: Төрийн байгуулал, зарчим, үзэл баримтлал, МУИС пресс, 2016.
10. Н.Номинчимэг, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа, 2019.
11. О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021.
12. Н.Лүндэндорж, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар”, УБ, 2023.
13. ХЗҮХ, Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа, 2023.

Гадаад хэлээр:

1. 성낙인, 헌법학, 법문사, 2021.

Цахим эх сурвалж

Монгол хэлээр:

1. Үндсэн хуулийн шүүгч нарын томилгоо ба УИХ-ын гишүүдийн хайнга байдал нотлогдов, 2018, <https://ikon.mn/opinion/1aagu>
2. С.Нарангэрэл, “Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн талаарх Академич С.Нарангэрэлийн бичмэл санал”, 2023, Холбоос:<https://ip.ac.mn/c/1013593?Content=37072>
3. Ц.Сарантуяа, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн онцлог, эрх зүйн харьцуулалт” Эрдэм шинжилгээний нийтлэл, <https://legaldata.mn/buteel/pdf?id=775>

**ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН**

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ
ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ҮР ДАГАВРЫН
ҮНЭЛГЭЭ**

2023 он

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

Улаанбаатар хот

Судалгааг удирдсан:

Х.Эрдэм-Ундрах

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэнгийн захирал,
хууль зүйн ухааны доктор (Dr.jur)

Судалгааг гүйцэтгэсэн:

М.Түвшинжаргал

Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга

Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D)

Х.Буянбат

Эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан (LL.M)

Б.Сүнжидмаа

Эрдэм шинжилгээний ажилтан

АГУУЛГА

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ	Error! Bookmark not defined.
УДИРТГАЛ.....	5
НЭГ. ТӨЛӨВЛӨХ ҮЕ ШАТ	6
1.1. Үнэлгээ хийх шалтгааныг тодорхойлох нь.....	6
1.2. Үнэлгээ хийх хүрээг тогтоох	7
1.3. Шалгуур үзүүлэлтийг сонгож тогтоох	7
1.4. Харьцуулах хэлбэрийг сонгох	8
1.5. Шалгуур үзүүлэлтийг томъёолох.....	8
1.6. Мэдээлэл цуглуулах аргыг сонгох.....	11
ХОЁР. ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЕ ШАТ	13
ГУРАВ. ҮНЭЛЭХ ҮЕ ШАТ	15
3.1. Цэцийн гишүүний томилгоо /МУҮХЦТХ-ийн 3-р зүйл/.....	15
3.1.1. Зорилгод хүрсэн түвшин	15
3.1.2. Практикт нийцэж байгаа байдал.....	18
3.2. Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага /МУҮХЦТХ-ийн 4-р зүйл/	19
3.2.1. Зорилгод хүрсэн түвшин	19
3.2.2. Практикт нийцэж байгаа байдал.....	20
3.3. Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэх /МУҮХЦТХ-ийн 5-р зүйл/.....	23
3.3.1. Зорилгод хүрсэн түвшин	23
3.3.2. Практикт нийцэж байгаа байдал.....	27
3.4. Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээ/ МУҮХЦТХ-ийн 6-р зүйл/.....	28
3.4.1. Зорилгод хүрсэн түвшин	28
3.4.2. Практикт нийцэж байгаа байдал.....	29
3.5. Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөл /МУҮХЦТХ-ийн 7-р зүйл/	30
3.5.1. Зорилгод хүрсэн түвшин	30
3.5.2. Практикт нийцэж байгаа байдал.....	35
ДӨРӨВ. ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ.....	39
ТАВ. СУДАЛГААНЫ ЭХ СУРВАЛЖ	41

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

УИХ	Улсын Их Хурал
МУҮндХ	Монгол Улсын Үндсэн хууль
МУҮХЦтХ	Монгол Улсын Үндсэх хуулийн цэцийн тухай хууль
ҮХЦтХ	Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
УБ	Улаанбаатар

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Их Хурлаас 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг 23 зүйлтэй анх баталснаас хойш өнгөрсөн 31 жилийн хугацаанд нийт 11 удаа /1995, 1997, 1999, 2003, 2016, 2005, 2020, 2021, 2022 онд/ нэмэлт, өөрчлөлт орж өдгөө тус хуулийн 12 зүйл хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.

УИХ-ын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-д Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулж өргөн мэдүүлэхээр тусгасан.

“Хууль тогтоомжийн тухай” хуулийн 51 дүгээр зүйлийн 51.3-т “Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийх үнэлгээг тухайн хууль тогтоомжийг дагаж мөрдсөнөөс хойш 5 жил тутамд хийнэ” гэсэн байна. Үүний хүрээнд Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн 2018 онд хийсэн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ” судалгаа хийснээс хойш хэрэгжилтийн үр дагаврын судалгаа хийгдээгүй байна.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн Засаглалын бодлого гэсэн дөрөв дэх бүлгийн “Хараат бус, бие даасан шүүх, хүний эрхийг дээдэлсэн эрх зүйн шинэтгэл” хэсгийн 4.4.2 дахь заалтад Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульд ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэж тусгажээ.

Мөн түүнчлэн, Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.1 дэх хэсэгт заасанчлан Хууль санаачлагч хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулахдаа юун түрүүнд тухайн харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх шаардлагатай.

Иймд хуулийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг үнэлэх, цаашид бэхжүүлэх шаардлагыг тодорхойлох үүднээс Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг үнэлэх судалгааг хийх хэрэгцээ шаардлагатай гэж үзлээ.

Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг үнэлэх судалгааг Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын зургаадугаар хавсралтаар батлагдсан хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлалын дагуу гүйцэтгэлээ.

НЭГ. ТӨЛӨВЛӨХ ҮЕ ШАТ

Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх ажлыг Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолоор баталсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, үнэлэх гэсэн үндсэн гурван үе шаттайгаар хийж гүйцэтгэв.

Төлөвлөх үе шатанд дараах ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. Үүнд:

1. Үнэлгээ хийх шалтгааныг тодорхойлох;
2. Үнэлгээ хийх хүрээг тогтоох;
3. Шалгуур үзүүлэлтийг сонгож тогтоох;
4. Харьцуулах хэлбэрийг сонгох;
5. Шалгуур үзүүлэлтийг томьёолох;
6. Мэдээлэл цуглуулах аргыг сонгох.

1.1. Үнэлгээ хийх шалтгааныг тодорхойлох нь

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль 1992 оны 5 дугаар сарын 8-ны өдөр 23 зүйлтэй батлагдсанаас хойш өдийг хүртэл 11 удаа /1995, 1997, 1999, 2003, 2016, 2005, 2020, 2021, 2022 онд/ нэмэлт, өөрчлөлт орж өдгөө тус хуулийн 12 зүйл хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.

Тус хуулийн хэрэгжиж буй 31 жилийн хугацаанд Монгол Улсын улс төр, төр, нийгэм, эдийн засгийн харилцаа ихээхэн шинэчлэгдэж, өөрчлөгдсөн байх бөгөөд энэ хугацаан дахь Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааг энэ хууль хэрхэн зохицуулж байгааг үнэлж цаашид өөрчлөн сайжруулах үндэслэл шаардлага бий эсэхийг судалж тогтоох нь зүйн хэрэг билээ.

УИХ-ын 2021 оны 12 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2024 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-д Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулж өргөн мэдүүлэхээр тусгасан. Мөн Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн Засаглалын бодлого гэсэн дөрөв дэх бүлгийн “Хараат бус, бие даасан шүүх, хүний эрхийг дээдэлсэн эрх зүйн шинэтгэл” хэсгийн 4.4.2 дахь заалтад Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бус, бие даасан, ил тод байдлыг хангаж, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож Үндсэн хуульт ёс, хууль дээдлэх ёс, хүний эрхийг хангах тогтолцоог боловсронгуй болгоно” гэж тусгажээ.

Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.1 дэх хэсэгт заасанчлан Хууль санаачлагч хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулахдаа юун түрүүнд тухайн харилцааг зохицуулж байгаа хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

“Хууль тогтоомжийн тухай” хуулийн 51 дүгээр зүйлийн 51.3-т “Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийх үнэлгээг тухайн хууль тогтоомжийг дагаж мөрдсөнөөс хойш 5 жил тутамд хийнэ” гэсэн байна. Үүний хүрээнд Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн 2018 онд хийсэн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ” судалгаа хийснээс хойш хэрэгжилтийн үр дагаврын судалгаа хийгдээгүй байна.

1.2. Үнэлгээ хийх хүрээг тогтоох

Судалгааны үнэлгээний хүрээг тогтоох ажиллагаагаар нь хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг судлах явцад агуулгын хувьд чухал ач холбогдолтой, нөлөөлөл үзүүлэх хамгийн гол зохицуулалтыг тодорхойлдог.

Хүрээг тогтоохдоо үнэлгээ хийх болсон шалтгаантай харилцан уялдаа, хамааралтайгаар тогтоох ба тодорхойлогдсон эерэг, сөрөг нөхцөл байдал, хүндрэл бэрхшээл, тулгамдсан асуудал, үр дагавар бүхий харилцаатай холбогдсон хуулийн зохицуулалтыг сонгоно. Ингэхдээ хуулийг бүхэлд нь эсхүл түүний зүйл, хэсэг, заалтыг сонгож болно.

Энэхүү судалгаагаар Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулиар зохицуулсан үндсэн харилцаа, зохицуулалтуудыг аль болох агуулгын хувьд бүхэлд нь үнэлэхийг хичээж үнэлгээ хийх хүрээг тус хуулийн дараах зүйл заалтуудаар тогтоов. Үүнд:

1. Цэцийн гишүүний томилгоотой холбоотой зохицуулсан тус хуулийн 3-р зүйл;
2. Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагын тухай зохицуулсан тус хуулийн 4-р зүйл;
3. Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэхтэй холбоотой харилцааг зохицуулсан тус хуулийн 5-р зүйл;
4. Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээний тухай зохицуулсан тус хуулийн 6-р зүйл;
5. Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөлийн тухай заасан тус хуулийн 7-р зүйл;
6. Цэцийн чиг үүрэг, эрх хэмжээ буюу маргаан хянан шийдвэрлэх эрх хэмжээг тогтоосон тус хуулийн 8, 9, 10, 12, 22-р зүйл.

1.3. Шалгуур үзүүлэлтийг сонгож тогтоох

“Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг үнэлэхэд оновчтой, бодитой, хэмжиж болохуйц байдлыг баримталж, мөн үнэлгээний хүрээ, онцлогоос хамааран дараах гурван шалгуур үзүүлэлтийг сонгов. Үүнд:

1. Зорилгод хүрсэн түвшин;
2. Практикт нийцэж байгаа байдал.

I. “Зорилгод хүрсэн түвшин” шалгуур үзүүлэлтийг сонгосон үндэслэл

Хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт бүхэлд нь үнэлгээ хийхэд зорилгод хүрсэн түвшин шалгуур үзүүлэлтийг хэрэглэх нь зохимжтой байдаг. Энэхүү онцлог нь тус судалгааны зорилгод нийцэж буй юм. Мөн зорилгод хүрсэн түвшин нь хэдийгээр харьцангуй хийсвэр ч тус шалгуур шалгуур үзүүлэлт нь хуулийн үйлчлэлийн үр нөлөөнд ерөнхий дүн шинжилгээ хийхэд чухал үүрэгтэй байдаг. Иймд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг үнэлэхэд тохиромжтой гэж үзлээ.

Энэхүү шалгуур үзүүлэлтээр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойшхи хугацаандаа анх батлагдах үед төлөвлөсөн зорилгодоо хүрсэн эсэхийг тогтооно. Үндсэн зорилгыг тодорхойлохдоо МУҮндХ-ийн 64-өөс 67 дугаар зүйл, болон Цэцийн тухай хуулийн 1, 2 дугаар зүйлд заасныг баримтална.

II. “Практикт нийцэж байгаа байдал” шалгуур үзүүлэлтийг сонгосон үндэслэл

“Практикт нийцэж байгаа байдал” шалгуур үзүүлэлтийн хүрээнд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн холбогдох зохицуулалт практикт хэрхэн хэрэгжиж байгаа, түүний эерэг, сөрөг үр дагавар, хэрэгжүүлэхэд хүндрэл, бэрхшээл гарч байгаа эсэхийг тодорхойлохыг зорьсон болно.

1.4. Харьцуулах хэлбэрийг сонгох

Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр дагаврыг үнэлэхдээ түүний хэрэгжилттэй холбоотой үүссэн асуудал буюу үнэлэх болсон шалтгаан, тогтоосон хүрээ, шалгуур үзүүлэлтээс хамааран, аль болох тохиромжтой харьцуулах хэлбэрийг сонгодог. Харьцуулах доор дурдсан хэлбэрүүд байна. Үүнд:

- 1/ байх ёстой ба одоо байгаа;
- 2/ хууль батлагдахаас өмнөх ба хууль батлагдсанаас хойш;
- 3/ хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлснээс хойш;
- 4/ тохиолдол судлах.

Дээрхээс “байх ёстой ба одоо байгаа” болон “тохиолдол судлах” харьцуулах хэлбэрийг энэхүү судалгаанд тохиромжтой гэж үзэж сонгов.

“Байх ёстой ба одоо байгаа” харьцуулах хэлбэрээр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлснээс хойш гарсан үр дагавар /одоо байгаа нөхцөл байдал/-ыг Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын эрх зүйн болон үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын хувьд тогтоосон шаардлага зэрэгт харьцуулах хэлбэрээр тус хуулийн зорилгын хэрэгжилт ямар түвшинд байгааг тогтоохыг зорив.

“Тохиолдол судлах” харьцуулах хэлбэрээр Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн зүйл, хэсэг, заалт нь өөр өөр нөхцөл буюу тохиолдолд хэрхэн хэрэгжиж буй байдлыг харьцуулан дүн шинжилгээ хийхийг зорьсон.

1.5. Шалгуур үзүүлэлтийг томъёолох

“Шалгуур үзүүлэлтийг томъёолох” гэдэг нь сонгосон шалгуур үзүүлэлт тус бүрээр тодорхой таамаглал дэвшүүлэх буюу асуулт тавьдаг бөгөөд үнэлгээний хүрээнд хамаарах зохицуулалтад “зорилтод хүрсэн түвшин ямар байна вэ?”, “практикт хэрхэн нийцэж байна вэ?” гэх асуултын хүрээнд гүйцэтгэлээ.

Үнэлгээний хүрээ	Тогтоосон шалгуур үзүүлэлт		Харьцуулах хэлбэр	Шалгуур үзүүлэлт
	Зорилгод хүрсэн түвшин	Практикт нийцэж байгаа байдал		
Цэцийн гишүүний томилгоо /МУҮХЦтХ-ийн 3-р зүйл/	Цэцийн гишүүний томилгоо нь МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус	Цэцийн гишүүний томилгооны тухай зохицуулсан тус 3-р зүйл нь хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэгэн сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх болоод	“Байх ёстой ба одоо байгаа” харьцуулалтын хэлбэрээр МУҮХЦтХ-ийн 3-р зүйлээр зохицуулж буй Цэцийн гишүүний томилгоо нь Монгол Улсын	1. Цэцийн гишүүнийг томилох тухай зохицуулсан тус хуулийн зохицуулалт нь түүнийг хараат бусаар Үндсэн хуулийн биелэлтэд хяналт тавихад

	байна." гэж заасанд нийцэж байгаа эсэх буюу тус томилгоо нь цэцийн гишүүний хараат бус байдалд нөлөөлж байгаа эсэх, мөн тус зүйлийн 3-“Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний хараат бус байдал Үндсэн хууль, бусад хуулиар тогтоосон баталгаагаар хангагдана.” гэж заасанчлан Цэцийн тухай хуулийн холбогдох зүйл нь хараат бус байдлын баталгааг хангаж чадаж буй эсэхийг тогтооно.	хэрэгжилтэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай салбарын судлаачид хэрхэн үзэж буй талаар судалж тогтооно.	Үндсэн хууль, олон улсын эрх зүй, үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын хувьд тогтоосон шаардлага, түвшинд хүрч, нийцэж байгаа эсэхийг судлах бөгөөд ингэхдээ “Тохиолдол судлах” харьцуулах хэлбэрийг мөн ашиглана.	нөлөөлж байгаа эсэх. 2. Тус хуулийн зохицуулалт нь Цэцийн гишүүний хараат бус байдлын баталгааг хангаж чадаж буй эсэх.
Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага /МУҮХЦтХ-ийн 4-р зүйл/	Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 1-т “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн.” гэж заасанд нийцсэн эсэх буюу Цэцийн гишүүн Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх мэдлэг чадвар бүхий байх, Мөн тус зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж заасанд нийцэж байгаа эсэх буюу Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь	Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагын тухай зохицуулсан тус 4-р зүйл хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэг сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх болон хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзсэн байна вэ гэдгийг авч үзнэ.	“Байх ёстой ба одоо байгаа” харьцуулалтын хэлбэрээр МУҮХЦтХ-ийн 4-р зүйлээр зохицуулж буй Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын эрх зүй, үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын хувьд тогтоосон шаардлага, түвшинд хүрч, нийцэж байгаа эсэхийг судлах бөгөөд ингэхдээ “Тохиолдол судлах” харьцуулах хэлбэрийг мөн ашиглана.	1. Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх мэдлэг чадвар бүхий байхад чиглэгдсэн эсэх. 2. Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагын тухай зохицуулалт нь Цэцийн гишүүний хараат бус байдлын баталгааг хангаж чадаж буй эсэх.

	цэцийн гишүүний хараат бус байдалд нөлөөлж байгаа эсэхэд үнэлэлт өгнө.			
Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэх/МУҮХЦТХ-ийн 5-р зүйл/	МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж тусгасан байдаг. Цэцийн гишүүний бие даасан байдал нь түүний бүрэн эрхийн баталгаагаар илэрнэ. Иймд тус хуулийн 5-р зүйл цэцийн гишүүний хараат бус, бие даасан байдлыг хангаж байгаа эсэхийг тодорхойлно.	Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэх тухай зохицуулсан тус 5-р зүйл хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх, хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзсэн байна вэ гэдгийг авч үзнэ. Тодруулбал, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн байдал практикт хэрэгжиж байгаа эсэхийг тогтоох, эерэг болон сөрөг үр дагавар, хуулийн зохицуулалтын ойлгомжтой байдлыг судална.	“Байх ёстой ба одоо байгаа” харьцуулалтын хэлбэрээр МУҮХЦТХ-ийн 5-р зүйлээр зохицуулж буй харилцаа нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын эрх зүй, үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын хувьд тогтоосон шаардлага, түвшинд хүрч, нийцэж байгаа эсэхийг судлах бөгөөд ингэхдээ “Тохиолдол судлах” харьцуулах хэлбэрийг мөн ашиглана.	1. Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэх тухай зохицуулалт нь Цэцийн гишүүний хараат бус байдлын баталгааг хангаж чадаж буй эсэх.
Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээ/МУҮХЦТХ-ийн 6-р зүйл/	МУҮндХ-ийн 65-р зүйлийн 3-т “Үндсэн хуулийн цэцийн даргаар есөн гишүүний аль нэгийг гурван жилийн хугацаагаар гишүүдийн олонхийн саналаар сонгоно. Түүнийг нэг удаа улируулан сонгож болно.” гэж, мөн Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 2.1-т “Монгол Улсын Үндсэн хуульд захирагдах, Монгол улсын Үндсэн хуульд нийцэх хуулийг дээдлэх, судалгаанд үндэслэх, төвийг сахих, бие даасан, ил тод байх нь Цэцийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн” гэж тусгасан байдаг. Иймд цэцийн дарга бүрэн эрхийн хугацаандаа бие	Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээний талаар зохицуулсан тус 6-р зүйл хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэг сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх буюу хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзэж байгааг авч үзэх буюу Цэцийн дарга эрх хэмжээг хуулиар оновчтой зохицуулсан эсэх, практикт ямар үр дагаврыг гарч байгаа талаар судалж үнэлэлт өгнө.	“Байх ёстой ба одоо байгаа” харьцуулалтын хэлбэрээр МУҮХЦТХ-ийн 6-р зүйлээр зохицуулж буй харилцаа нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын эрх зүй, үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын хувьд тогтоосон шаардлага, түвшинд хүрч, нийцэж байгаа эсэхийг судлах бөгөөд ингэхдээ “Тохиолдол судлах” харьцуулах	1. Цэцийн даргын эрх хэмжээ нь Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бусаар Үндсэн хуулийн биелэлтэд хяналт тавих үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд чиглэж буй эсэх. 2. Цэцийн дарга бүрэн эрхийн хугацаандаа хараат бусаар ажиллаж чадаж буй эсэх, түүний баталгааг тус хуулиар хангаж

	даасан, хараат бусаар ажиллаж чадаж буй эсэх, түүний баталгааг тус хуулиар хангаж чадаж байгаа эсэхийг судална.		хэлбэрийг мөн ашиглана.	чадаж байгаа эсэх.
Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөл /МУҮХЦТХ-ийн 7-р зүйл/	Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөлийн тухай зохицуулалт нь МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 1-т “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн.” гэж заасанд нийцсэн эсэх буюу Цэц энэхүү бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломж, нөхцөлийг тус хуулиар хангалттай зохицуулж чадсан эсэх, тийнхүү зохицуулахдаа МУҮндХ-ийн тус зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж заасанд нийцэж байгаа эсэхэд үнэлэлт өгнө.	Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөлийг тодорхойлсон тус зүйлийг хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэг сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх буюу хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзэж байгаа талаар судална.	“Байх ёстой ба одоо байгаа” харьцуулалтын хэлбэрээр МУҮХЦТХ-ийн 7-р зүйлээр зохицуулж буй харилцаа нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, олон улсын эрх зүй, үндсэн хуулийн эрх зүйн онолын хувьд тогтоосон шаардлага, түвшинд хүрч, нийцэж байгаа эсэхийг судлах бөгөөд ингэхдээ “Тохиолдол судлах” харьцуулах	1. Үндсэн хуулийн цэц Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх нөхцөлийг тус хуулиар хангалттай зохицуулж чадсан эсэх. 2. Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөлийг бүрдүүлэхдээ түүний хараат бус байдлын баталгааг хангаж чадаж буй эсэх.

1.6. Мэдээлэл цуглуулах аргыг сонгох

Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд үнэлгээ хийх хуулийн зүйл, заалтын зорилгод хүрсэн түвшин, хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал, практик хэрэгжилтийг илрүүлэх зорилгоор шүүхийн шийдвэр буюу шүүхийн практик, энэхүү сэдвээр бичсэн эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, илтгэл уншиж судлах, түүхчилсэн судалгаа хийх, харьцуулсан судалгаа хийх, судалгааны тайлан унших, харьцуулалт хийх, холбогдох байгууллагаас судалгааг гаргуулах зэрэг аргыг ашиглана.

Мэдээлэл цуглуулах аргын хувьд “Байгаа мэдээллийг цуглуулж ашиглах” аргыг сонгон хэрэгжүүллээ. Байгаа мэдээллийг цуглуулах хүрээнд Үндсэн хуулийн эрх зүй, тэр дундаа үндсэн хуулийн маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, тус ажиллагааг

хэрэгжүүлэх шүүхийн тухай холбогдох хууль тогтоомж, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний нэгэн сэдэвт бүтээл, гарын авлага, эрдэм шинжилгээний болон бусад хурлын эмхэтгэл, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, судалгааны тайланг цуглуулж үнэлгээ хийхэд ашигласан болно.

ХОЁР. ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЕ ШАТ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульд хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийх судалгааны мэдээллийг цуглуулахдаа баримт бичгийн судалгаа, харьцуулсан судалгааны аргад тулгуурлан гүйцэтгэв.

Баримт бичгийн судалгаа: Үндсэн хуулийн эрх зүй, тэр дундаа үндсэн хуулийн маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, тус ажиллагааг хэрэгжүүлэх шүүхийн тухай холбогдох хууль тогтоомж, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний нэгэн сэдэвт бүтээл, гарын авлага, эрдэм шинжилгээний болон бусад хурлын эмхэтгэл, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл, судалгааны тайланг цуглуулж үнэлгээ хийхэд ашигласан болно.

Тус судалгаанд ашигласан эх сурвалжийг жагсаавал:

Сурах бичиг, гарын авлага:

- Г.Совд “Шүүх , шүүгчдийн хараат бус байдлыг хангах асуудалд”, Монголын төр, эрх зүй, Дугаар 02, УБ,1997.
- Г.Совд. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2000.
- Б.Чимид “Шүүх эрх мэдлийн талаархи Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын тухайд”, илтгэл /”Шүүх эрх мэдэл-Шинэ зуун” олон улсын онол-практикийн бага хурал,УБ,2001.
- Ч.Энхбаатар, “Үндсэн хуулийн эрх зүй”, 2007.
- Б.Чимид, Үндсэн хуулийн мэдлэг, Улаанбаатар, 2008.
- Ц.Сарантуяа, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй (хоёр дахь хэвлэл), УБ 2021
- О.Мөнхсайхан, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд Цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь,” Эрх зүй 36, Дугаар 4 (2016).
- Д.Гангабаатар, Үндсэн хуулийн эрх зүй: Төрийн байгуулал, зарчим, үзэл баримтлал, МУИС пресс, 2016.
- О.Мөнхсайхан, Р.Очирбал, Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: Тулгамдсан асуудал, УБ, 2021.
- Н.Лүндэндорж, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинжлэх ухааны тайлбар”, УБ, 2023.
- ХЗҮХ, Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа, 2023.

Хууль, эрх зүйн акт:

- Үндсэн хууль, (1992);
- Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хууль, (1992);
- Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль, (1997);
- Монгол Улсын Их Хурлын 2023 оны 10 дугаар сарын 05 өдрийн 78 дугаар тогтоол гэх мэт.

Судалгааны тайлан эмхэтгэл:

- ХЗҮХ, Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн хэрэгцээ, шаардлагын талаарх тандан судалгаа, (УБ, 2023);

- Н.Отгончимэг “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа” (УБ, 2021);
- ХЗҮХ, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ” судалгааны тайлан. (УБ, 2018);
- ХЗҮХ, “Эрх зүйн шинэтгэлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх нь, (УБ, 2016) гэх мэт.

Олон улсын гэрээ, конвенци:

- Venice Commission Report; гэх мэт.

Цахим эх сурвалж

1. Арне Мавчич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (УБ, 2014), Мэргэн Их Монгол, 40-42 дахь тал. <https://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/constitutional-court-act/> Сүүлд үзсэн огноо: 2018.12.24.
2. “Д.Сугар ба Цалингийн 30 Хувь”, news.mn
3. <https://www.courts.ca.gov/5367.htm>, 2023.11.16
4. <https://equur.mn/415949/>, 2023.11.13

ГУРАВ. ҮНЭЛЭХ ҮЕ ШАТ

Энэхүү үнэлэх үе шатанд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн зүйл, заалтуудыг сонгосон шалгуур үзүүлэлтийн дагуу үнэлнэ.

3.1. Цэцийн гишүүний томилгоо /МУҮХЦтХ-ийн 3-р зүйл/

3 дугаар зүйл. Цэцийг байгуулах журам

- 1.Цэцийн есөн гишүүний гурвыг Улсын Их Хурал, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор Улсын Их Хурал нэр дэвшигчийн сонголт хийж зургаан жилийн хугацаагаар томилох бөгөөд Цэцийн гишүүнийг **нэг удаа улируулан томилж болно.**
2. Цэцийн гишүүнээр томилох хүний тухай Улсын Их Хуралд санал болгохдоо Улсын Их Хурлын дарга зохих байнгын хороодын санал дүгнэлтийг үндэслэн захирамж, Ерөнхийлөгч захирамж, Улсын Дээд шүүх гишүүдийнхээ олонхийн саналыг үндэслэн зохих шийдвэр гаргана.
3. Санал болгосон хүнийг Улсын Их Хурал Цэцийн гишүүнээр томилохоос татгалзсан бол санал оруулсан байгууллага, албан тушаалтан долоо хоногийн дотор энэ зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан журмаар өөр хүний нэр дэвшүүлнэ.
4. Цэцийн гишүүнийг нөхөн томилохдоо орон гарсан гишүүнийг урьд томилох санал болгосон эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан саналаа арван дөрвөн хоногийн дотор гаргах бөгөөд түүнийг Улсын Их Хурал гуч хоногийн дотор шийдвэрлэнэ.
5. Цэцийн бүрэлдэхүүнд Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч орж үл болно. Цэцийн гишүүн Засаг захиргаа, нам-улс төрийн болон худалдааны үйл ажиллагаа эрхэлж, үйлдвэрчний эвлэлийн удирдах ажил хийж болохгүй.
6. Цэцийн гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүнд буюу Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид нэрээ дэвшүүлбэл тухайн сонгуулийн дүн гартал Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлнэ.
7. Цэцийн гишүүн Цэцээр хянан шийдвэрлэх маргаантай асуудал болон Цэцийн хянаж байгаа маргааны талаар Цэцийн шийдвэр гараагүй байхад өөрийн санал, дүгнэлтийг олон нийт, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болон цэцийн хуралдааны явцад ямар нэгэн хэлбэрээр урьдчилан илэрхийлэхийг хориглоно.

3.1.1. Зорилгод хүрсэн түвшин

Цэцийн гишүүний томилгоо нь МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж заасанд нийцэж байгаа эсэх буюу тус томилгоо нь цэцийн гишүүний хараат бус байдалд нөлөөлж байгаа эсэх, мөн тус зүйлийн 3-т “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний хараат бус байдал Үндсэн хууль, бусад хуулиар тогтоосон баталгаагаар хангагдана.” гэж заасанчлан Цэцийн тухай хуулийн холбогдох зүйл нь хараат бус байдлын баталгааг хангаж чадаж буй эсэхийг энэ хэсэгт тогтооно.

Цэцийн гишүүнийг томилохтой холбоотой зохицуулалтыг Цэцийн тухай хуульд хуульчлан зохицуулсан зорилго нь Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнийг томилох процессыг нарийвчлан зохицуулахад оршино. Өөрөөр хэлбэл, цэцийн гишүүнийг томилохтой холбоотой бүхий л харилцааг тодорхой хуульчлан зохицуулах нь Үндсэн хуулийн цэцийн хараат бусаар Үндсэн хуулийн биелэлтэд хяналт тавих үндсэн чиг үүргийг хэрэгжүүлэх урьдач нөхцөл болно.

Цэцийн гишүүнийг хэзээ санал болгох нь тодорхой бус. Цэцийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1-т “Цэцийн есөн гишүүний гурвыг Улсын Их Хурал, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор Улсын Их Хурал нэр дэвшигчийн сонголт хийж зургаан жилийн хугацаагаар томилох бөгөөд Цэцийн

гишүүнийг нэг удаа улируулан томилж болно.” гэж заасан нь цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацааг тодорхойлсон заалт юм. Цэцийн гишүүн нь энд заасан 6 жилийн хугацаанд л бүрэн эрхээ хэрэгжүүлнэ гэсэн үг.

Гэвч уг заалтад тухайн санал болгох эрх бүхий байгууллагуудаас Цэцийн гишүүнд хэзээ санал болгох нь тодорхой бус байна. Өөрөөр хэлбэл, Цэцийн гишүүдээс хэн нэгнийх нь хугацаа дуусгавар болсон тохиолдолд түүний оронд шинэ Цэцийн гишүүнийг хэдий хугацаанд томилох тухай зохицуулалт тус зүйл болоод тус хуульд огт заагаагүй. Энэ нь хуулийн дагуу бүрэн эрхийн хугацаа нь дуусгавар болсон Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ тодорхойгүй хугацаагаар хэрэгжүүлсээр байх нөхцөлийг үүсгэсэн байна.

Харин 2021 онд шинэчлэн найруулж батлагдсан Шүүхийн тухай хуулийн 25.8.7-д “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх, эгүүлэн татах хуульд заасан үндэслэл бий болсноос хойш 30 хоногийн дотор санал гаргах” гэж зааснаар тус асуудлыг шүүхийн институтын хувьд шийдвэрлэсэн байна. Хэдийгээр ийнхүү тодорхой зохицуулсан нь зөв зүйтэй хэрэг ч бусад институтээр ийнхүү зохицуулаагүй байгаа нь эрх мэдэл хоорондын тэнцвэрийг хангах, Цэцийн хараат бус байдлыг хангахад сөрөг үр дагавар учруулж болох эрсдэлтэй байна.

Иймд Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болохоос өмнө эсхүл дуусгавар болсноос хойш тодорхой хугацааны дотор Ерөнхийлөгч, УИХ, УДШ-ээс тухайн гишүүний орны гишүүнийг санал болгох талаар нэг мөр хуульчлах шаардлагатай.

Цэцийн гишүүнийг УИХ томилох процедур тодорхой бус. Цэцийн гишүүнийг УИХ-аас томилдог. Гэвч одоогоор тус томилгоо хэрхэн явагдах тухай Цэцийн тухай хуульд огт заагаагүй буюу зохицуулсан хэсэг нь хэрэгжих боломжгүй байна.

Доктор, профессор Н.Лүндэндорж МУҮндХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг “Үндсэн хуулийг чандлан сахиулж, дээд хяналтыг хэрэгжүүлэх субъектийг тодруул томилоход төрийн эрх мэдлийн аль нэг салааны нөлөөг дангаар бий болгохгүйн үүднээс гурван өөр байгууллагад санал болгох буюу олон нийтийн оролцоотой сонгон шалгаруулалт явуулан нэр дэвшүүлэх үндсэн дээр нэгэн бүрэн эрхийн хугацаанд зургаан жилийн хугацаанд УИХ томилох”¹ хэмээн тайлбарласан байна. Энд томилгоонд олон нийтийн оролцоог хангах ёстой тухай өгүүлсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, Цэцийн гишүүнд санал болгож буй нэр дэвшигч нь Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагыг хангаж буй эсэх, хэрхэн хангаж буй талаар олон нийт мэдэх, нягтлах шаардлагатай юм. Энэхүү үндэслэлээр 2021 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдрийн хуулиар тус 3-р зүйлийн 1-дэх хэсэгт “нэр дэвшигчийн сонсгол хийж” гэж нэмэлт оруулсан. Ингэснээр Цэцийн гишүүнийг томилоход УИХ-д нээлттэй сонсгол хийх болсон. Гэвч Үндсэн хуулийн цэц уг залтыг Үндсэн хуулийн Жаран дөрөвдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна” гэх заалтыг зөрчсөн хэмээн үзэж 2023 оны 09 дүгээр сарын 27-ны өдрийн 05 дугаар дүгнэлтээр 2023 оны 09 дүгээр сарын 27-ны өдрөөс эхлэн

¹ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар, УБ, 2022, 977 дахь тал.

түдгэлзүүлсэн. Ингэснээр Цэцийн гишүүнд нэр дэвшүүлэх процесс ахин хаалттай хэлбэр рүү ороод буй юм.

АНУ-д Дээд шүүхийн шүүгчийг нэр дэвшүүлэхдээ нээлттэй сонголт явуулдаг ба ингэснээр нэр дэвшигч нь шалгуур үзүүлэлтийг хангаж байгаа эсэхийг нягтлах, шударга² шүүлт хийхэд дэмжлэг үзүүлдэг. Доктор О.Мөнхсайхан Цэцийн гишүүнд томилогдож байгаа нэр дэвшигчид шаардлага хангасан эсэх нь эргэлзээтэй хэд хэдэн хүмүүс сонгогдож ажиллаж байсан талаар онцолж “нээлттэй сонсголоор цэцийн гишүүнд нэр дэвшигч дээр үндсэн хуулийн мэдлэг, хууль тайлбарлах ур чадвар, туршлага, ёс зүй болоод үнэт зүйл дээр нь мэргэжлийн дүгнэлт гаргах эсхүл нэр дэвшигч өмнө нь ноцтой ёс зүйн зөрчил гаргаж байсан тухай мэддэг хүнээр үг хэлүүлэх боломжтой. Мөн нээлттэй сонсголын үеэр УИХ-ын эрх бүхий гишүүд эргэлзээгээ тайлах хүртлээ асуулт асууж болно³.” гэх байр суурийг илэрхийлсэн байна. Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнийг томилоход нэр дэвшигчийн сонголт хийх зохицуулалт нь нэр дэвшигчийг уг албан тушаалд тэнцэх эсэхийг шалгаж баталгаажуулахад чухал ач холбогдолтой байна.

Нэгэнтээ Цэцийн тухай хуулиар тодорхой заагаагүй учир бусад хуулиар зохицуулахаас өөр замгүй. Улсын их хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 40.1-т УИХ Цэцийн гишүүнээр томилуулахаар санал болгосон нэр дэвшигчийг Хууль зүйн байнгын хороо ажлын 5 өдрийн дотор хэлэлцэж санал, дүгнэлт гаргана.” гэж заасан нь дээр дурдсан Нийтийн сонсголыг зохион байгуулсан ч олон нийт оролцох буюу мэдэх, нягтлах боломжоор хангагдаж амжихааргүй богино хугацаа юм. Иймд Цэцийн гишүүнийг УИХ томилох процедурыг Цэцийн тухай хуулиар тодорхой зохицуулах нь зүйтэй.

Цэцийн гишүүнийг улируулан томилох тухай зохицуулсан нь МУҮндХ-д нийцсэн эсэх нь тодорхой бус. МУҮндХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Үндсэн хуулийн цэц есөн гишүүнээс бүрдэнэ. Тэдгээрийн гурвыг Улсын Их Хурал, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор Улсын Их Хурал зургаан жилийн хугацаагаар томилно.” гэж заасан бол Цэцийн тухай хуульд Цэцийн гишүүнийг нэг удаа улируулан томилж болохоор заасан байсан. Тус хэсгийн “Цэцийн гишүүнийг нэг удаа улируулан томилж болно” гэснийг Үндсэн хуулийн цэцийн 2016 оны 06 дугаар сарын 17-ны өдрийн 04 дүгээр тогтоолоор хүчингүй болгосон нь өдгөө хэдэн ч удаа Цэцийн гишүүнээр улиран томилогдож болох нөхцөлийг үүсгээд байна.

Судлаачид МУҮндХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг харилцан адилгүй тайлбарладаг. Доктор, профессор Н.Лүндэндорж уг заалтыг “Цэцийн гишүүнээр 1 удаа, 6 жилийн хугацаагаар томилогдоно”⁴ гэж тайлбарласан бол Г.Совд, Н.Жанцан нар “Үндсэн хуулийн Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа нэг удаагийн томилолтоор хязгаарлагддаггүй”⁵ гэж тайлбарласан байна.

Үндсэн хуулийн хяналт сайн хөгжсөн гадаадын зарим орны жишээг харвал, ихэнхдээ шүүгчийг улируулан томилохыг хязгаарласан байдаг. Учир нь Цэцийн гишүүн

² <https://www.courts.ca.gov/5367.htm>, 2023.11.16

³ О.Мөнхсайхан. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь, 18-20 талд.

⁴ Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль шинжлэх ухааны тайлбар, УБ 2022, 977 дахь тал.

⁵ Г.Совд нар, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, УБ 2000 он, 255 дахь тал.

улиран томилогдохын тулд өөрийг нь нэр дэвшүүлсэн эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны ашиг сонирхлын дагуу шийдвэр гаргах магадлалтай тул “улиран томилогдох” талаар хязгаарлалт тавьж гишүүний бие даасан, хараат бус байдлыг хангадаг. Тодруулбал, улиран томилогдох боломжийг хуулиар олгох явдал нь шүүгчийн хараат бус байдалд харшилна.⁶

1992 оны Үндсэн хуулийг боловсруулах явцад Цэцийн гишүүнийг улируулан томилохыг хориглох заалт оруулах талаар гадны эрдэмтдийн дүгнэлт гарч байсан боловч улируулан томилох асуудлыг илэрхий хориглосон заалт ороогүй учир өдийг хүртэл дахин томилогдсоор иржээ. 1992-2021 оны хооронд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр нийт 37 хүн томилогдон ажиллаж байснаас дөрвөн удаа улиран ажилласан 1 гишүүн, гурван удаа ажилласан 1 гишүүн, хоёр удаа улиран ажилласан 4 гишүүн байна.

Хүн ам цөөнтэй манай улсын хувьд Цэцийн гишүүнийн бүрэн эрхт хугацааг 6 жилээр тогтоон нэг удаа томилох тохиолдолд шалгуур хангасан хүний нөөцийн хомсдол үүсэх эрсдэлтэй. Тиймээс Цэцийн гишүүнийг нэг удаа улируулан томилохыг зөвшөөрч бүрэн эрхийн хугацааг 12 жил байхаар зохицуулбал хүний нөөцийн хомсдолоос сэргийлэхийн зэрэгцээ цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг баталгаажуулах боломжтой⁷ хэмээн судлаачид санал нийлдэг.

3.1.2. Практикт нийцэж байгаа байдал

Энэхүү дэд хэсэгт Цэцийн гишүүний томилгооны тухай зохицуулсан тус 3-р зүйл нь хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэгэн сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх болоод хэрэгжилтэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай салбарын судлаачид хэрхэн үзэж буй талаар судалж тогтооно.

Цэцийн гишүүнийг хэзээ санал болгох нь тодорхой бус байгаагаас үүдэж УИХ, Ерөнхийлөгч, УДШ-ээс нэр дэвшүүлэх санал гаргахгүй удаж Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ 6 жилээс урт хугацаагаар хэрэгжүүлэх нөхцөл үүссэн. Үүний нэг жишээ нь Цэцийн гишүүн асан Н.Жанцан нь Ерөнхийлөгчөөс дөрвөн удаа санал болгосны дагуу 1992 оны 7 сарын 1-нээс эхлэн томилогдсон тул 2016 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр хүртэл 24 жил ажилласан байх ёстой. Гэвч тэрээр 2018 оны 5 дугаар сарын 24-ний өдөр хүртэл Цэцийн гишүүнээр 26 жил ажиллажээ. Өөрөөр хэлбэл, түүний бүрэн эрхийн хугацаа даруй 2 жилээр хэтэрсэн юм. Мөн УДШ-ээс нэр дэвшүүлэх санал гаргах хугацааны зохицуулалт байхгүй үед Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дууссанаас хойш 2 жил хүртэл санал болгодоггүй тохиолдол гарч байсан.

Цэцийн гишүүнийг УИХ томилох процедур тодорхой бус буюу УИХ-д томилох ажиллагааны хугацааны зохицуулалт хэт богино байгаагаас үүдэн Цэцийн гишүүний талаар олон нийт болоод УИХ хангалттай мэдээлэл авч чаддаггүй. Үүний жишээ нь УИХ-ын 2018 оны 33 дугаар тогтоолын хүрээнд УИХ-ын даргын 2018.05.21-нд 107 тоот захирамж гарган Цэцийн гишүүнд Ш.Солонгыг нэр дэвшүүлсэн бөгөөд 2018.05.22-нд Төрийн байгуулалтын байнгын хороо, 2018.05.23-нд Хууль зүйн байнгын хороо тус тус

⁶ Ц.Сарантуяа, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй, УБ, 2021, 73-74 дэх тал.

⁷ О.Мөнхсайхан, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хүрээнд цэцийн гишүүний хараат бус, хариуцлагатай байдлыг хангах нь”, Эрх зүй сэтгүүл цуврал 36, УБ, 2016, 12-16 дахь тал.

хэлэлцэж дэмжээд, 2018.05.24-ний 12:11 цагт баталсан 33 дугаар тогтоолоор томилжээ.⁸ Мөн тухайн үед Ерөнхийлөгчөөс Б.Буяндэлгэр, Ц.Нанзаддорж, Г.Туулхүү нарыг Цэцийн гишүүнд санал болгох тухай зарлигийг 2018.05.18-нд гаргасан боловч тус нэр дэвшигчдийн тухай мэдээлэл нийтэд 3 өдрийн дараа ил болж Хууль зүйн байнгын хороо 2018.05.23-нд хэлэлцэн дэмжиж 2018.05.24-ний өдөр УИХ-ын 35 дугаар тогтоолоор томилогдсон. Эдгээр тохиолдлуудад 3 өдрийн дотор Цэцийн гишүүнийг нэр дэвшүүлж, томилсон байгаа нь олон нийтэд тэдний Цэцийн гишүүний шаардлагыг хангаж буй эсэх талаар мэдээлэл авах, хэлэлцэх боломж гараагүй нь харагдаж байна.

Цэцийн тухай хуульд Цэцийн гишүүнийг улируулан томилох тухай зохицуулсан нь МУҮндХ-д нийцсэн эсэх нь тодорхой бус байдлаас үүдэж тус асуудал практикт үргэлж маргаан дагуулсаар ирсэн. Гэсэн хэдий ч 1992-оос 2021 оны хооронд Цэцийн гишүүнээр нийт 37 хүн томилогдсоноос нэг гишүүн 4 удаа, нэг гишүүн 3 удаа, дөрвөн гишүүн 2 удаа тус тус дахин томилогдсон байна.⁹

3.2. Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага /МУҮХЦтХ-ийн 4-р зүйл/

4 дүгээр зүйл.Цэцийн гишүүн

- 1.Цэцийн гишүүн хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, эрүүгийн ял шийтгэлгүй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэн байх ба Цэцийн гишүүд эрх тэгш байна.
- 2.Цэцийн бүрэлдэхүүнд шинээр буюу нөхөн томилогдсон гишүүний бүрэн эрх нь томилогдсон өдрөөс эхэлж, бүрэн эрхийн хугацаа дуустал үргэлжилнэ.
- 3.Цэцийн гишүүний бүрэн эрх нь Улсын Их Хурлаас дараагийн гишүүнийг томилсноор дуусгавар болно.
- 4.Цэцийн гишүүн Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн бол тэтгэвэрт гарах буюу Цэцийн гишүүний албан тушаалаас чөлөөлөгдөж болно

3.2.1. Зорилгод хүрсэн түвшин

Энэ дэд хэсэгт Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 1-т “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн.” гэж заасанд нийцсэн эсэх буюу Цэцийн гишүүн Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх мэдлэг чадвар бүхий байх, Мөн тус зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж заасанд нийцэж байгаа эсэх буюу Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь цэцийн гишүүний хараат бус байдалд нөлөөлж байгаа эсэхэд үнэлэлт өгнө.

МУҮндХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэнийг томилно.” гэж заасныг Цэцийн тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 1-т “Цэцийн гишүүн хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, эрүүгийн ял шийтгэлгүй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэн байх ба Цэцийн гишүүд эрх тэгш байна.” гэж эрүүгийн ял шийтгэлгүй байх болон Цэцийн гишүүд эрх тэгш байх тухай 2 шаардлагыг нэмж

⁸ Хүний эрх Дэвшилтэт бодлогын хүрээлэн, “Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: тулгамдсан асуудал, шийдэл” тойм судалгаа, УБ, 2021, 418 дахь тал.

⁹ Мөн тэнд, 419 дэх тал.

хуульчилжээ. Харин хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй байх тухайд ямар ч нэмэлт агуулгагүй заасан байна.

Венецийн комиссын “CDL-STD (1997) 020 Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүн-Шинжлэх ухаан болон Ардчиллын техник” тайланд үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагын тухайд “Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдэд тавигдах шаардлагад шүүхийн чадварлаг бүрэлдэхүүнийг хангахын тулд хууль зүйн мэргэшлийн шаардлагыг ихэнх тохиолдолд тусгадаг.”¹⁰ хэмээн өгүүлжээ. Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны захиалгаар гүйцэтгэсэн “Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа”-нд дурдсанаар сонгон судалсан ХБНГУ, Австри, ОХУ, БНСУ, Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь мэргэжлийн хувьд эрх зүйн дээд боловсролтой байх шаардлага тавигддаг байх бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг зөвхөн Австри улс Үндсэн хуульдаа, бусад улс нь органик хуульдаа тусгаж зохицуулжээ.¹¹ Эндээс Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах эрх зүйн дээд боловсрол, хууль зүйн мэргэшлийн шаардлага нь заавал тавих шаардлагатай болох нь харагдаж байна.

Венецийн комиссын Үндсэн хуулийн эрх зүй, эрх зүйн мэдээллийн тогтолцоо хариуцсан мэргэжилтэн, доктор Арне Мавчич “Үндсэн хуулийн хяналт” номдоо “Бараг бүх улсад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавих шаардлага, ажил мэргэжлийн туршлагын шалгуур өндөр байна. Нэр дэвшигчид зөвхөн эрх зүйн боловсролыг дунджаас дээш түвшинд эзэмшсэн байхаас гадна өөрсдийн шийдвэрийнхээ улс төрийн ач холбогдлыг сайн мэдэрдэг байх шаардлагатай.”¹² хэмээн үндсэн хуулийн шүүгч улс төрийн мэдлэгтэй байх чухлыг онцолсон ч эрх зүйн боловсролыг дунджаас дээш түвшинд эзэмшсэн байх нь суурь шаардлага болохыг дурджээ.

Иймд Цэцийн тухай хууль органик хууль болохын хувьд МУҮндХ-ийн 65 дугаар зүйлийн 2-ыг дэлгэрүүлэн Цэцийн гишүүн эрх зүйн дээд боловсролтой, хууль зүйн мэргэшлийн шаардлагыг хангасан байхыг тухайлан заах шаардлагатай байна.

3.2.2. Практикт нийцэж байгаа байдал

Энэхүү дэд хэсэгт Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагын тухай зохицуулсан тус 4-р зүйл хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэг сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх болон хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзсэн байна вэ гэдгийг авч үзнэ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Цэц бол Монгол Улсын төрийн түүхэнд урьд нь байгаагүй 1992 оны Үндсэн хуулиар байгуулагдсан шүүх засаглалын эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх хүрээнд ажиллах үүрэгтэйгээр төрийн тогтолцоонд буй болсон цоо шинэ байгууллага юм. Үндсэн хуулийн цэцийг шүүх мөн, биш гэх маргаан нийгэмд хөнддөг. Үндсэн хуулийн цэцийн үйл ажиллагааны шалгуурыг авч үзвэл: Үндсэн хуулийн цэц нь

¹⁰ Венецийн комисс, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх Венецийн комиссын санал, тайлан, судалгааны эмхэтгэл, орчуулж эрхлэн гаргасан МУИС-ийн Үндсэн хуулийн эрх зүйн хүрээлэн, УБ 2023, 22 дахь тал.

¹¹ Н.Отгончимэг, Монгол улсын үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа, УБ 2019, 37 дахь тал.

¹² Арне Мавчич, Үндсэн хуулийн хяналт, УБ 2014, 43 дахь тал.

Үндсэн хуулийн биелэлтэд хууль-шүүхийн дээд хяналт тавьдаг; энэ үүргээ байцаан шийтгэх ажиллагааны зарчим, журам, арга явцаар хэрэгжүүлдэг; Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг хянаад хууль хэрэглэж эцэслэн шийдвэр гаргадаг; шийдвэр гармагц Үндсэн хуулийн ёсоор хүчин төгөлдөр болдог; түүнийг холбодог байгууллага, албан тушаалтан хэн боловч заавал биелүүлнэ; ҮХЦ, түүний гишүүн нь гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах, аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байх Үндсэн хуулийн зарчим баримтална. Эдгээр шалгуур нь ҮХЦ-ийг шүүх мөнийг нотолдог. Үүнээс харахад Үндсэн хуулийн цэц нь шүүх мөн бол Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлага нь шүүгчийн хэмжээнд байх ёстой.

Үндсэн хууль тогтоогчид Цэцэд хэн нэр дэвшиж болох вэ гэдэг дээр өргөн болон явцуу хоёр янзын үзэл баримтлалыг барьж байсан. Өргөн үзэл баримтлалын дагуу хуульч, улс төрч, дипломат, улс төр судлаач, эдийн засагч зэрэг өөр өөр мэргэжлийн хүмүүс Цэцэд нэр дэвших боломжтой гэж үзэж байсан. Үндсэн хуулийн маргаан бол эрүүгийн хууль зөрчсөнтэй адилхан маргаан биш, "... Үндсэн хууль гэдэг маань нийгмийн бүх амьдралыг хамарсан өргөн хүрээний асуудал шийддэг учраас хуульчаас гадна улс төрч, эдийн засагч байх шаардлага гарч болно." гэж үзсэн. Үндсэн хууль тогтоогчдын зарим нь энэхүү өргөн үзэл баримтлалыг няцааж, зөвхөн хуульчид Цэцэд нэр дэвших эрхтэй байх ёстой гэсэн явцуу үзэл баримтлалыг дэмжиж удаан хэлэлцсэний эцэст Цэцийн гишүүд нэр дэвшигчид тавигдах шаардлагын талаар ерөнхий заалтыг Үндсэн хуульд оруулсан. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 65 дугаар зүйлийн 2-т "Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэнийг томилно." гэж заасан байдаг ба энэхүү заалт дах хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй гэх ойлголтыг практикт аль нь ч байж болох мэтээр ойлгодог жишиг тогтсон.

"Хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй ...." гэдэг нь "хууль зүй, улс төр" гэсэн хоёр ойлголтын хооронд таслал байгаа тул "эрх зүйч" эсвэл "улс төр судлаач" байж болох нь гэж ойлгож болохгүй. Үндсэн хуулийн шүүх нь Морис Дювержийн шуудхан хэлснээр бүрэлдэхүүнийг томилох ажиллагаа нь улс төрийн дээд институтын оролцоо, зөвшилцлийг агуулдаг, улс төрийн арга хэрэгслийг ашиглан томилдог, шийдвэр нь Үндсэн хуулийн мөн чанараас хамаарч улс төрийн шинжийг зүй ёсоор агуулдаг, улс төрийн үр дагавар үүсгэдэг нь нууц биш учраас Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн нь шийдвэрийнхээ улс төрийн үр дагаврыг мэдрэх, мэдэх шаардлага зүй ёсоор тулгарна. Үүнээс хамаарч эрх зүйч мэргэжлийн тодорхой чиглэлээр мэргэших байх, ялангуяа Үндсэн хуулийн эрх зүйн маргаан шийдвэрлэх учраас хууль зүй, улс төрийн хосолмол судлагдахуунтай Үндсэн хуулийн эрх зүйгээр академик болон академик бус хүрээнд мэдлэг, чадвар, туршлага, дадал дүйгээ нарийсган, гүнзгийрүүлж, ердийн төвшнөөс дээгүүр, бүрнээ бэлтгэгдсэн байх шаардлага зүй ёсоор тавигдана.

Шүүгч хүн улс төрийн албан тушаалтан биш, шүүх нь улс төрийн хүчнүүдийн төлөөллийн нэгж буюу улс төрийн харилцааг тэнцүүлэх зориулалтаар баримтлан хуулийн ноёрхлыг тогтоож үндсэн эрхийг хамгаалах зориулалттай байгууллага байдаг. Ийм ч учраас шүүгч хүн, энэ тохиолдолд Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн хүн мэргэжлийн арвин туршлагатай хуульч хүн байх ёстой юм. Цэцийн гишүүний үндсэн мэргэжил нь хуульч байх ёстой нь ойлгомжтой ч зөвхөн хуульч мэргэжлээс гадна улс төрийн зохих боловсрол, дадлага давхар эзэмшсэн байх шаардлагатай.

Монгол Улсад хуульч биш төдийгүй эрх зүйч биш хүмүүс Цэцийн гишүүнээр томилогдож ирсэн. 1992-оос 2021 оны хооронд Цэцийн гишүүнээр томилогдсон 37 хүний 5 нь хуульч бөгөөд эрх зүйч биш байсан ба тэдгээрийн хоёр нь түүхч, хоёр нь геологич, нэг нь дипломатч мэргэжилтэй байжээ. Харин үлдсэн 32 хүн нь эрх зүйч мэргэжлээрээ бараг ажиллаагүй бөгөөд улс төрийн албан тушаал хашиж байв.¹³

Цэцийн хууль тогтоогчдоос бүрдсэн УБХ 1992 оны 5 сарын 8-ний Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн цэцийн тухай хуулийг батлахдаа Цэцийн гишүүнд нэр дэвшигчийн талаар өргөн үзэл баримтлалыг баримталсан Цэцийн тухай хуульд Үндсэн хуулийн 65-р зүйлийн 2-т заасан "хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй" гэдэг шаардлагыг дэлгэрүүлэн тайлбарлаж тодорхойлоогүйгээс уг хууль үйлчилж эхэлснээс хойш Цэцийн гишүүн нь хуульч төдийгүй бусад мэргэжлийн хүн байхыг зөвшөөрч хууль зүйн салбарт мэргэшсэн бүү хэл хууль зүйн мэргэжлийн байх шаардлага тавьдаггүй практик нэгэнт тогтсон байна.

2012 онд Үндсэн хуулийн цэцэд нэр нэр бүхий иргэн мэдээлэл гаргаж, Цэцийн тухайн үеийн зарим гишүүн хууль зүйн мэргэшилгүй, иймд хуульд заасан шаардлага хангаагүй нэр дэвшигчийг томилсон УИХ-ын тогтоол нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэхийг хянан үзэж шийдвэрлэж өгөхийг хүссэн байдаг. Тухайн үед Цэцийн тухай хууль болон Цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг боловсруулах хүрээнд, Цэцийн гишүүнд тавих шаардлагыг илүү нарийвчилж зохицуулахаар байсан тул маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэхээс татгалзаж байжээ.¹⁴

Доктор, профессор Ц.Сарантуяа Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй номынхоо хоёр дахь хэвлэлд "Цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагыг бусад шүүгчид тавих хуульд заасан болзолтой уялдуулан 2015 онд Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд хууль зүйн мэргэжлээрээ 15-аас доошгүй жил ажилласан байх шаардлагыг заахаар санал болгосон боловч тухайн төслийг УИХ эдүгээ хүртэл хэлэлцээгүй" хэмээн дурджээ.

¹³ Хүний эрх Дэвшилтэт бодлогын хүрээлэн, "Монгол Улс дахь хүний эрхийн төлөв байдал: тулгамдсан асуудал, шийдэл" тойм судалгаа, УБ, 2021, 420 дахь тал.

¹⁴ Ц.Сарантуяа, Үндсэн хуулийн процессын эрх зүй (хоёр дахь хэвлэл), УБ 2021, 60 дахь тал.

3.3. Цэцийн гишүүний бүрэн эрх /МУҮХЦтХ-ийн 5-р зүйл/

5 дугаар зүйл. Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа

1. Цэцийн гишүүнийг Цэцийн зөвшөөрөлгүйгээр /түүнийг гэмт хэрэг үйлдэж байхад нь буюу хэргийн газарт гэмт үйлдлийнх нь нотлох баримттайгаар баривчилснаас бусад тохиолдолд/ баривчлах, албадан саатуулах буюу цагдан хорих, эрүүгийн хариуцлагад татах, эсхүл шүүхийн журмаар түүнд Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага оногдуулах, орон байр, албан тасалгаа, биед нь үзлэг, нэгжлэг хийх, бичиг баримт, эд зүйлийг хураан авахыг хориглоно.
2. Цэцийн гишүүн гэмт хэрэгт холбогдсон бол түүний бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх эсэхийг энэ тухай эрх бүхий байгууллагын санал, шийдвэрийг хүлээж авснаас хойш 14 хоногийн дотор Цэц хэлэлцэж шийдвэрлэнэ.
3. Цэцийн гишүүн гэмт хэрэг үйлдсэнийг шүүх тогтоосон, ~~эсхүл хууль зөрчсөн нь эрх бүхий байгууллагаас~~ ~~төгтөөгдсөн~~ бол түүнийг Цэцийн гишүүнээс нь эгүүлэн татах тухай Цэцийн шийдвэр, анх илгээсэн байгууллагын саналыг үндэслэн Улсын Их Хурал эгүүлэн татаж болно.
4. Цэцийн гишүүнийг хувийн хүсэлтээ гаргасан, эрүүл мэндийн улмаас, эсхүл Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн болон энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт зааснаас бусад үндэслэлээр бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас нь өмнө уг албан тушаалаас чөлөөлөх, эгүүлэн татах, өөр ажилд шилжүүлэхийг хориглоно.
5. Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болсон, энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан болон Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрснээс бусад үндэслэлээр Цэцийн гишүүнээс чөлөөлөгдвөл гишүүнээр томилогдохын өмнөх ажилд нь эгүүлэн ажиллуулах, эсхүл түүнтэй тэнцэх цалин хангамж бүхий ажлаар хангана. Хэрэв тийм боломжгүй бол ажил эрхлэх хүртэлх 6 сарын хугацаанд Цэцийн гишүүн байсан үеийн авч байсан цалингийн хэмжээнээс бууруулахгүйгээр тэтгэмж, хэрэв бага цалинтай ажил эрхэлж байгаа бол цалингийн зөрүүтэй тэнцэх хэмжээний тэтгэмж улсын төсвөөс мөн хугацаанд олгоно.
6. Цэцийн гишүүнээр ажиллаж байсан хүнийг насны тэтгэвэрт гарах үед нь Цэцийн гишүүний цалингийн 60 хувиар бодож тэтгэвэр тогтоож болно. Тэтгэврийг нийгмийн даатгалын сангаас олгоно.

3.3.1. Зорилгод хүрсэн түвшин

МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж тусгасан байдаг. Цэцийн гишүүний бие даасан байдал нь түүний бүрэн эрхийн баталгаагаар илэрнэ. Иймд тус хуулийн 5-р зүйл цэцийн гишүүний хараат бус, бие даасан байдлыг хангаж байгаа эсэхийг тодорхойлно.

Монголын Үндсэн хуулийн 64.2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж тусгаж өгсөн байдаг. Мөн Цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг хангах баталгаа нь хууль тогтоомж, цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа, нийгэм эдийн засгийн баталгаа зэрэгт оршдог. Гэвч эрдэмтэд, судлаачид цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа хангалтгүй, дутмаг байна гэж тодорхойлсон байна. Тухайлбал, 2018 оны ХЗҮХ-ийн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт” хийсэн үнэлгээний тайланд Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх хугацаанд нийгэм, эдийн засгийн баталгаагаар хангах асуудал зохицуулагдаагүй байна гэж үзсэн байна. Мөн доктор П.Очирбат “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний хараат бус байдал нь хууль зүй, нийгэм, эдийн засаг, үйл ажиллагааны бусад баталгаагаар хангагдсан байх ёстой ба Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан байдал нь гишүүний хараат бус байдлын нэг чухал баталгаа болдог.

Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний эдийн засаг, нийгмийн баталгааг хангах асуудал хараат бус байдалд чухал ач холбогдолтой бөгөөд энэ талаарх харилцааг зарим улсад тусгайлсан актаар зохицуулах хандлага давамгайлах болсон байна. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд ийм баталгаа байхгүй¹⁵ гэсэн байна. Тус зохицуулалт хуулийн зорилго болох хараат бус байдлыг хангаж өгөөгүй байна.

Гадаад улс, орнуудад цэцийн гишүүдийн бүрэн эрх, эдийн засгийн баталгааг дараах байдлаар хуульчилж өгсөн байна¹⁶.

Хүснэгт 1. Гадаад улсуудын зохицуулалт: Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа зохицуулсан байдал

Улс орнууд	Хуулийн нэр	Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа
Гүрж ¹⁷ Улс	"Үндсэн хуулийн шүүгчдийн нийгмийн баталгааны тухай хууль"	– Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн цалингийн хэмжээг хуулиар тогтоох бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн Дэд ерөнхийлөгч болон Нарийн бичгийн даргын сарын үндсэн цалин нь Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн цалингийн 90 хувиас багагүй, харин гишүүний цалин нь 85 хувиас багагүй байх; – Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн сарын нэмэгдэл цалин нь түүний цалингийн 90 хувиас багагүй, харин Дэд ерөнхийлөгч, Нарийн бичгийн дарга, гишүүний нэмэгдэл цалин нь тэдгээрийн үндсэн цалингийн 50 хувиас багагүй байхаас гадна тэдгээрт ажилласан жил, эрдмийн зэргийн нэмэгдэл олгох; – Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүдэд жилд 45 хоногийн ээлжийн амралт эдлүүлэх бөгөөд амралт авахаас нь өмнө хоёр сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн дэмжлэг үзүүлэх; – Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч гадаад улсад албан айлчлал хийх нөхцөлд цалингийн 50, 40, 35 хувьтай тэнцэх хэмжээний нэмэлт цалин олгох; – Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, Нарийн бичгийн дарга, гишүүнийг тэтгэвэрт гарах үед авч байсан цалингийн 100 хувиар тэтгэвэр тогтоох; – Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүн болон гишүүн байсан хүн нас барсан эсхүл сураггүй алга болсонд тооцогдсон тохиолдолд түүгээр тэжээн тэтгүүлж байсан түүний эхнэр, нөхөр болон 18 насанд хүрээгүй хүүхдэд тэтгэврийн хэмжээгээр тэтгэвэр олгох; – Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүн болон гишүүн байсан хүн нь албаны чиг үүрэгтэй холбоотойгоор бусдын халдлагад өртөн нас барсан тохиолдолд түүний эхнэр, нөхөр болон хүүхдэд түүний авч байсан цалин, эсхүл тэтгэврийн 10 жилтэй тэнцэх хэмжээний тэтгэмжийг материаллаг бусад тусламж үзүүлснээс үл хамааран олгох;

¹⁵ П.Очирбат, *Монгол Улсын Үндсэн хууль: хэрэгжилт, хяналт, судалгаа* (УБ, 2017), Мөнхийн үсэг, 341 дэх тал.

¹⁶ Д. Наранчимэг "Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байх зарчим", Н.Жанцан нар, "Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал: онол, арга зүй, хэрэгжилт(УБ, 2017)", Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц, 230-231 дэх тал.

¹⁷ мөн тэнд.

		– Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүн нь хөдөлмөрийн чадвараа хэсэгчлэн алдсан тохиолдолд түүний 1 жилийн цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн тусламж, хөдөлмөрийн чадвараа бүрэн алдсан тохиолдолд 5 жилийн цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн тусламж үзүүлэхээс гадна гишүүний бүрэн эрхийн хугацаанд түүний цалин, бусад хангамжийг бууруулахыг хориглосон байна.
Словени ¹⁸ Улс	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	– Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч нь Үндэсний Ассамблейн Ерөнхийлөгчтэй ижил хэмжээний цалин болон нэмэгдэл авах; – Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь Үндэсний Ассамблейн Дэд Ерөнхийлөгчтэй ижил хэмжээний цалин болон нэмэгдэл авах; – Үндсэн хуулийн шүүх Нарийн бичгийн даргын цалинг тогтоох бөгөөд цалингийн хэмжээ нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн цалинтай тэнцүү хэмжээтэй байх; – Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь ээлжийн амралтын хугацаанд, эрүүл мэндийн болон ослын шалтгаанаар чөлөө авсан хугацааны эхний 30 хоногт сарын цалингийн хэмжээтэй тэнцүү хэмжээний цалин авах; – Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид ажилдаа ирэх, буцах унааны зардал, томилолтын зардал, үдийн хоолны зардал, ээлжийн амралтын мөнгө, нүүх зардал, ажлын байр нь байрладаг газраас байнга оршин суудаг газар руугаа ирж, буцах зардал, байнга оршин суудаг газраасаа ажлын байрны ойролцоо газар нүүх зардал, мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын зардал, удаан жилийн нэмэгдэл, тэтгэвэрт гарсны тэтгэмж зэрэг нөхөн олговор авах; – Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь жилд нэг удаа 40 хоногийн ээлжийн амралт, хувийн шалтгаанаар 7 хүртэл хоногийн цалинтай чөлөө авах; – Үндсэн хуулийн шүүгчээр сонгогдохоосоо өмнө аль нэг шатны шүүхэд, эсхүл төрийн аль нэг байгууллагад байнгын ажил, албан тушаал эрхэлж байсан бол бүрэн эрхийн хугацаа дууссанаас хойш өмнөх ажлын байрны тодорхойлолтыг бүрэн хангаж байвал гурван сарын дотор тухайн байгууллагад өмнөх ажилдаа эргэн очих тухай мэдэгдэж, уг ажилдаа эргэн томилогдох; – Үндсэн хуулийн шүүгчээр сонгогдохоосоо өмнө аль нэг байгууллага, олон нийтийн компани, байгууллагад ажиллаж байсан бол бүрэн эрхийн хугацаа дууссанаас хойш гурван сарын дотор уг ажилдаа

¹⁸ Арне Мавчич, *Үндсэн хуулийн хяналт* (УБ, 2014), Мэргэн Их Монгол, 40-42 дахь тал. <https://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/constitutional-court-act/> Сүүлд үзсэн огноо: 2018.12.24.

		эргэн томилогдох, эсхүл өөрийн боловсрол, мэргэжлийн түвшинд тохирсон ажил эрхлэх; – Бүрэн эрхийн хугацаа дууссан ч бодит шалтгааны улмаас өмнө хашиж байсан ажил албан тушаалыг эрхлэх боломжгүй болсон, эсхүл тохирох ажлын байраа олж чадаагүй байгаа Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь тэтгэвэр тогтоолгох насанд хүрээгүй бол сарын цалингийн хэмжээтэй тэнцүү хэмжээний нөхөн олговрыг нэг жилийн хугацаанд авах эрхтэй байхаар зохицуулсан байна.
Беларусь ¹⁹ Улс	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	– Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд Ерөнхийлөгч болон шүүгчдийн цалинг тус улсын Дээд зөвлөлийн дарга, нэгдүгээр орлогч дарга, орлогч дарга нартай ижил хэмжээнд тогтоосон байна. – Мөн орон байргүй, эсхүл нийтийн байранд амьдардаг зэрэг бусад шалтгаанаар амьдрах нөхцөлөө сайжруулах шаардлагатай шүүгчдэд томилогдсон даруй болон ийм шаардлага бий болсон үеэс хойш зургаан сарын хугацаанд багтааж улсын төсвийн хөрөнгөөр Минск хотод орон сууцаар хангах тухай Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 25 дугаар зүйлд тусгажээ. – Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа тэтгэвэрт гарах, эсхүл хуульд заасан бусад шалтгаанаар хугацаанаас өмнө дуусгавар болсон тохиолдолд шүүгчээр томилогдохоос өмнө эрхэлж байсан ажилдаа, энэ ажил нь үгүй болсон байвал ижил түвшний өөр ажилд томилогдох эрхтэй байхаар зохицуулсан байна. – Харин бүрэн эрхийн хугацаа дууссан болон тэтгэвэрт гарсан шүүгч нь хуульд заасны дагуу ердийн шүүхийн шүүгч нарын нэгэн адил баталгаагаар хангагдахаар байна.
Оросын Холбооны ²⁰ Улс	“Оросын Холбооны Улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хангах, шүүгчдэд, тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдэд төрийн болон	– ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нарт зэрэг, цолны нэмэгдлээс гадна гадаад хэлний мэдлэгээ албаны үүргээ хэрэгжүүлэхдээ ашигласны төлөө сар бүрийн цалин дээр мөнгөн шагнал болгон нэмэгдэл олгох, – ОХУ-ын нутаг дэвсгэрийн хүрээнд төмөр зам, усан болон агаарын тээврийн хэрэгсэл, таксинаас бусад хот хоорондын тээврийн хэрэгслээр үнэ төлбөргүй зорчих, орон сууц, албаны унаа, харилцаа холбооны хэрэгслээр хангагдах, орон сууцны төлбөрийн болон орон сууцны ашиглалтын бүх зардлын 50 хувийг төрөөс хариуцах,

¹⁹ Арне Мавчич, Үндсэн хуулийн хяналт (УБ, 2014), Мэргэн Их Монгол, 39 дэх тал.

²⁰ Д.Наранчимэг “Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байх зарчим”, Н.Жанцан-нар, Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал: онол, арга зүй, хэрэгжилт (УБ, 2017), Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц, 231 дэх тал. <http://kremlin.ru/acts/bank/15164> Сүүлд үзсэн огноо: 2018.12.24.

	нийгмийн баталгаа эдлүүлэх тухай” Ерөнхийлөгчийн зарлиг	– Засгийн газрын тэргүүн, түүний орлогч, тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдэд тогтоосонтой адил нөхцөл, журмаар нийгэм-ахуй, эмнэлэг, амралт, сувиллын үйлчилгээний аливаа хөнгөлөлтийг Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдэд, тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдэд адил эдлүүлэх, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч тэтгэвэрт гараад нас барсан тохиолдолд түүний гэр бүлийн гишүүн тус бүрт өндөр насны тэтгэврийн хуулийн дагуу тогтоосон суурь тэтгэврийн хэмжээг 165 хувиар нэмэгдүүлсэн хэмжээтэй тэнцэх мөнгөн тэтгэлгийг сар бүр олгохын зэрэгцээ гэр бүлд нь шүүхийн шүүгчийн 1 жилийн цалинтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн тэтгэлгийг 1 удаа олгох, бэлбэсэн эхнэр, нөхөр болон насанд хүрээгүй хүүхэд нь орон сууцны ашиглалтын бүх зардлын 50 хувийн хөнгөлөлтийг үргэлжлүүлэн эдлэх эрхтэй байх зэрэг олон төрлийн нийгэм, эдийн засгийн баталгааг эдлүүлэхээр тусгасан байна.

Гадаад улс, орнуудад Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгааг хуульд нарийвчлан тусгаж өгсөн байхад Монгол улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний бүрэн эрхийг ерөнхий байдлаар тусгаж өгсөн нь цэцийн хараат бус байдалд эргээд нөлөөлөх сөрөг дагавар үүсгэх боломжтой. Иймд бусад улсын жишгийг харьцуулан цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгааг нарийвчлан тусгаж өгөх шаардлагатай.

3.3.2. Практикт нийцэж байгаа байдал

Цэцийн гишүүний бүрэн эрх дуусгавар болох, түдгэлзүүлэх тухай зохицуулсан тус 5-р зүйл хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх, хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзсэн байна вэ гэдгийг авч үзнэ. Тодруулбал, Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн байдал практикт хэрэгжиж байгаа эсэхийг тогтоох, эерэг болон сөрөг үр дагавар, хуулийн зохицуулалтын ойлгомжтой байдлыг судална.

Цэцийн тухай хуулийн 5.5-т цэцийн гишүүн төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн тохиолдолд бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болох буюу төрийн жинхэнэ албан хаагчийн төрийн алба хаах насны дээд хязгаар нь 65 насанд бүрэн эрхийг хугацаа дуусгавар болгохоор зохицуулсан байна. Цэцийн тэтгэвэрт гарах насыг ажлын ачаалал, өндөр хариуцлага болон хэт өндөр настай байх нь сөрөг үр дагавартай гэж үзэн жинхэнэ албан хаагчийн тэтгэвэрт гарах насыг тогтоосон байна. Гэвч Цэцийн гишүүнийг улираан сонгох хязгаарлалтыг зохицуулаагүй улмаас зарим гишүүд удаа дараа дахин сонгогдож байсан байна.

Тухайлбал Цэцийн гишүүн Ж.Одбаяр 2016 онд цэцийн гишүүнээр томилогдож ажиллаж эхэлсэн бөгөөд бүрэн эрхийн хугацаа нь дуусгавар болсон ч идэвхтэй ажиллаж байна. Мөн Цэцийн дарга Н.Чинбат 2017 оны 6 дугаар сарын 9-нд Цэцийн гишүүнээр томилогдон ажиллаж эхэлсэн боловч бүрэн эрхийн хугацаа 5 сарын өмнө

дуусгавар болсон байна. Цэцийн дарга 67 настай бөгөөд тэтгэвэрт гарах нас нь хэтэрсэн байна.

Үүнээс дүгнэхэд Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 5 дугаар зүйл практикт хэрэгжиж байгааг харахад эргэлзээтэй байна.

3.4. Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээ/ МУҮХЦХ-ийн 6-р зүйл/

6 дугаар зүйл. Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээ

- 1.Цэцийн даргаар сонгох хүний нэрийг Цэцийн гишүүд дотроосоо дэвшүүлэн хуралдаанаараа хэлэлцэж, саналыг нууцаар хурааж нийт гишүүний олонхийн санал авсан хүнийг сонгоно.
2. Цэцийн даргад гурав буюу түүнээс дээш нэр дэвшиж, анхны санал хураалтаар хэн нь ч нийт гишүүний олонхийн санал авч чадаагүй бол хамгийн олон санал авсан хоёр хүний талаар дахин санал хурааж нийт гишүүний олонхийн санал авсан хүнийг Цэцийн даргаар сонгоно.
3. Цэцийн даргын бүрэн эрхийн хугацаа гурван жил байх бөгөөд түүнийг нэг удаа улируулан сонгож болно.
4. Цэцийн дарга Цэцээс үйл ажиллагаагаа явуулах нөхцөлийг хангах, гишүүдийн төлөөлөлтийн байдлыг тэнцүүлэн Цэцийн хуралдааны бүрэлдэхүүнийг томилох, гишүүдийн ажил үүргийг хуваарилж, гүйцэтгэлийн хяналт тавих, Цэцийг төлөөлөн бусад байгууллага, албан тушаалтантай харилцана.
5. Цэцийн дарга эрх хэмжээнийхээ асуудлаар тогтоол, тушаал гаргана.
- 6.Цэцийн даргын түр эзгүйд Цэцийн бүрэлдэхүүнд хамгийн удаан ажилласан гишүүн, хэрэв энэ шаардлагыг хэд хэдэн гишүүн нэгэн адил хангасан байвал тэдгээрийн хамгийн ахмад гишүүн Цэцийн даргын үүргийг түр орлон гүйцэтгэнэ.

3.4.1. Зорилгод хүрсэн түвшин

МУҮндХ-ийн 65-р зүйлийн 3-т “Үндсэн хуулийн цэцийн даргаар есөн гишүүний аль нэгийг гурван жилийн хугацаагаар гишүүдийн олонхийн саналаар сонгоно. Түүнийг нэг удаа улируулан сонгож болно.” гэж, мөн Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 2.1-т “Монгол Улсын Үндсэн хуульд захирагдах, Монгол улсын Үндсэн хуульд нийцэх хуулийг дээдлэх, судалгаанд үндэслэх, төвийг сахих, бие даасан, ил тод байх нь Цэцийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн” гэж тусгасан байдаг. Иймд цэцийн дарга бүрэн эрхийн хугацаандаа бие даасан, хараат бусаар ажиллаж чадаж буй эсэх, түүний баталгааг тус хуулиар хангаж чадаж байгаа эсэхийг судална.

Цэцийн дарга эрх хэмжээнийхээ асуудлаар тушаал гаргах талаар хуульд зохицуулж өгсөн байдаг. Гэтэл зарим тохиолдолд цэцийн даргын тушаал цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг хөндөж байна гэж зарим судлаачид үзсэн байна. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн Д.Сугар их хэмжээний хөрөнгө, орлогоо мэдүүлээгүй улмаас зөрчил үүсэж Цэцийн дарга Ж.Амарсанаа “хөрөнгө, орлогын мэдүүлгээ бичихдээ хайхрамгүй хандсан, хөрөнгө орлогын өөрчлөлтөө бүрэн гүйцэт мэдүүлээгүй алдаа дутагдал²¹²²” гарсан гэдгийг тогтоож түүнд албан тушаалын цалин бууруулах шийтгэл оногдуулах тушаал гаргасан байна. Гэвч Цэцийн дарга цэцийн гишүүнд сахилгын шийтгэл оногдуулах бүрэн эрх хуулиар зохицуулагдаагүй байна.

Хэрэв Цэцийн дарга бусад цэцийн гишүүддээ хариуцлага тооцох үйлдэл гаргавал цэцийн хараат бус байдалд халдах эрсдэлтэй байна. Үндсэн хуулийн 64.2-ын “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд

²¹ Доктор О.Мөнхсайхан, Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх асуудалд хийсэн дүн шинжилгээ, Хууль дээдлэх ёс, 2014, Цуврал 2(48)

²² “Д.Сугар ба Цалингийн 30 Хувь”, news.mn

захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна” гэж тусгаж өгсөн. Иймд дээрх зүйл заалт тус хуулийн зорилтод нийцэхгүй байна гэдгийг харж болно.

Мөн МУҮндХ-ийн 65.3-т “3.Үндсэн хуулийн цэцийн даргаар есөн гишүүний аль нэгийг гурван жилийн хугацаагаар гишүүдийн олонхын саналаар сонгоно. Түүнийг нэг удаа улируулан сонгож болно.” гэж зааж өгсөн. Харин Хуульч Н. Отгончимэгийн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа”-нд гадаадын зарим орнуудад цэцийн даргыг өөрсдөө биш өөр хуулийн этгээдээр сонгуулдаг байна.

Тухайлбал, Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд Ерөнхийлөгчийг Холбооны Засгийн газрын санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно. Оросын Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга болон хоёр орлогч даргыг Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилдог²³ байна. Доорх хүснэгтээс харахад цэцийн даргыг тусдаа “хөндлөнгийн этгээд буюу улсын Ерөнхийлөгч, парламент нь томилдог байна.

Хүснэгт 2. Гадаад улсуудын зохицуулалт: Үндсэн хуулийн дарга/ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлэх, томилох²⁴

Улс	Дарга, орлогч	Санал болгох буюу нэр дэвшүүлэх этгээд	Томилох этгээд
ХБНГУ	-Ерөнхийлөгч, -Дэд ерөнхийлөгчтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд заасан.	Нэр дэвшүүлэх ажлыг Бундестагийн дэргэд байгуулагдах, түүний 12 гишүүдээс бүрдэх Сонгох хороо хийнэ.	Ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестаг, Дэд ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестрат сонгоно. Дараагийн удаад Бундестаг, Бундесрат эрхээ солин хэрэгжүүлдэг
Австри	-Ерөнхийлөгч, -Дэд ерөнхийлөгчтэй. Үндсэн хуулинд заасан.	Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчийг Холбооны Засгийн газар санал болгоно.	Ерөнхийлөгч томилно.
ОХУ	-Дарга, -2 Орлогч даргатай	ОХУ-ын Ерөнхийлөгч санал болгоно	Холбооны зөвлөл 6 жилийн хугацаагаар томилно. Дахин томилж болно.
Солонгос	Ерөнхийлөгч	Томилох зөвшөөрлийг Үндэсний ассамблей өгнө	Ерөнхийлөгч томилно.
Латви	Ерөнхийлөгч	Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид дундаас Ерөнхийлөгч санал болгоно	Сеймас (парламент) томилно.

3.4.2. Практикт нийцэж байгаа байдал

Цэцийн дарга, түүний эрх хэмжээний талаар зохицуулсан тус 6-р зүйл хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэг сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх буюу хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзэж байгааг авч үзэх буюу Цэцийн дарга эрх

²³ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 23-р зүйл.

²⁴ Н. Отгончимэг “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа”

хэмжээг хуулиар оновчтой зохицуулсан эсэх, практикт ямар үр дагаврыг гарч байгаа талаар судалж үнэлэлт өгнө.

Үндсэн хуулийн 6.3-т “Цэцийн дарга бүрэн эрхийн хугацаа хугацаа гурван жил байх бөгөөд түүнийг нэг удаа улируулан сонгож болно.” гэж зохицуулсан байна. Цэцийн дарга Н.Чинбат 2019 онд даргаар сонгогдож ажиллаж эхлээд үргэлжлүүлэн ажиллаж байна. Цэцийн даргын бүрэн эрхийн хугацаа 2022 онд дууссан ч хуулийн дагуу нэг удаа улируулан сонгоход бүрэн эрхийн хугацаа асуудалгүй байна. Гэхдээ тус хуулийн 5.5-т “төрийн албан хаах насны дээд хязгаарт хүрснээр цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болно” гэж заасан нь Цэцийн дарга тэтгэврийн насанд хүрсэн ч ажлаа үргэлжлүүлэн ажиллаж байна.

Үндсэн хуулийн цэцийн даргын эрх хэмжээгээ хэтрүүлэн хэрэглэж цэцийн гишүүнд сахилгын шийтгэл оногдуулсан тушаал гаргасан талаар зарим судлаачид цэцийн гишүүний хараат бус байдалд халдсан гэж үзэж байна. Мөн ҮХЦТХ-д насны дээд хязгаарт хүрснээр цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болно гэж хуульчилсан ч зарим тохиолдолд тэтгэврийн нас хүрсэн ч ажлаа үргэлжлүүлэн хийх тохиолдолд гарч байгаа нь тухайн хууль практикт хэрэгжихгүй байгааг илтгэж байна. Иймд цэцийн даргын эрх хэмжээг бусад цэцийн гишүүний хараат бус байдалд халдахгүй байхаар нарийвчлан тодорхойлж өгөх, гадаад орнуудын жишигт цэцийн даргыг цэцийн гишүүний дундаас бус өөр хуулийн этгээдээр сонгуулдаг байна.

3.5. Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөл /МУҮХЦТХ-ийн 7-р зүйл/

7 дугаар зүйл. Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөл

1. Цэц нь ажлын албатай байна. Түүний орон тоог Улсын Их Хурлаас баталсан төсөвт багтаан Цэцийн ажлын албаны дарга тогтооно.
2. Цэц тогтоосон журмын дагуу үйлдсэн тамга, тэмдэг, албан бичгийн нүүртэй байна. Цэцийн тамгыг Цэцийн дарга барина.
3. Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүдийн цалингийн хэмжээг Цэцийн даргын санал болгосноор Улсын Их Хурал тогтоож батална.
4. Цэцийн гишүүн өмсгөлтэй байна. Цэцийн гишүүний өмсгөлийн загвар, хэрэглэх журмыг Улсын Их Хурал батална.

3.5.1. Зорилгод хүрсэн түвшин

Энэ хэсэгт Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөлийн тухай зохицуулалт нь МУҮндХ-ийн 64-р зүйлийн 1-т “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц бол Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, түүний заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт гаргах, маргааныг магадлан шийдвэрлэх бүрэн эрх бүхий байгууллага, Үндсэн хуулийг чандлан сахиулах баталгаа мөн.” гэж заасанд нийцсэн эсэх буюу Цэц энэхүү бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломж, нөхцөлийг тус хуулиар хангалттай зохицуулж чадсан эсэх, тийнхүү зохицуулахдаа МУҮндХ-ийн тус зүйлийн 2-т “Үндсэн хуулийн цэц, түүний гишүүн үүргээ гүйцэтгэхдээ гагцхүү Үндсэн хуульд захирагдах бөгөөд аливаа байгууллага, албан тушаалтан, бусад хүнээс хараат бус байна.” гэж заасанд нийцэж байгаа эсэхэд үнэлэлт өгнө.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд “Үндсэн хуулийн шүүхийн бие даасан, хараат бус байдлыг *нэгд*, төсөв санхүүгийн бие даасан байдал, *хоёрт*, зохион байгуулалтын асуудлаа шийдвэрлэх эрх, *гуравт*, боловсон хүчний асуудлаа бие даан шийдвэрлэх

тухайд тусгаж зохицуулсан байна²⁵.” Мөн Монгол Улсын “Үндсэн хуулийн цэцийн Тамгын газар нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байдлыг хангах, Цэц, түүний гишүүдийн үйл ажиллагаанд мэргэжил арга зүй, судалгаа, шинжилгээ, мэдээлэл, лавлагааны асуудлаар дэмжлэг үзүүлэх, хэвийн ажиллах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх үндсэн чиг үүрэгтэй”²⁶ байна гэж Үндсэн хуулийн цэцийн цахим хуудсан дээр тодорхойлж өгсөн боловч Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйл дээр Үндсэн хууль цэц ажлын албатай байна гэхээс өөр эрх зүйн байдлыг тодорхой тусгаж зохицуулаагүй байна.

Шигтгээ 1²⁷

Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын алба нь Тамгын газар байх бөгөөд тодорхой бүтэц, зохион байгуулалтын нэгжтэй 40 орчим хүнтэй ажиллаж байна. Цэц нь эдүгээ үйл ажиллагаа явуулах нөхцөл хангасан өөрийн байртай бөгөөд түүнийг Үндсэн хуулийн цэцийн ордон гэнэ. Үндсэн хуулийн шүүхийн байр нь төрийн тусгай хамгаалалтад байна. Үндсэн хуулийн цэц өөрийн байртай байх нь нэг талаар Монгол Улсын Үндсэн хууль болон холбогдох бусад хуулиар олгосон бүрэн эрх, түүнчлэн Үндсэн хуулийн биелэлтэд хяналт тавих, түүнийг сахин хамгаалах чиг үүргээ тасралтгүй, шуурхай хэрэгжүүлэх, түүнчлэн иргэний өргөдөл, мэдээлэл болон эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтийг үндэслэн Үндсэн хууль зөрчсөн гэх маргааныг ямар нэгэн саад бэрхшээлгүй шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой юм.

Үүнээс үзэхэд цэцийн тамгын газар нь Цэцийн үйл ажиллагааг явуулахад маш чухал оролцоотой нь харагдаж байна. Иймд хуулийн зорилго болох цэцийн үйл ажиллагааны зарчим, бүрэлдэхүүн болон зохион байгуулалтыг тодорхой хуульд зохицуулж өгөөгүй нь хуулийн зорилгодоо хүрээгүй байгааг илтгэж байна.

Гадаадын орнуудад цэцийн ажлын албаны талаар хэрхэн тусгасан байдлыг авч авч үзье.

Хүснэгт 3. Гадаад улсуудын зохицуулалт: Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын алба²⁸

Улс орнууд	Хуулийн нэр	Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа
Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд нь шүүхийн захиргааны талаар зохицуулалт тусгагдаагүй. Харин Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийн бүгд хурлаар Шүүхийн процедурын журмыг баталж, түүнд шүүхийн захиргааны талаарх үндсэн зохицуулалтыг оруулжээ. Шүүхийн захиргааны Захирал болон дарга нь танхимын даргалагч шүүгч нарт танхимын үйл ажиллагааг явуулахад туслалцаа үзүүлнэ. Шүүхийн захиргааг Үндсэн хуулийн шүүхийн

²⁵ Н. Отгончимэг “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа”

²⁶ https://www.conscourt.gov.mn/?page_id=625, 2023.11.14

²⁷ ХЗҮХ, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ” судалгааны тайлан.2018

²⁸ Мөн, тэнд

		Ерөнхийлөгчийн нэрийн өмнөөс Үндсэн хуулийн шүүхийн Захирал удирддаг байна²⁹. Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа нь Шүүхийн захиргаа, Ерөнхий захиргаа, Мэдээллийн технологи, баримтжуулалтын газар, Протоколын газар, Номын сангаас бүрдэнэ. I.Шүүхийн захиргаа/Judicial administration II.Ерөнхий захиргаа/General Administration III.Мэдээллийн технологийн баримтжуулалтын газар/ IV.Протоколын газар/Protocol
Австри	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн захиргааны талаар тусгаагүй.	Харин тухайн шүүхийн цахим хуудсанд шүүхийн Захиргаа нь дараах бүтэцтэй³⁰ гэж тэмдэглэжээ: 1. Шүүхийн асуудал, чанар ба мэдлэгийн менежментийн газар 2. Боловсон хүчний менежмент, хөгжлийн газар 3. Санхүү, эдийн засгийн асуудлын газар 4. Олон улсын харилцаа, протоколын газар 5. Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи газар 6. Номын сан, харилцаа холбооны газар 7. Зохион байгуулалт, төслийн менежмент, архивын газар 8. Хэвлэлийн төлөөлөгч, хэвлэл мэдээллийн бусад асуудал эрхэлсэн газар Шүүхийн захиргааны Ерөнхий захирал удирдаж ажилтнуудын ажлын гүйцэтгэл, дүрэм журмын хэрэгжилтэнд хяналт тавина.
ОХУ	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 111-р зүйлд шүүхийн захиргаа буюу ажлын албаны талаар тусгажээ.	Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга нь Үндсэн хуулийн шүүхийн аппарат/захиргаа-ын ерөнхий удирдлагыг хэрэгжүүлж, аппаратын удирдлага болон Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газрын даргад нэр дэвшүүлэх, Тамгын газрын журам болон аппаратын бүтцийг батлуулах асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөн мэдүүлдэг. 1.Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газар Тамгын газар нь дараах 11 нэгжээс бүрддэг: 1.Нийтийн эрх зүйн Үндсэн хуулийн үндсийг эрхэлсэн газар 2.Хувийн эрх зүйн Үндсэн хуулийн үндсийг эрхэлсэн газар 3.Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын хууль тогтоомжийг эрхэлсэн газар 4.Эрүүгийн хууль тогтоомжийн Үндсэн хуулийн үндсийг эрхэлсэн газар 5.Редакц-бүтээлийн газар 6.Олон улсын харилцаа болон үндсэн хуулийн

²⁹Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court/ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн процедурын журмын 12-р болон 15-р зүйл. Эх сурвалж: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/GO_BVerfG.html#download=1

³⁰ Эх сурвалж: <https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/organisation/Management.en.html>

		хяналтын үйл ажиллагааг таниулах ажлыг эрхэлсэн газар 7.Эрх зүйн мэдээлэл эрхэлсэн газар 8.Шүүх хуралдааны зохион байгуулалт эрхэлсэн нэгж 9.Хэвлэлийн мэдээллийн нэгж 10.Иргэдийг хүлээн авах, захидал харилцаа эрхэлсэн нэгж 11.Хэрэг шийдвэрлэх ажиллагааг хангах нэгж II.Төрийн алба ба хүний нөөцийн удирдлагын газар Дараах асуудлыг эрхэлдэг: - Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хангах хүний нөөцийн баримт бичгийг бэлтгэх, ажилтнуудыг томилох, чөлөөлөх, шилжүүлэх бэлтгэл хангах, ажилчдыг магадлан итгэмжлэх шалгалт авах, ажилтнуудыг мэргэжил дээшлүүлэх асуудал, III.Санхүүгийн удирдлагын газар Дараах асуудлыг эрхэлдэг: - Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаа, бүтцийн онцлогийг харгалзан, санхүүгийн тогтвортой байдлыг ханган нягтлан бодох бүртгэлийг хөтлөх. IV.Хэрэг эрхлэх удирдлагын газар Дараах асуудлыг эрхэлдэг: - ханган нийлүүлэлт төлөвлөх, зохион байгуулах, материал-техникийн эх үүсвэрээр хангах, кабелийн сүлжээ, холбооны системийн ашиглалтанд хяналт тавих, барилга байгууламжийн ашиглалтыг хариуцах, арга хэмжээ, албан ёсны уулзалтыг зохион байгуулах, төлөвлөх, шүүгч нарын нийгэм ахуйн хангамжийг зохион байгуулах. V.Үндсэн хуулийн шүүхийн Москва дахь төлөөлөгчийн газар - Үндсэн хуулийн шүүхэд иргэд хандах нөхцөл бүрдүүлэх, байнгын харилцаа холбоог хангах чиг үүрэгтэй.
Солонгос улс	Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны талаар Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 17-р зүйлд тусгажээ	Шүүхийн захиргаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны үйл ажиллагааг зохион байгуулах үндсэн чиг үүрэгтэй. Шүүхийн захиргааг Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, Ерөнхий нарийн бичгийн даргын орлогч удирдана. Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нь Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн удирдлага дор шүүхийн захиргааны албан хаагчдыг удирдаж, зохион байгуулдаг. Ингэхдээ Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нь Үндэсний ассамблей буюу парламент, Төрийн зөвлөлийн хуралд оролцож Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны талаар мэдээлэл өгөх бүрэн эрхийг хуулиараа олгосон байдаг. Хэрэв захиран зарцуулах үйл ажиллагаатай нь холбогдуулах Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч захиргааны маргаан үүсгэвэл Ерөнхий нарийн бичгийн дарга хариуцагч байна гэж хуульчилжээ.

		Харин орлогч дарга нь Ерөнхий нарийн бичгийн даргад туслах, түүний эзгүйд түүний өмнөөс бүрэн эрхийг нь хэрэгжүүлэх чиг үүрэгтэй. Шүүхийн захиргаа нь ажлын алба, товчоо, хэлтэстэй байна. Тэдгээрийн зохион байгуулалт, ажилтны тоо зэрэг асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүх журмаараа шийдвэрлэхээр заасан байна. Шүүхийн захиргааны удирдлага болон албан хаагчид нь төрийн албан хаагчийн хэддүгээр зэрэгтэй алба хаагчдаас томилогдож болохыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульдаа тусгасан байна. Шүүхийн захиргаанд ажиллах албан хаагчдыг Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч томилж, чөлөөлдөг. Гэхдээ төрийн албан хаагчийн III зэргээс дээш зэрэгтэй албан хаагчийг томилж, чөлөөлөх асуудлыг Шүүгчдийн зөвлөлийн оролцоотой буюу тэдний саналд үндэслэн шийдвэрлэхээр хуульдаа заажээ. Солонгосын зохицуулалтын онцлог нь Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны асуудалд ихээхэн ач холбогдол өгч "Үндсэн хуулийн судалгааны ажилтнууд" гэсэн тусдаа зүйлд тусгажээ. Үндсэн хуулийн шүүхэд судалгааны ажилтнууд ажиллах ба тэдгээрийн тоог Үндсэн хуулийн шүүхийн журмаар зохицуулдаг. Судалгааны ажилтнууд Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн шийдвэрээр хэргийг шалгах, шийдвэрлэхтэй холбоотой судалгаа, шалгалтын ажилд оролцох чиг үүрэгтэй. Судалгааны ажилтнуудыг Хууль зүйн зөвлөлийн шийдвэрт үндэслэн Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч 10 жилийн хугацаагаар томилох ба дахин томилж болно. Тэд 60 нас хүрмэгц өндөр насны тэтгэвэрт гарах зохицуулалттай. Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны ажилтнаар анх томилогдох тохиолдолд эхний 3 жилд судалгааны туслах ажилтан гэсэн статустайгаар ажилладаг байна. Үүний зэрэгцээ Солонгос улсын бас нэг онцлог нь хэрэг маргааныг шалгах, шийдвэрлэхэд мэргэжлийн шалгалт, судалгаа хийх шаардлагатай тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх тусгай төлөөлөгчийг/commissioner татан оролцуулж болдог байна. Ийм тусгай төлөөлөгчийг 3 хүртэл жилийн хугацаагаар томилж ажиллуулдаг. Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны ажилтнуудаас гадна тус шүүхийн дэргэд 40 хүртэл тооны ажилтнаас бүрдэх Үндсэн хуулийн судалгааны хүрээлэн ажиллана гэдгийг хуульдаа мөн тусгажээ. Тус хүрээлэн нь Үндсэн хуулийн судалгаа, Үндсэн хуулийн шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа судалгаа, Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны ажилтнуудын болон Шүүхийн захиргааны газрын албан хаагчдын сургалтыг хариуцан

		эрхэлдэг ба шүүхийн Захиргааны газарт харьяалагддаггүй. Үндсэн хуулийн судалгааны хүрээлэнгийн ажилтнуудыг Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч бие даасан томилох бүрэн эрхтэй.
Латви	Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албаны талаар хуулинд нь ямар нэг заалт тусгагдаагүй байх бөгөөд ажлын албаны үндсэн бүтцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн журамд тусгасан байна ³¹	Үндсэн хуулийн шүүх ажлын албаныхаа бүтэц, журам, зохион байгуулалтыг батална. Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын алба дараах үндсэн бүтэцтэй байна. 1. Канцлер буюу Ерөнхий нарийн бичгийн дарга; 2. Ерөнхийлөгчийн зөвлөх, Ерөнхийлөгч, эсхүл Ерөнхий нарийн бичгийн даргад шууд захирагддаг төрийн бусад албан хаагчид; 3. шүүхийн туслахууд; 4. Хууль зүйн судалгааны хэлтэс; 5. Захиргаа, протоколын хэлтэс; 6. Хүний нөөцийн хэлтэс.

Гадаад орнуудын жишгийг харахад Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албаны эрх зүйн байдлыг хуулиар маш нарийн зохицуулж өгсөн байна. Солонгос улсын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн захиргаа, зохион байгуулалт, ажилчдын эрх зүйн байдлын талаар хуулийн зохицуулалтыг тодорхой болгож өгсөн байна.

Иймд Монгол Улсын хувьд Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын албаны зохицуулалтыг журмаар эсвэл хуульд нэмэлт зүйл заалтаар тодорхой зохицуулж өгөх шаардлагатай харагдаж байна.

3.5.2. Практикт нийцэж байгаа байдал

Цэцийн үйл ажиллагааны нөхцөлийг тодорхойлсон тус зүйлийг хэрэгжүүлэхэд ойлгомжтой бичигдэж чадсан эсэх, тус зүйлийг хэрэгжүүлснээр практикт ямар нэг сөрөг үр дагавар гарч байгаа эсэх буюу хэрэгжүүлэхэд асуудал үүсэж буй, үүсэж байсан тухай судлаачид хэрхэн үзэж байгаа талаар судална.

Цэцийн ажлын алба цэцийн үйл ажиллагааг тогтвортой явуулахад чухал алба гүйцэтгэдэг боловч эрх зүйн байдлыг мөн тодорхойгүй зохицуулж өгсөн байна. Харин бусад гадаад орнуудад цэцийн ажлын албын тодорхой зохицуулж өгснөөр хүний нөөцийн тогтвортой бодлого хэрэгжүүлэх үндэс суурийг хангасан байна. Монгол Улсын хувьд Үндсэн хуулийн цэцийн ажлын албаны зохицуулалтыг журмаар эсвэл хуульд нэмэлт зүйл заалтаар тодорхой зохицуулж өгөх шаардлагатай харагдаж байна

Цэцийн бие даасан байдлыг хангах асуудлын нэг болох цэцийн эдийн засгийн баталгааг хангах, тэр дундаа цэцийн гишүүдийн цалин хангамж, нийгмийн баталгааг хангаж өгөх нь чухал байр суурийг эзэлдэг. Гэвч зарим судлаачид цэцийн төсөв,

³¹ The Rules of the Constitutional Court/Үндсэн хуулийн шүүхийн журам, 46-р зүйл. Эх сурвалж: <https://www.lrkt.lt/en/administrative-information/rules-and-regulations/the-rules-of-the-constitutional-court/1296>

цалингийн сан, гишүүдийн цалингийн хэмжээг Улсын их хурлаар батлуулахад төсвийг танах асуудал гарах, мөн хараат байдлын талаар болгоомжилсон байна. Иймд цэц болон цэцийн гишүүд албан тушаалын цалингийн хэмжээ нь эдийн засгийн хувьд бусдаас хараат бус ажиллах, амьдрахад хүрэлцээтэй, баталгаатай байх боломжийг хангахад төр анхаарах шаардлагатай. Цэц болон цэцийн гишүүдийн эдийн засгийн баталгааг баталгаажуулсан зүйл заалтуудыг нэмж хуульчлах шаардлагатай.

3.5.3. Үндсэн хуулийн цэцийн эдийн засгийн бие даасан байдал

Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан байдал тэр дундаа цэцийн эдийн засгийн баталгаанд шүүх үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулахад хүрэлцэхүйц хэмжээний төсөвтэй байх, цэц эдийн засгийн хувьд хэнээс ч хараат бусаар үйл ажиллагаагаа явуулах эрх үндсийг хамааруулна.

Гэвч Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн судалгаанд эрдэмтэд, судлаачид “Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүний цалингийн хэмжээний хувьд зарим талаар Улсын Их Хурлаас хараат байгаа байдал ажиглагдаж байна³²” болон “Цэцийн төсөв нь санхүүгийн хувьд бие даасан байж чиг үүргээ хэрэгжүүлж, үйл ажиллагаагаа тасралтгүй, хэвийн явуулах нөхцөлөөр хангагдах ёстой. Улсын Их Хурал төсөв батлахдаа Цэцийн төсвийг танах, хасах явдал гаргадаг³³” зэрэг асуудал тулгарч байгааг судалгаанд онцолсон байна. Үүнээс харахад цэцийн бие даасан байдлын гол шалгуур болох эдийн засгийн баталгаа буюу төсөв, санхүүгийн байдал Улсын Их Хурлаас хамааралтай харагдаж байна.

Харин гадаад орнуудад дараах байдлаар Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, санхүү хуульд тусгаж өгсөн байна.

Хүснэгт 4. Гадаад улсуудын зохицуулалт: Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, санхүү³⁴

Улс орнууд	Хуулийн нэр	Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, санхүү
Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 1-р зүйлийн 1-д “Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх нь үндсэн хуулийн бусад байгууллагаас бие даасан, хараат бус байна.” гэж заажээ. Харин Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн төсөв, санхүүтэй холбоотой тухайлсан зохицуулалт тусгагдаагүй байна.
ОХУ	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	Үндсэн хуулийн шүүх холбооны улсын төсвөөс санхүүжиж, санхүүжилт нь үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг бие даан хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэнэ. Жил бүрийн төсөвт Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хангах эх үүсвэрийг бие даасан зүйл болгон тусгах бөгөөд үүнийгээ Үндсэн хуулийн шүүх бие даан зарцуулна.

³² ХЗҮХ-ийн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт” хийсэн үнэлгээний тайлан, 2018

³³ Д.Наранчимэг “Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байх зарчим”

³⁴ Н. Отгончимэг “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн хүрээнд гадаад орнуудын туршлага судлах харьцуулсан судалгаа”

		Мөн төсвийг өмнөх жилийнхээс буруулж болохгүй заалттай. Үндсэн хуулийн шүүх нь мэдээлэл, хүний нөөций асуудлаа бие даан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэйг мөн хуульчилсан байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заасан Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны эрх зүй, зохион байгуулалт, санхүү, мэдээлэл, материал-техник, хүний нөөцийн зэрэг нөхцөлийг хязгаарлахыг хоригложээ.
Солонгос	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	“Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны зардлыг улсын төсөвт бие даан тусгана”³⁵ гэсний зэрэгцээ нөөц хөрөнгийг энэхүү зардалд багтаасан байхаар мөн хуульд заасан байна. Энэхүү төсөв боловсруулах, зардал, нөөц хөрөнгийн асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт шүүгчдийн зөвлөлөөр шийдвэрлэхээр заажээ³⁶.
Латви	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдал нь бие даасан төсөвтэй байх, зохион байгуулалт, материал-техникийн асуудлаа өөрөө бие даасан шийдвэрлэхэд оршиж байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх чөлөө, бие даасан байдал нь хуульд заасан санхүү, материал-техник, зохион байгуулалтын баталгаагаар хангагдана. Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн хуулийн хяналтын чиг үүргээ бие даан, зохих байдлаар хэрэгжүүлэхэд улсын төсвөөс санхүүжинэ. Үндсэн хуулийн шүүх нь зардлын тооцооллоо өөр өө батлах бөгөөд хуваарилагдсан эх үүсвэрийг бие даан зарцуулна. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүх нь мэдээллийн болон зохион байгуулалтын ханган нийлүүлэлтийг чөлөөтэй, бие дааж хэрэгжүүлнэ. Латви улсад Үндсэн хуулийн шүүх нь зардлын тооцооллыг өөрөө батлах бүрэн эрх олгогдсон нь онцлог байна.

Үүнээс үзэхэд гадаадын орнуудад Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдал, эдийн засгийн баталгаа хуулиар баталгаажуулж өгсөн нь шүүгчийг гадны нөлөөнөөс хамгаалах боломжийг олгож байна.

Цэцийн эдийн засгийн баталгаа хангагдах эрх зүйн зохицуулалт практикт хэрэгжихгүй байгаа учир Шүүхийн тухай хуулийн гол баталгаа буюу 5.6. “Шүүх бие даасан төсөвтэй байх бөгөөд шүүхээс үйл ажиллагаагаа тасралтгүй явуулах нөхцөлийг төр хангана. Шүүхийн төсвийн урсгал зардлын хэмжээг төсвийн хэмнэлтээс бусад

³⁵ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 11-р зүйл.

³⁶ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 16-р зүйлийн 2.

тохиолдолд өмнөх жилийнхээс бууруулахыг хориглоно." заалтыг нэмж эдийн засгийн баталгаа гаргаж өгөх хэрэгтэй.

Шүүхийн бие даасан байдлыг хангах гэдэг нь хоёр үндсэн утгыг илэрхийлдэг. Үүнд нэг талаас шүүх эрх мэдлийг төрийн бусад эрх мэдэл болох хууль тогтоох болон гүйцэтгэх эрх мэдлээс харьцангуй бие даалгах³⁷ нөгөө талаас шүүх эрх мэдлийг шүүх бүр бие даан хэрэгжүүлэх юм³⁸. Үүний ойлгомжтойгоор илэрхийлбэл шүүх эрх мэдлийн хараат бус байдлыг хангахад шүүхийг гаднаас буюу төрийн эрх мэдлийн бусад субъектээс хамгаалах нөгөө талаар шүүхийг шүүхийн өөрийн удирдлага, захиргаанаас хамгаалах гэж тайлбарлаж болно³⁹.

Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний эрх хэмжээний гол заалтууд болох ҮХЦТХ-ийн 5 дугаар зүйл "Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа" хэт ерөнхий байдлаар зохицуулсан нь эргээд цэцийн гишүүний хараат бус байдалд халдах эрсдэлийг бий болгож байна. Бусад гадаад орнуудын жишгийг харахад цэцийн гишүүдийн эдийн засгийн баталгаа, эрх зүйн байдлыг тусгайлан тодорхой зохицуулж өгсөн нь хараат бус байдлыг бэхжүүлж өгсөн байна. Иймд цэцийн хараат бус байдлыг хангахын тулд гадаад улсуудын жишгээс судлан цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн эрх зүйн зохицуулалтыг нарийвчлан тодорхойлж өгөх шаардлагатай байна.

---

³⁷ Б.Чимид "Шүүх эрх мэдлийн талаархи Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын тухайд", илтгэл /"Шүүх эрх мэдэл-Шинэ зуун" олон улсын онол-практикийн бага хурал, УБ, 2001 он/, 56 хуу.

³⁸ Г.Совд "Шүүх, шүүгчдийн хараат бус байдлыг хангах асуудал", Монголын төр, эрх зүй, Дугаар 02/УБ, 1997/1.

³⁹ ХЗҮХ "Эрх зүйн шинэтгэлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлэх нь, "Шүүхийн шинэтгэлийн эрхийн хэрэгжилт, эрх зүй асуудал", 72 хуу.